

Iz arhivskih fondov in zbirk

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 528.44(497.4)"17/18"

Prejeto: 1. 10. 2010

Zemljiški katastri 18. in 19. stoletja kot vir za stavbno, gradbeno in urbanistično zgodovino slovenskega ozemlja - 2. del

BORIS GOLEČ

doc. dr., višji znanstveni sodelavec

Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, Novi trg 2, SI-1000 Ljubljana

e-pošta: bgolec@zrc-sazu.si

IZVLEČEK

Drugi del prispevka obravnava zemljiške katastre od jožefinskega do reambulanšnega, Zasnova vsakem od njih je v primerjavi j terezijanskim ne glede na upravopolitično **razdelitev zelo** enotna, V prispevku je natančneje obravnavan jožefinski kataster, ker je bil kot vir za preučevano problematiko doslej slabo osvetljen in nasploh manj uporabljen kakor mlajši katastri. Po svoji geografski omejenosti in slabšem poznavanju sta posebnost dva katastra, nastala za obrobni območji na zahodu in vzhodu; francoski za desni breg Soče in ogrski za Prekmurje. Za stavbno, gradbeno in urbanistično zgodovino so izjemno dragocen vir **zlasti** katastrski načrti franciscejskega katastra, saj sleherno zgradbo natanko umeščajo v prostor in predstavljajo trdno **izhodišče** za retrospektivne raziskave. Načrti pokrivajo celotno slovensko ozemlje **ra%en** Prekmurja, ki ga je z nekaj desetletno zamudo po enakih principih zajel ogrski kataster. Katastri 19. stoletja ponujajo vpogled v namembnost in prevladujoči gradbeni material zgradb, deloma pa vsebujejo tudi podatke o nadstropjih in prostorih.

ključne besede: zemljiški katastri, jožefinski kataster, francoski kataster, stabilni kataster, franciscejski kataster, cenilni operati, reambulančni kataster, stavbe, gradbeni material, Prekmurje, Tržič

ABSTRACT

LAND CADASTRES OF THE 18th AND 19th CENTURIES AS SOURCES FOR THE BUILDING AND URBANISTIC HISTORY OF THE SLOVENIAN TERRITORY- PART 2

The second part of the paper discusses land cadastres from the so called Josephian cadastre to the Reambulation (Reambulanz) cadastre. Compared to the Theresian cadastre, they all have a unified structure, regardless of the administrative and political status of the area covered. The author places special emphasis on the Josephian cadastre, since it is an important source for the subject in question, but has largely been overlooked by the public and used less frequently than cadastres of the more recent dates. Two cadastres are of special significance due to their geographic focus and the fact that the public only had a rather superficial knowledge of their existence. They were compiled for the border territories in the West and East of Slovenia; the French cadastre was created for the land on the right bank of the Soča river and the Hungarian one for the Prekmurje region. **Particularly** important as sources for the building and urbanistic history are cadastral plans of the Franciscean cadastre, which determine the position of each building in a certain area and as such provide a strong base for any retrospective research. The Franciscean cadastre plans covered the entire territory of Slovenia except for the Prekmurje region, which was incorporated into the Hungarian cadastre a couple of decades later. 19th century cadastres tell us a lot about the purpose of individual buildings and construction materials of the time, sometimes also providing information on the number of floors and rooms.

KEY WORDS land cadastre, Josephian cadastre, French cadastre, stable cadastre, Franciscean cadastre, land valuation records, reambulation cadastre, buildings, construction material, Prekmurje, Trieste

2. Jožefinski kataster (1785-1789)

Tudi drugi kataster za slovensko ozemlje še ni imel vseh značilnosti pravega katastra, a je pomenil v primerjavi s terezijanskim v marsičem občuten napredek.¹ Sestavili so ga namreč po teritorialnem načelu, po novo oblikovanih davčnih oz. katastrskih občinah (pri terezijanskem katastru so uporabili teritorialni princip le na Goriškem), zemljišča so prvič merili (v oralih in kvadratnih sežnjih),² pa tudi navodila za izvedbo so bila za vse dežele enotna. Katastrski operati za slovensko ozemlje v Avstriji so se enako kot pri prejšnjem katastru pokrivali s posamezno deželo. Drugače kot terezijanski je ta kataster zajel tudi Ogrsko in s tem Prekmurje, tako da od slovenskega etničnega ozemlja ni pokrival le Trsta in nehabsburških ozemelj v okviru Beneške republike (Beneška Istra in Beneška Slovenija). Glede na zelo kratko obdobje veljavnosti³ — drugače kot drugi katastri — skoraj ne vsebuje poznejših dopolnitev in predstavlja tako predvsem vir za nekajletno obdobje nastajanja in kratkotrajne uporabe.

Raziskovalci so po njem podobno kot po terezijanskem katastru posegali malo in iz objektivnih razlogov pozno.⁴ Pri tem je treba opozoriti, da je

zaradi specifičnih okoliščin ohranjen slabše kot njegov starejši predhodnik;⁵ to velja zlasti za katastrska operata za Kranjsko in Goriško; zadnji je poleg spisovnega dela edini vseboval tudi katastrske mape, a je o teh znanega zelo malo, saj naj ne bi niti ena preživela prve svetovne vojne.⁶ Med posameznimi deželnimi operati obstajajo tudi druge razlike, toda v celoti gledano so veliko manjše kot med operati katastra Marije Terezije.⁷ Kar pa zadeva ogrski kataster za Prekmurje, ki ga v pričujoči razpravi ne obravnavamo, lahko predvidevamo, da po tehnični in vsebinski plati prav tako ni bistveno drugačen, saj je temeljil na istem Jožefovem patentu iz leta 1785.⁸

¹ O njem gl. zlasti Ribnikar: Zemljiški kataster, str. 324; I-ego: *Geschichte*, str. 15-22; Ulbrich: *Zeittafel*, str. 170-171.

² Oral meri približno 0,57 hektara in se deli na 1.600 kvadratnih sežnjeve s površino okoli 3,595 kvadratnega metra.

³ Kataster je bil v uporabi le od 1. novembra 1789 do 1. maja 1790, a so njegovi vplivi na ozemljih, ki so prišla pod francosko upravo, trajali precej dlje. Kolikor so se jožefinski operati ohranili nadaljnji dve desetletji po odpravi jožefinske davčne reforme, se je namreč na njihove podatke o obsegu in donosu zemljišč neposredno naslonil francoski davčni sistem v Ilirskih provincah, ki ga je nato avstrijska oblast v glavnih potezah obdržala do uveljavitve franciscejskega katastra. *Tafeln %ur Statistik*, str. XIII, XVI—XVII. - Na ugotovitvah jožefinskega katastra je temeljila tudi izdelava provizorija zemljiškega davka (*Grundsteuer-provisorium*), že v času nastajanja franciscejskega katastra. Provizorij je na Štajerskem stopil v veljavo leta 1819 in v večini drugih avstrijskih dežel dve leti pozneje, ni pa zajel nekdanjih francoskih ozemelj. Celotni provizorij za Ogrsko iz leta 1850 so zasnovali na sistemu jožefinskega katastra. I-ego: *Geschichte*, str. 22—23; *Tafeln %ur Statistik*, str. XIX.

⁴ Precej pomanjkljivi katastrski operat za Kranjsko je raziskovalcem na voljo šele od petdesetih let 20. stoletja (prim. Blaznik: Doneski k historični topografiji, str. 391-397), vse do leta 1950 pa je veljalo, da je uničen (Ribnikar: Zemljiški kataster, str. 333). Se pozneje, v letih 1970 in 1971, je prišel v arhivsko ustanovo, v Državni arhiv v Gorici, katastrski operat za Goriško (ASG, Inv. 23, Catasto giuseppino (1785-1790), *Introduzione*). Tako kot vse do danes kataster za Goriško in Prekmurje je bilo tudi gradivo za slovenski del Štajerske in Koroške dolgo zunaj Slovenije. - Se vedno ne premoremo za nobeno davčno občino na Slovenskem integralne objave katere od katastrskih fasij, kakršna je objava za hrvaško Reko (I ireceg: *Jožefinski katastaf*).

⁵ Za Kranjsko ga hrani Arhiv Republike Slovenije (ARS, AS 175, jožefinski kataster za Kranjsko), ki je v okviru arhivske restitucije v 70. in 80. letih 20. stoletja prevzel iz Avstrije tudi gradivo štajerskega in koroškega katastrskega operata, kolikor se nanašata na slovensko ozemlje (ARS, AS 1110, Jožefinski kataster za Štajersko; AS 1111, Jožefinski kataster za Koroško). Gradivo je bilo deloma prevzeto v obliki kopij in deloma v izvorniku, kot pripomoček pa so uporabniku vse do danes na voljo zgolj prevzemni sezname. Še vedno vsebujeta gradivo za ozemlje Slovenije tudi fonda v Štajerskem deželnem arhivu v Gradcu in v Koroškem deželnem arhivu v Celovcu, iz katerih je bilo odstopljeno gradivo izvzeto oziroma kopirano (StLA, Josephinischer Kataster; KI.A, Josephinischer Kataster). Kataster za Goriško je shranjen v Državnem arhivu v Gorici (ASG, Catasto giuseppino), za Prekmurje pa v županijskih arhivih Železne in Žalske županije v Sombotelu in Zalaegerszegu (prim. Šovegeš Lipovšek: *Vodnik*, str. 30). Dvojnike gradiva za posamezne davčne občine najdemo sem in tja tudi po župnijskih in graščinskih arhivih.

⁶ Fond jožefinskega operata za Kranjsko v ARS vsebuje gradivo za dobri dve petini davčnih občin (375 od 879), vendar ne v celoti, veliko pa ga je v zelo slabem stanju (Ribnikar: Zemljiški kataster, str. 333-334). Od 409 knjig (tomov) in 159 katastrskih map operata za Goriško, kolikor jih je bilo ohranjenih še konec 19. stoletja, hrani ASG 242 knjig ali slabe tri petine in nobene mape (ASG, Inv. 23, Catasto giuseppino (1785-1790), *Introduzione*).

⁷ Med katastrskimi operati posameznih dežel je opaziti predvsem tehnične razlike, med katerimi je ta, da je goriški kataster v italijanščini. Struktura katastrskih operatov, kot jo je na podlagi normativnih aktov in gradiva kranjskega katastra opisal Peter Ribnikar (Zemljiški kataster, str. 324-327), velja na splošno za vse štiri dežele; največ razlik je pri katastrskem operatu za Goriško. Osnovni sestavni del jožefinskega katastrskega operata predstavlja fasija - napoved, namenjena popisu in izmeri zemljiških parcel. Druga dva glavna obrazca sta izvleček podrobnejše razdelitve (subreparticijski izvleček) in posestni list kot izkaz vseh nepremičnin posameznega posestnika, poleg teh pa je bilo izdanih še nekaj pomožnih obrazcev, med temi sumarij. Primerjalnih študij ali vsaj pilotskih raziskav, ki bi zajele katastrske operate vseh notranjeavstrijskih dežel, še nimamo. Pregledal lahko semle manjši del zelo obsežnega gradiva, pri tem pa sem se bolj posvečal tistim okoljem, v katerih je bilo mogoče pričakovati večjo raznolikost objektov in razne posebnosti.

⁸ Patent z dne 20. aprila 1785 so razširili na Ogrsko z desetmesečno zamudo 10. februarja 1786 (Ulbrich: *Zeittafel*, str. 170).

Jožefinski kataster je bil doslej še zelo malo osvedjen kot vir za obravnavano problematiko, zato je v pričujoči obravnavi, enako kot terezijanski kataster, deležen večje pozornosti. Pri zgradbah je temeljna razlika med obema ta, da so v jožefinskem upoštewane bolj uravnotežene in v večji meri, še zlasti stanovanjske hiše. Glede drugih objektov je jožefinski zgovornejši od terezijanskega, ne gre pa za bistvene razhke, razen da je v njem precej več objektov zajetih neposredno. Se vedno so razmera slabo zastopana gospodarska poslopja, o nekaterih vrstah zgradb izvemo sicer več kot iz prejšnjega katastra, a na drugi strani pri obravnavi vodnih obratov ni tolikšne doslednosti kot v terezijanskih katastrskih operatih za Kranjsko, Koroško in Štajersko.

Hiše so v jožefinskem katastru edini objekti, ki bi morali biti upoštevani v celoti, ne poljubno ah sploh le izjemoma. Terezijanski kataster jih je, nasprotno, zajel zgolj na celotnem Goriškem (sezname po naseljih z delitvijo po vrstah), v drugih treh deželah pa zelo razhčno: na Štajerskem niso bile nikjer predmet posebne obravnave, na Kranjskem in Koroškem so zaradi ugotavljanja donosa popisali tiste v mestih in trgih, a zopet ne enotno. Jožefinski kataster hiše, nasprotno, obravnava po enotnih kriterijih, čeprav v praksi z določenimi odstopanji od navodil.

Prav stanovanjske zgradbe so edini objekti, v zvezi s katerimi so med skoraj štiriletnim nastajanjem katastra znatno dopolnili kriterije obravnave, vendar šele leta 1788, nekaj mesecev pred uradnim zaključkom del. Ker je izvedba novih, zelo podrobnih popisov, kot vse kaže, ostala močno omejena, predstavljajo ti popisi med ohranjenim gradivom izjemo, zato jih bomo obravnavah posebej v podpoglavju 2.2. V prvem podpoglavju se bomo omejili na osnovni del jožefinskega katastra; izvedba tega v glavnem temelji na izhodiščnih navodilih iz leta 1785.

2. 1. Stavbe in drugi objekti v osnovnem delu jožefinskega katastra

Jožefinski kataster v svojem izhodišču sploh ni predvideval obdavčenja stavbnega fonda, tako da je ta v katastrskih operatih obravnavan veliko bolj pavšalno kot obdavčena zemljišča in glede na celoto obstoječih zgradb zajet zelo pomanjkljivo. Patent Jožefa II. o izvedbi katastra z dne 20. aprila 1785⁹ v podrobnejših določilih (*Belehmn'g*) nikjer ne

govori o rubriki oziroma katastrski kulturi »stavbe«. Dotika se zgolj stanovanjskih hiš, in sicer v členu o naseljih: vas, trg ah mestece s pripadajočimi hišnimi številkami je treba šteti za eno ledino (*Platz*) in jo poimenovati *Ortsplatz* vsaka hiša v njej naj bo navedena s konskripcijsko številko in imenom lastnika na lastni parceli *ieine eigene Post*), ne da bi zemljišče izmerili. Hiši naj neposredno sledi hišni vrt, tudi ta na lastni parceli, ni pa govora o kakih drugih s hišo povezanih objektih. Določilo navaja le, da ledina *Ortsplatz* odpade v davčnih občinah z raztresenimi hišami, če pa so hiše oddaljene od sklenjenega kraja, naj jih ne vključijo v to ledino, ampak navedejo pri ledinah, v katerih ležijo.¹⁰ Členi, ki natančneje obravnavajo posamezne katastrske kulture (vrtove, njive, travnike, planine itd.), v zvezi z njimi prav tako ne omenjajo nikakršnih objektov (npr. senikov pri travnikih, zidanic pri vinogradih, planinskih stanov). Zaman bomo iskali kake vodne in druge obrate in tudi v zvezi z rudniki je govor le o meritvah in napovedi površin zemljišč.¹¹ V istem členu je še izrecno določeno, da v napoved ne sodijo ceste, poti, plazovi, mehšča in podobna zemljišča, ki ničesar ne prinašajo, da pa jih je vendarle treba navesti med obdelovalnimi zemljišči, med katerimi ležijo, in sicer s podatkom, da kot nedonosna niso bila izmerjena.¹²

¹⁰ Patent 20. aprila 1785 (kot v op. 9), Belehrung, & 16: »Das Dorf, der Meken, oder das Staedtdchen felbt mit den dazu gehoerigen 1 lausnumern ift einem Platze gleich zu halten, und der Ortsplatz zu nennen, in welchem jedes Hlaus mit feiner Konskriptionsnumer und Vorchreibung des dormaligen Belitzers eine eigene Pofst auszumachen hat, jedoch ohne daß der Grund deffelben in die Ausmeffung kommt. Unmittelbar nach dem Hlaufe muß der Hlaugarten unter einer befondern Pofst angefuehret werden. Der Ortsplatz wird in der FaflionstabeUe zuerft zu erfcheinen haben, und wo lieh der Fall ergiebt, daß mehrere kleine Ortftchaften in eine Gemeinde zufammgezogen werden, ift der Ortsplatz mit Beuruekung des Ortsnamens fo oft zu wiederholen, als die Reihe eine neue Ortftchaft trifft. In Gemeinden aber, welche aus zerftreuten Hlauefern beftehen, bleibt der Ortsplatz ganz hinweg; wie denn auch felbt bei zufammenhaengenden Gemeinden die vom Orte entfernten Hlaeufer nicht in den Ortsplatz einzuziehen, fondern an dem Orte, wo lieh felbe befinden, zu beschreiben lind.« — Prim. Lego: *Geschichte*, str. 17.

¹¹ Patent 20. aprila 1785 (kot v op. 9), Belehrung, & 26: »Bergwerke von Gold = Silber = Hifen = Steinkohlen und dergleichen, Salzkokturen, Steinbrueche, als Zweige der bioffen Induftrie, haben nicht anders als nach ihrer Oberflaeche in der Auffchreibungs=Ausmeffungs=und Hrt-raegnuß=l'abion zu erfcheinen.«

¹² »... Straffen, k"uhr= und Hohlwege, Wafferriffe, und derlei Grundtheile, die gar nichts tragen, haben aus dem Bekenntnisse wegzubleiben. Doch lind lie, fo wie lie in topographifcher Ordnung liegen, bei Aufzeichnung der Fruchtbringender Realitaeten mit der Anmerkung kurz zu

⁹ ARS, AS 1079, Zbirka normalij, knj. 1785-1786. - Isti patent, a z vzporednim slovenskim prevodom: ARS, AS 748, Gospostvo Krumperk, fasc. 8, Normalia.

Daleč največ podatkov o objektih vsebuje t. i. fasija ali napoved posamezne davčne občine, ki bi jo lahko poimenovali tudi parcelni zapisnik.¹³ Samo tu so navedeni objekti kot taki, in sicer v okviru neizmerjenih zemljišč — parcel. Te so oštevilčene in si sledijo glede na topografsko lego, pri vsaki pa sta praviloma tudi podatka, ah gre za dominikalno ah rustikalno zemljišče in pod katero zemljiško gospostvo parcela spada. V drugih dveh glavnih obrazcih — v izvlečku podrobnejše razdelitve in posestnem listu posameznega posestnika — zgradb iz razumljivih razlogov ni oziroma se pojavljajo le posredno v ledinskih imenih (npr. njiva pod hišo, travnik za hlevom, gozd pri vislicah ipd.). Na teh obrazcih je namreč po fasiji povzet donos parcel oz. zemljišč, ki pa ga objekti niso izkazovali, zato so izpuščeni; razen na Goriškem, kjer so v posestnih listih (ponekod) kot prvo katastrsko kulturo vendarle navedli hiše (*Casé*).¹⁴

Ce bi pri izvedbi katastra sledili zgolj navodilom patenta z 20. aprila 1785, bi bila njegova izpovedna vrednost glede objektov še veliko manjša od dejanske. Kot smo videli, govori patent samo o hiši, lastniku in hišni številki. V vzorčnih tabelarnih obrazcih, v katerih je prikazano, kako naj v fasijah in sumarijih vpisujejo površino in donos posameznih katastrskih kultur, sploh ni primera za hišo in druge površine, ki jih ni bilo potrebno izmeriti.¹⁵ 0 stavbah in drugih nedonosnih parcelah govori šele poznejši posebni vzorčni obrazec za izdelavo fasij (1786).¹⁶ Med drugim prikazuje, kako naj bo v uvodnem opisu osnovnih značilnosti in meja vsake ledine (*Ried*) navedeno, koliko je na njej hiš in s katerimi hišnimi številkami (npr. *von No. Conscriptip. I anfangend, bis No. 432*), na vzorčnih parcelah pa najdemo tri stavbe: gosposčinsko pristavo, kmečko hišo in mlevni mlin. Prvi dve zgradbi sta zgolj imenovani, le mlevni mlin (*Nlahmiuhl*) je tudi na kratko opisan: *Mahlmiihl mit 2 WeijSgangen, 1 Brein-gang und 1 Brett-fag*. Ker njihove parcele ne izkazujejo nikakršnega katastrskega donosa, so rubrike za izmero in donos pridelka tako v rubriki o površini kot pri vseh štirih katastrskih kulturah (njive, travniki, vinogradi in gozdovi) prazne.

nennen, daß fie als untragbare Gruende nicht gemeffen, auch davon kein I irtraegniß fasiret worden.«

¹³ V katastru za Goriško se fasija imenuje *registroparticellare*.

¹⁴ ASG, Catasto giuseppino, 56, Canale, repertorio dei possessori, s. d.

¹⁵ Patent 20. aprila 1785 (kot v op. 9), Belehrung, Nro. 4, Nro. 3 in 5.

¹⁶ Neditirani obrazec Nro. 3 z datumom prejema 25. 4. 1786 (ARS, AS 748, Gospostvo Krumperk, fasc. 8, Normalia).

Pregledano gradivo katastrskih operatov vseh štirih dežel daje vtis, da so se opisanih navodil najbolj držali na Kranjskem in Koroškem. V fasijah teh dveh operatov bomo na parcelah le redko naleteli na kakšno drugo stavbo kot na stanovanjske zgradbe in obrate na vodni pogon. Oba operata se po večini ravnata po določilu, kako opisati vodne obrate, kranjski pa ponekod razlikuje še med različnimi vrstami hiš. Podobno skromen je katastrski operat za Goriško. Zelo velike razlike pa srečamo pri načinu obravnave stavbnega fonda na Štajerskem; kot bomo videli, obstajajo te ne le med posameznimi okrajnimi gosposčinami (nabornimi gospostvi),¹⁷ ampak celo med davčnimi občinami znotraj iste okrajne gosposčine.

Skoraj »idealen« primer navajanja stavb v fasiji bi bila davčna občina **Brežice-mesto** v okrajni gosposčini Brežice.¹⁸ Kot kaže, upošteva na zemljiščih-parcelah vse zgradbe in celo pogorišča, s tem pa se občutno odmika od navodil Jožefovega patenta. Manj pomembno razliko predstavlja praksa, da so k stavbnemu zemljišču šteli hišni vrt, ki bi moral biti sicer napovedan kot samostojna parcela. V takih primerih — srečamo jih tudi drugod — se izmera parcele nanaša zgolj na vrt, podatki o njegovem donosu pa so — v skladu z Jožefovim patentom — vneseni v katastrsko kulturo travniki.¹⁹

V preglednici ponazarjamo začetek fasije za mesto Brežice — uvodni opis prve ledine in prvih šest parcel. Desni del tabele z rubrikami o katastrskih kulturah je v objavi iz praktičnih razlogov izpuščen, razen rubrike Travniki, ker sta v njej pri parceli št. 6 vpisana izmera in donos hišnega vrta (donosa ne navajamo).

¹⁷ Izraz okrajna gosposčina uporabljam za Štajersko, ker je takšno poimenovanje za naborno gospostvo oz. naborni okraj navedeno v popisu fonda jožefinskega katastra za Štajersko (ARS, AS 1110, Jožefinski kataster za Štajersko, popis).

¹⁸ ARS, AS 1110, Jožefinski kataster za štajersko, šk. 368, Okrajna gosposčina Brežice, št. 24, Brežice-mesto, fasija, s. d. - Ker arhivski pripomoček za uporabo jožefinskega katastra ni usklajen z oštevilčenjem tehničnih enot, se mi je pred leti pripetila precejšnja neprijetnost. Ob naročilu gradiva za mesto Brežice, ki je sicer shranjeno v treh tehničnih enotah, sem pomotoma dobil le tehnično enoto z najmlajšim delom gradiva, provizorijem iz leta 1820. Tako sem v prispevku o družbi v Brežicah do konca 18. stoletja izrazil prepričanje, da je za to mesto ohranjen zgolj provizorij, ne pa tudi sam jožefinski kataster (Goleč: Podoba brežiške, str. 28).

¹⁹ Patentu z 20. aprila 1785 (kot v op. 9), Belehrung, & 35. - Drugače kot je predpisoval patent in je bila splošna praksa, pri nekaterih brežiških uvodnih opisih ledin ni podatka o številu hiš in hišnih številkah, to pa je glede na njegovo siceršnjo povednost zanemarljiva pomanjkljivost.

Nro. ²⁰ «	Namen des Grundbefitzers und des Grundstückes. Nro des Haufes.	Anzahl	Ausmessung			Wiesen		
			durch die Bauern Klafter	Durch die Ingenieurs Klafter		Betrag an		
			In die Länge	In die Breite		Joch	64 T1	Kl.
	Ortschaft Stadt Rann I. Ried Ist der Orts-Platz mit denen darin enthaltenen Hausern, Stallungen, Hof, und Hausgärten, dann der ganzen Stadtanger von N. cons. 1 anfangend bis N. inclusive. Die erste Seite dieser Ried gränzet an den Sau=Strom, die zweite an die Stadt=Ringmauer, die dritte an den Obern Stadt=Thor, die vierte an den untern Stadt=Thor und Schloß der Herrschaft Rann. Die in dieser Ried befindliche Gärten sind zum besten Ertrag geeignet.							
1	Herrschaft Rann No: 1 dahin dinstbar Gestitt-Meister Hauß dabey fr eye Reitschul Stallung und Schupfen							
2	Michael Gertfchko No: 2 der Stad Rann dinstbar Burger Hauß dabey Brandstadt Hof und Stalhing							
3	Jofeph Reis No: 72 der Stadt Rann dinstbar Burger Hauß dabey Fleischbanckh							
4	Achatz Trepau No: 38 der Stadt Rann dinstbar Fleischbanckh.							
5	Jofeph Zentz No: 3 der Stadt Rann dinstbar Burger Hauß dabey 2 Brandstädt Stallung, Hoff und Thenn.							
6	Fehx Glafer No: 113 der Stadt Rann dinstbar Burger Hauß dabey Haufgard dorn:	1	7 3 1/6	3 2/6 3			1	7 5/6

Opis ledine v prevodu: »Mesto Brežice, I. ledina {Ortschaft Stadl Kann, I. Ried} je kraj {der Orlsplalsj}, ki vsebuje hiše, hleve, dvorišča in hišne vrtove ter celotno mestno gmajno s konskripcijskimi hišnimi številkami od 1 do vključno _____. Prva stran te ledine meji na reko Savo, druga na mestno obzidje,

tretja na zgornja mestna vrata, četrta na spodnja mestna vrata in grad gospostva Brežice. Vrtovi v tej ledini so primerni za najboljši donos.« Prvih pet parcel (št. 1–5) je bilo izključno stavbnih, zato jih niso izmerili in niso izkazovale nikakršnega donosa. Na prvi, ki je spadala pod gospostvo Brežice (dominikalno zemljišče), je stala hiša konjuškega mojstra brežiškega gospostva s hišno številko 1, z odprtim, tj. nepokritim jahahščem (jahalno šolo),

²⁰ Napis se v celoti glasi: »Nro. der topographischen Ordnung«.

hlevom in lopo. Vse naslednje parcele so bile podsonne brežiškemu mestu. Na drugi, v lasti Mihaela Gerčka, so poleg njegove meščanske hiše št. 2 navedeni pogorišče, dvorišče in hlev, na tretji, pri posestniku Jožefu Reisu, sta vpisani meščanska hiša s h. št. 72 in mesarska klop, na četrti, v posesti Ahaca Trepava, ki je prebival v hiši št. 38, je zgolj mesarska klop. Peta parcela je »gostila« meščansko hišo Jožefa Cenca s hišno številko 3, zraven nje dve pogorišči ter hlev, dvorišče in gumno. Šele šesta parcela, katere lastnik je bil Feliks Glaser, je poleg hiše meščanske hiše št. 113 obsegala tudi hišni vrt s katastrskim donosom. Vrt je zato izmerjen po dolžini in širini (v sežnjih), v rubriko travniki pa sta vpisana izračun njegove površine v oralih, 64-tinah oral in kvadratnih sežnjih ter donos sena (objavljena preglednica ne vključuje navedbe donosa, ki je sicer znašal 40/100 stota sladkega sena).

Poleg navedenih vrst objektov — hiše konjuškega mojstra, meščanske hiše, hleva, mesarske klopi, gumna in lope — so bih v isti ledini še ti objekti: rotovž, nekdanje župnišče, nekdanja cerkev sv. Lovrenca, precej kleti, ključavničarska delavnica, usnjarska delavnica, vinska klet, več kajžarskih hiš (*Keuschler Hauß*, nekdanji mestni stolp, ki ga je mesto prodalo zasebniku, spodnja mestna vrata (*das Untere Stadt Thor*), takoj ob njih stoječi grad brežiškega gospostva (*Schloß*, gospostvo pa je imelo pri hiši št. 122 konjski hlev, kaščo in še eno nepokrito jahališče. Od skupno 85 parcel so z imenom navedene tudi skupne mestne površine: dve ulici (*Gassen*) in tri uličice (*Gassei*). V naslednji, II. ledini, ledini z imenom Za zidom (*Hinter der Mauer*), so v glavnem ležali vrtovi, a tudi stavbe: poleg meščanske hiše grofa Attemsa, dveh kajžarskih hiš in nekaj gospodarskih poslopij je bila tu stavba zapora (*Arresthauß* s hišno številko 93, sicer podsodna mestu, a v lasti gospostva. V III. ledini z imenom Spodnje predmestje pritegne pozornost hiša carinskega nadzornika (*Zoll Amts Auffeher Haus*), v IV. ledini, imenovani Zgornje predmestje, pa župnišče, cerkev sv. Roka z gostaško hišo (*Inwohner Hauß*, ki je bila v lasti mežnarije, in frančiškanski samostan s starim pokopališčem in tremi poslopji — hišo za posle (*Gesindhauß* brez lastne hišne številke, drvarnico (*Holt%leeg*) in kletjo za zelje (*Kraut Keller*). V tem delu mesta so poleg »standardnih« gospodarskih zgradb stale tudi dve kovaški in ena usnjarska delavnica. V obeh predmestjih je bilo označevanje stanovanjskih hiš bolj raznoliko kot v samem mestu: poleg meščanskih in kajžarskih hiš najdemo namreč še oštetarske (*Hofstädler Hauß* in gostaške (*Inwohner Hauß* ter že omenjeno poselsko hišo. Med tremi predmestnimi

cestnimi parcelami — dve v Zgornjem in ena v Spodnjem predmestju — je bila v zadnjem cesti, ki je v svojem imenu razkrivala še en poseben objekt — brod na Savi (*S(raffengegen der Überfuhr)*).

Čeprav je brežiška fasija glede stavbnega fonda daleč nadpovprečno zgovorna, bomo v njej vendarle zaman iskali kak podatek o videzu in gradbenem materialu stavb. Teh pri poimenovanjih niso razlikovali po zunanem videzu, temveč po namembnosti: grad, hiša konjuškega mojstra, hiša carinskega nadzornika, stavba zapora, mestni stolp itd. Za označevanje stanovanjskih hiš je bilo očitno poglavitno merilo, komu je hiša pripadala — meščanska/meščanova, kajžarska, oštetarska, gostaška —, ne pa, kakšen je bil njen videz. Tako gre razumeti razlikovanje med »meščanovo« hišo (*Bürgerhauß* in »meščansko hišo« (*Bürgerliches Hauß*; zadnji dve sta bih denimo hiši dveh nemeščanov: prva s kaplanovim stanovanjem v samem mestu in druga v lasti grofa Attemsa v ledini Za zidom.

V katastrskih operatih so ponekod, očitno v skladu z internimi navodili, pri vseh parcelah zapisovali še, na katere parcele oziroma na kaj mejijo. Nekateri **navedbe meja in mejašev** so natančnejše, druge manj. Zelo dosledno, za vse štiri strani zemljišča, so meje vpisovali pri parcelah mesta Maribor, vendar je potrebna previdnost: pri hišah so namreč opisane meje izmerjenih hišnih vrtov in ne meje celotnih parcel, ki sicer samo implicitno vključujejo tudi hišo in morebitna druga poslopja. Za hišni vrt na parceli št. 1, last Janeza Jožefa Santola s hišo št. 112, tako izvemo, da je mejila na eni strani na Santolovo lastno dvorišče, na drugi na požarni zid mariborskega gradu, na tretji na obzidje in na četrti na vrt soseda Franca Ebnerja.²¹ Navajanje parcelnih meja bi pričakovali pri katastrskem operatu za Goriško, saj je takšno prakso poznal že terezijanski kataster, a je stanje v fasijah jožefinskega različno: pri nekaterih davčnih občinah navedbe meja srečamo in pri drugih pogrešamo.²²

Čeravno so za vse dežele avstrijskega dela monarhije veljala enotna navodila za izvedbo, je bil način obravnavanja stavb precej subjektiven oziroma lokalni. Sestavljalci katastra so jih tem laže popisovali neenotno, ker Jožefov patent ni predvideval

²¹ ARS, AS 1110, Jožefinski kataster za Štajersko, šk. 293, Okrajna gosposčina Grad Maribor, št. 1, Maribor-mesto, fasija, ledina I, 9. 9. 1789.

²² Opis parcelnih meja pozna denimo fasija davčne občine Tolmin, a ne za stavbne parcele (ASG, Catasto giuseppino, 212, Tolmino, registro particellare, 1789), ni pa ga v fasijah za Sv. Križ in Ajdovščino (prav tam, 48, S. (Toce, registro particellare, 1788; 104 11, 105, 11, Aidussina, registro particellare, 1788).

obdavčenja stavb. Ponekod, kakor na primer v Brežicah, so popisali (skoraj) vse obstoječe objekte na parceli (hlev, skedenj, pristavo ipd.), drugje po navodilih patenta samo hišo s hišno številko ali pa niti tega in je hiša navedena zgolj implicitno s hišno številko, kot smo videli pri Mariboru.

Pri obravnavanju stavb lahko srečamo naravnost **velikanske razlike** celo med davčnimi občini iste okrajne gosposčine (nabornega gospostva), recimo pri **okrajni gosposčini Laško**. Če vzamemo za primer samo tri njene davčne občine — Laško-trg, Rečica in Sv. Štefan (Turje), bomo zaradi različne intenzivnosti popisovanja objektov več kot presenečeni. Zanimivo je, kako malopovedna je prav fasija »domače« davčne občine Laško-trg,²³ saj bi njeno izpovedno vrednost lahko primerjali z napovedno tabelo za nepremičnine v terezijanskem katastru.²⁴ Nekajkrat ni na parceli navedena niti hiša kot taka, temveč zgolj posestnikovo ime s hišno številko, obstoj hiše pa je potrjen kvečjemu v oznaki lege vrta: »ein Garthen beim Haus«. Praviloma srečamo skupaj, na isti parceli, hišo in vrt, ne da bi bile hiše določene označene po vrstah, npr. kot tržanske, hišice, kajže in podobno. Namembnost stavbe, ki ni bila (zgolj) stanovanjska, se pojavlja izjemoma, a še to samo v imenu lastnika: Valvasorjev špital s h. št. 73 ima hišo, župnišče Laško s h. št. 99 je le lastnik vrta, ne da bi bila omenjena sama stavba, enako je laška graščina (h. št. 71) izpričana zgolj kot lastnik zemljišč in z imenom pravne osebe gospostvo Laško (*Herrschaft Tiiffer*). Šele iz opisa meja njenega vrta lahko razberemo, da je z gospostvom mišljena tudi graščinska stavba (*reint cm die Herrschaft*). Višnjegorski štok ali dvorec sredi trga je bodisi skrit pod navadno hišo bodisi sploh izpuščen. Za njegovo fizično navzočnost izvemo šele posredno iz ledinskih imen zemljišč (*hinter dem Stok, ein Acker Sas to kam, ein Garthen pod S to cam*), z uradnim, nemškimi imenom pa se pojavlja le pri navedbah o podložnosti posameznih parcel zemljiškemu gospostvu (*dem Weixelbetger Hof dienstbar*). Tako ima jožefinska fasija za trg Laško komaj kakšno prednost pred napovedjo za nepremičnine v tri desetletja starejšem terezijanskem katastru. Lažja je skoraj samo identifikacija hiš, ker so hiše ah njihovi lastniki zdaj navedeni s hišnimi (konskripcijskimi) številkami in ker imamo kratke opise parcelnih meja. Nasprotno pa jožefinski kataster ne pove ničesar o

gradbenem materialu stavb; o njem je v terezijanskem vsaj nekaj podatkov. V terezijanskem katastru celo navedbe o legi zemljišč v Laškem razkrijejo več različnih zgradb kakor v jožefinskem.²⁵ Zadnji pozna v trgu in njegovi bližini npr. »zid« (*ober der Mauer, per Sidu*), Grad oz. Stari grad nad trgom *pod Gradam, pod Starim Gradarn*) in kozolec (*Per Kosou% per Kosou^u*). Dosledneje kot v trški davčni občini se katastrska fasija drži določil Jožefovega patenta o stavbah pri bližnji davčni občini Rečica.²⁶ Hiše so vedno popisane samostojno, na lastni parceli, in s hišno številko, nekatere kot *Haus* in druge kot *Wohnhaus*. Kot kaže, so na enak način upoštevani tudi vsi mlini s hišno številko, ne glede na to, kje je živel lastnik (pri enem gre npr. za tržana iz Laškega); mlin je sicer označen le po vrsti vodnega obrata (*Mühl et Haus, Slamfmühl*), brez števila koles ah drugih opisnih podatkov. Pri fasiji te davčne občine je zanimivo, da stavbne parcele (hiše in mlini) niso oštevilčene, ampak jih zaporedna parcelna številka preprosto preskoči. Tako je, kar zadeva obravnavo objektov, ena redkih skupnih značilnosti fasij za Laško in Rečico navajanje parcelnih meja, to pa obe davčni občini povezuje s tretjo — Sv. Štefan (Turje).²⁷ Pri tej davčni občini z izključno kmečkimi gospodarstvi je obravnavanje stavb daleč najbolj natančno, zelo podobno kot pri mestu Brežice. Zajeta so namreč tudi gospodarska poslopja in mogoče je dobiti vtis, da se je popisu »izognila« le malokatera stavba. Tudi tehnično fasija zgledno ločuje stavbne parcele (brez izmere in napovedi donosa) od drugih, zemljiških parcel. Oglejmo si, kaj vse lahko izvemo o stavbah dveh kmečkih gospodarjev (Sv. Štefan h. št. 1 in 3) v ledini Črni studenec (Črdenec). Jakob Draksler je imel na eni parceli stanovanjsko hišo in živinski hlev, na drugi kajžo za gostača (*dessen Inwohners Kayschen*) s h. št. 4, sredi travniške parcele pri kozolcu, imenovane »per Kosouz«, pa je na posebni parceli popisana vinska klet (*Wein=Keller in der obigen Wiesen*), katere slovensko ime zidanica razkriva oznaka pašniške parcele »Podsizanzoi«. Pri Jakobovem sosedu Matiju Drakslerju je na eni parceli navedena stanovanjska hiša št. 1 z živinskim hlevom ter na drugi mlin z enim mlinskim kolesom in stopami (*dessen Müll mit 1 Laufen und Stampfen*).^{28*}

²⁵ Prim. Goleč: Zemljiški katastri, str. 323-324.

²⁶ ARS, AS 1110, Jožefinski kataster za Štajersko, šk. 254, Okrajna gosposčina Laško, št. 11, Rečica, fasija, s. d.

²⁷ Prav tam, št. 14, Sv. Štefan, fasija, s. d.

²⁸ Prav tam, ledina 1, s. d. — Prim. Orožen: *Zgodovina Trbovelj*, str. 216.

²³ ARS, AS 1110, Jožefinski kataster za Štajersko, šk. 254, Okrajna gosposčina Laško, št. 12, Laško-trg, fasija, s. d.

²⁴ Prim. Goleč: Zemljiški katastri, str. 323-324.

Nro. der topographischen Ordnung	Namen des Grundbesizers und des Grundstücks Nro. des Hauses.		Bene- nung Zu- zahl des dermaligen Grundmaßes	Ausmessung			M e -						
				durch Bauern		durch die Ingeni- eure	B e t r a g			K ö r n e r			
				Klafter		Klafter	an			B a i z e n		K o r n	
				in die Länge	in die Breite	Klafter	Lochen	64 Zoll	1 Kl.	Weggen	m.	Weggen	m.
8	8	Ein Haus Maximilian											
9	8	Ein Haus Bertoldus											
10	9	Ein Haus Joseph											
11	11	Ein Haus Jacob Pfl.											
12	11	Ein Haus Jacob											
13	12	Ein Haus Anton Pfl.											
14	12	Ein Haus Joseph											
15	11	Ein Haus Joseph											
16	15	Ein Haus Guill. L.											
17		Ein Haus Paul L.											
18	16	Ein Haus Guill. L.											
19	17	Ein Haus Joseph											
20	18	Ein Haus Jacob											
21	19	Ein Haus Jacob											

Fasija mesto Kočevje — primer vsebinsko skopega popisa stavb, skladnega navodili

Kakšna je splošna slika stavbnega fonda v vseh štirih katastrskih operatih? Najprej se ustavimo pri **stanovanjskih zgradbah** — hišah v širšem pomenu besede — kot edinih stavbnih objektih, ki so po Jožefovem katastrskem patentu sploh sodili v katastrske napovedi. Če bi se tega določila povsod držali dosledno, bi bil jožefinski kataster prvi operat, ki bi po enakih kriterijih in sočasno zajel celoten stanovanjski fond na glavnini slovenskega ozemlja. Iz nekaj zgornjih primerov smo lahko videli, da je praksa poznala tudi odmike, a načeloma je bilo tako: kataster naj bi navajal sleherno zgradbo, ki je imela hišno številko. Če pa so v fasijah hiše kot take prezrli in upoštevali samo donosna zemljišča, se lastniki hiš in hišne številke največkrat vendarle pojavijo, in sicer pri podatkih o zemljiških posestnikih. Razen seveda, če je lastnik živel drugje in je povsod zapisan s tistim naslovom.

V katastru bomo ponekod pogrešali to ali ono hišno številko, ker hiše s takšno številko preprosto ni bilo več ali ker je na novo zgrajena hiša še ni imela. Med prvim hišnim oštevilčenjem — dodelitvijo t. i. konskripcijskih števil v letih 1770/71 - in nastankom jožefinskega katastra sta minili že skoraj dve desetletji. Medtem je nekaj hiš izginilo, na istih mestih ali drugje so nastale nove, ki so dobile bodisi hišne številke izginulih hiš bodisi nove številke ah pa so še nekaj časa ostale neoštevilčene in so v jožefinskem katastru upravičeno navedene brez številke. Za navedbo hiše v katastrski fasiji so morali ponekod obstajati tudi drugi razlogi. Tako bo treba še ugotoviti, zakaj na Ptujju, ki naj bi imel na tleh mestne ledine (*Orlsplal'j* 203 hiše, pri hišah na parcelah ne najdemo nekaterih hišnih števil, zagotovo pa vemo, da so obstajale, saj je pri tej ah oni parceli navedeno, da meji prav na hišo z manjkajočo številko. Tako denimo ni hiše s številko 178, a najdemo pri parceli s hišo št. 179 zapis, da leži med hišama št. 178 (!) in 180.²⁹ Zelo verjetna se zdi domneva, da je ptujski kataster takšne parcele izpustil, ker so na njih stale zgolj hiše, ki niso imele niti pedi obdelovalne zemlje. Na drugi strani namreč specificira vsak še tako majhen vrt, torej obdelovalno zemljišče, nima pa neobdelovalnih: cest, poti, trgov, cerkva, mestnih stolpov idr. Upošteva se takšno načelo, da torej hiša brez vrta ni protokolirana, bi v mestu Kočevje morali izpustiti skoraj vse hiše, saj je tu zaradi stisnjene zidave le redkokatera premogla majhen vrt.³⁰

Tam, kjer stanovanjske zgradbe v katastrskih fasijah niso navedene neposredno, večinoma ni težav pri razlikovanju, ali je na parceli dejansko stala hiša ah se hišna številka nanaša samo na domovanje posestnika. Zato pa je potrebna previdnost v primerih, če je imel isti posestnik več hiš, še zlasti če gre za hiše pravne osebe. Kadar je ta identična s stavbo, je tako tudi opredeljena, npr. na Ptujju zgornji grad (*Schloß Oberpettau*), župnišče (*Pfarrhojff*), normalka (*Normalschul Hauß* ali minoritski samostan (*Kloster der P: Minoriten*). Toda v istem mestu naletimo na različnih koncih na tri hiše ustanove za vojaške invalide (*Hauß des Löbl. Invaliden Institut*) in posebej še na ustanovino »vojašnico« (*Inval: Instit: Cafsern*), nikjer pa ni navedena matična hiša vojaških invalidov. Prav tako pogrešamo meščanski špital kot tak, a najdemo parcelo, na kateri stoji hiša špitala (*Hauß des Bürger Spital*) s h. št. 192. Da ta stavba slej ko prej ni »matični« špital, kaže tole dejstvo: pri opisih lege dveh hiš na drugem koncu mesta je špital omenjen kot njuna sosednja hiša št. 45, samostojne parcele s to hišno številko pa ni. Med lastništvom in namembnostjo določene stavbe je lahko torej občutna razlika. Včasih kataster sicer tudi »nehote« govori o spremenjeni ah dodatni namembnosti določene hiše. Ena od vrat v ptujskem mestnem obzidju, t. i. Spehasta ali Nova vrata (*Speckthor*), so pri opisu vsebine parcele označena zgolj s h. št. 102, šele na drugem mestu pa izvemo, da gre za proviantno hišo: neka hiša meji namreč na proviantno hišo z že znano št. 102.³¹

V jožefinskem katastru so se kot predmet obravnave znašle tudi stavbe, kot so gradovi, graščine in samostani, ki jih v terezijanskem katastru vidimo le redko, razen na Goriškem.³² A v terezijanskem katastru smo na seznamu hiš goriškega mesteca Sv. Križ (Vipavski Križ) pogrešali kapucinski samostan,³³ ki ga jožefinski kataster ima. Na popisu parcel mestne ledine ga najdemo na dveh zaporednih parcelah: na parceli št. 3 je naveden samostan kot tak s hišno številko 2 (*Convento de PP Cappucciono No. 2*), na parceli št. 4 pa samo kot posestnik vrtno parcele. Tudi zdaj sicer gradovi in graščine niso vedno označeni dosledno kot stavbe ali dovolj jasno kot gosposčinski sedeži. Podobno kot so se »skrili« v Laškem, se je v jožefinskem katastru dogajalo še kje. V fasiji davčne občine Tolmin je denimo grad grofa Pompeja Coroninija naveden zgolj kot hiša z dvoriščem št. 72 (*Časa con cortivo*),

²⁹ ARS, AS 1110, Jožefinski kataster za Štajersko, šk. 358, Okrajna gosposčina Ptuj, št. 1, Ptuj-mesto, fasija, ledina 1, s. d.

³⁰ ARS, AS 175, Jožefinski kataster za Kranjsko, šk. 158, Naborno gospostvo Kočevje, k. o. Kočevje-mesto, fasija, ledina 1, s. d.

³¹ ARS, AS 1110, Jožefinski kataster za Štajersko, šk. 358, Okrajna gosposčina Ptuj, št. 1, Ptuj-mesto, fasija, ledina 1, s. d.

³² Prim. Goleč: Zemljiški katastri, str. 307-308, 325, 328 si.

³³ Goleč: Zemljiški katastri, str. 328.

niti ne kot »gosposka hiša« (*Casa Dominicale*), kot se je v istem kraju imenovala neka druga hiša.³⁴

Neposredna primerjava obsega hišnega fonda v obeh katastrih je mogoča prav za Goriško, kjer je hiše po teritorialnem načelu, po posameznih naseljih, zajel že terezijanski kataster. Druge primerjave hiš po naseljih, razen statističnih, so žal omejene, prvič zaradi uničenja dela goriškega jožefinskega katastra in drugič, ker je povednost tega katastra glede hiš manjša, saj jih drugače kot terezijanski kataster ne označuje po vrstah in ne navaja njihovih fizičnih lastnosti, ki jih terezijanski kataster razkriva vsaj tu in tam. Tako je bilo leta 1753 izpričanih za Sv. Križ deset vrst različnih stanovanjskih hiš,³⁵ po jožefinskem katastru 35 let pozneje pa so vse razen gradu in samostana označene zgolj kot *Casa* in s hišno številko. Število hiš se je medtem povzpelo z 52 na 78.³⁶ Nekohko manjše, a prav tako opazno povečanje števila hiš srečamo v sosednji vasi Ajdovščina. Terezijanski kataster jih je leta 1753 navajal 98,³⁷ jožefinski pa poltretje desetletje pozneje 127 oštevilčenih in dodatno še kakšno neoštevilčeno.³⁸ Takšne številčne primerjave so mogoče še za tista mestna in trška naselja na Kranjskem in Koroškem, za katera obstajajo terezijanski popisi donosa od hiš, vendar se predvsem na Kranjskem srečujemo s podobnimi težavami kot na Goriškem: pri jožefinskem katastru je namreč uničeno gradivo dobršnega dela davčnih občin, v katerih so bih mesta in trgi.

Kot smo videli že doslej, je jožefinski kataster **pri fizičnih opisih in označevanju hiš** izjemno skop, precej manj poveden od že tako molčečega terezijanskega predhodnika. Poleg namembnosti te ah one hiše, ki zdaj rabi za šolo, ah ki je bila nekoč samostan (npr. nekdanji dominikanski na Ptuj), ni o sami stavbi skoraj ničesar oprijemljivega. Celo razhkovanje med hišami in hišicami, precej običajno v starejših virih in terezijanskem katastru, je tu redko. Prav tako bomo redko našh kajže, kot je bila recimo kajža brez hišne številke (*Keusche ohne HauptNol*) pri dominikalni opekarni (*Zigl Hutte*) admontskega samostana v ledini Račji dvor pri Mariboru³⁹ ah pa nova kajža (*Neiie Keusche*) zasebnega

lastnika v Kranjski Gori.⁴⁰ Posredno se kajže pojavljajo še v oznaki kajžarska oziroma bolje kajžarjeva hiša (*Keufchler Hauß*, ki jo med drugim srečujemo v brežiškem predmestju in kot prevladujoč tip na Jesenicah.⁴¹ Na Kranjskem je med zgovornejšimi fasija za trg Žužemberk, a še ta pove komaj kaj; tako kot v okoliških krajih so hiše označene kot kmečke (*Bauern Hauß*), edini izjeme pa predstavljajo: gostaška hiša (*Inwohners Hauß*), gostaška hišica (*Inwohners Heußl*), gosposočinska hiša — grad (*Herrschaft/: Hauß* in gosposočinski mlevni mlin (*Herrschaft/: Mahl Mühle*).⁴² Tudi na Koroškem, katerega terezijanski kataster navaja za mestna in trška naselja celo gradbeno stanje hiš in število posameznih prostorov v njih,⁴³ nas jožefinski po tej plati v glavnem pušča v nevednosti. Od obeh trgov na tih današnje Slovenije je ohranjena fasija za Guštanj (Ravne), vendar zgradb kot takih sploh ne navaja, niti ne mlinov; na parcelah, a brez parcelne številke, je navedena samo fužina pri gradu Ravne, sicer pa se stavbe tu in tam skrivajo v opisih zemljiških parcel (*hinter dem Thum, nächst der Padstuben, an der Pehausung*).⁴⁴ Drugače je pri fasijah nekaterih davčnih občin istega nabornega gospodstva Phberk, v katerih so za vsako stanovanjsko hišo — ne pa tudi za vodne obrate in župnišče — zapisah še, ah so zgrajene iz lesa, zidane ah kombinacija obojega (*halb von Mauer und Hol%*)⁴⁵ Takšnega ah podobnega navajanja gradbenega materiala ne poznamo za zdaj še nikjer drugje. Le želje, ki jim jožefinski kataster najverjetneje ne bo ustregel, pa so specifikacije prostorov v hišah in razlikovanje med pritličnimi in nadstropnimi hišami. Odmik od tako površinskega obravnavanja stanovanjskih stavb je prinesel šele poseben Jožefov patent, ki je 1. septembra 1788 ukazal popis hiš in njihovega donosa.⁴⁶ Ker je bila izvedba patenta zelo omejena, bomo ta popis, kot

Okrajna gosposočina Grad Maribor, št. 4, Koroška vrata, fasija, ledina IV, s. d.

⁴⁰ ARS, AS 175, Jožefinski kataster za Kranjsko, šk. 2, Naborno gospostvo Bela Peč, k. o. Kranjska Gora, fasija, ledina 1, s. d.

⁴¹ ARS, AS 1110, Jožefinski kataster za Štajersko, šk. 368, Okrajna gosposočina Brežice, št. 24, Brežice-mesto, fasija, s. d.; ARS, AS 175, Jožefinski kataster za Kranjsko, šk. 2, Naborno gospostvo Bela Peč, Jesenice, fasija, 18. 1. 1787.

⁴² ARS, AS 175, Jožefinski kataster za Kranjsko, šk. 250, Naborno gospostvo Žužemberk, k. o. Zužemberk-trg, fasija, s. d.

⁴³ Goleč: Zemljiški katastri, str. 313-321.

⁴⁴ ARS, AS 1111, Jožefinski kataster za Koroško, št. 128, Naborni okraj Pliberk, Guštanj, fasija, ledina 1, 7. 6. 1788.

⁴⁵ Prav tam, št. 282, Naborni okraj Pliberk, Mežiški Breg, fasija, 25. 7. 1787; št. 283, Naborni okraj Pliberk, Mežica, fasija, 28. 9. 1787.

⁴⁶ ARS, AS 1079, Zbirka normalij, šk. 5, Patenti, 1. 9. 1788.

³⁴ ASG, Catasto giuseppino, 213, Tolmino, registro particellare, 1789, foL 4, 12.

³⁵ Goleč: Zemljiški katastri, str. 329.

³⁶ ASG, Catasto giuseppino, 48, S. Croce, registro particellare, 1788. - Prim. Goleč: Meščanska naselja, str. 215-216.

³⁷ Goleč: Zemljiški katastri, str. 329.

³⁸ ASG, Catasto giuseppino, 104 11, Aidussina, registro particeUare, 1788. - Prim. Goleč: Meščanska naselja, str. 226.

³⁹ ARS, AS 1110, Jožefinski kataster za Štajersko, šk. 293,

je bilo že napovedano, obravnavali posebej v naslednjem podglavju 2.2.

Glede navajanja **nestanovanjskih stavb**, zlasti gospodarskih in sakralnih objektov, je v jožefinskem katastru še večja neenotnost kot pri hišah. Vtis je, da so bili v tem pogledu natančnejši na Štajerskem, a najdemo tudi tam velike razlike; pri Laškem smo videli, da so lahko razhajanja zelo občutna celo na lokalni ravni. Kot zgleden primer smo obravnavali mesto Brežice, pri katerem srečamo raznovrstne nestanovanjske objekte, od hlevov, gumn, raznih delavnic in mesarskih klopi do jahališča. Posamič so kot parcele vpisane tudi mestne ulice, cerkve, samostan in dve pokopališči. Zelo podobne ugotovitve veljajo za mesto Celje, kjer so gospodarska poslopja in usnjarske delavnice v glavnem stali zunaj mestnega obzidja.⁴⁷ Malo gospodarskih poslopij, navedenih neposredno na parcelah, najdemo v katastrskih operatih drugih treh dežel. Na Goriškem je denimo pri davčni občini Kanal le izjemoma vpisan kak hlev (*Stalki*), zaradi velikosti in teže objektov pa se niso mogli izogniti navedbam žitnice (*Granará*) in kleti (*Cantina*) grofa Mihaela Rabatte.⁴⁸

Najpogosteje izvemo za obstoj **gospodarskih poslopij** zgolj posredno — iz ledinskih imen, še posebej za kozolce. V uvodnem opisu ledine Višnje v davčni občini (Nova) Vrhnika je tako navedeno, da meji ledina na eni strani na Zontova gumna in kozolce (*von Schontischen Dreschboden und Harpfen*). Le pri prvem posestniku je kozolec omenjen tudi na njijski parceli (*dessen Aker na Verti und Harpfe*).⁴⁹ Sicer pa objekte razkrivajo predvsem ledinska imena parcel, na primer v občini Tunjice nad Kamnikom, kjer je imel v ledini Laniše prvi posestnik kmečko hišo (*ein Bauemhaufi*) in na isti parceli sadovnjak, imenovan »per Kasuz«.⁵⁰ V vasi Kranjska Gora izvemo za en sam hlev iz oznake vrta »Sa Hlevam«⁵¹ in podobno tudi v rudarskem mestu Idrija, kjer je moralo biti hlevskih zgradb na pretek, a priča o obstoju takega objekta samo njiva, imenovana »pod Stalla«.⁵² Uporabna vrednost jožefin-

skega katastra kot vira o nestanovanjskih stavbah ni v takih primerih nič večja kot na splošno terezijanskega.

Od vseh gospodarskih objektov so še najnatančneje obravnavani **mlini in drugi vodni obrati**. V skladu z dodatnimi navodili, kako jih je treba popisati (1786),⁵³ so marsikje poleg oznake, za kakšno vrsto mlina gre, navedli tudi število koles in stop, včasih pa še kak podatek več. Za mlin v predmestju Slovenske Bistrice, ki je imel dve kolesi in ene stope, tako izvemo, da je zdaj le še pogorišče.⁵⁴ V Topli na Koroškem je spadal k prvi kmetiji hišni mlin (*Haußmühl*) z enim kolesom na potočku Topla, ki je lahko mlel vse leto,⁵⁵ v bližnji Črni je za merični mlin (*Mauth Müll*) poklicnega mlinarja — stal je ob Meži in imel tri kolesa in stope — zapisano, da deluje na stalni vodi (*an beständigem Wasser*),⁵⁶ pod vasjo Šentanel pa je imel kmet hišni mlin z belim kolesom, ki ga je nestalna voda lahko poganjala le po dva meseca na leto.⁵⁷ Precej zgovorni so opisi vodnih obratov v ledini Malni (*Muhlthall*) pri Planini na Notranjskem. Pri mlevnih mlinih razlikujejo med belimi in črnimi kolesi (*IVeißgäng, Schwarbe Gang*), navedene so stope (*Stampfer*), žage (*Sagmuhl, Brettersäge*) in kovačija z enim kladivom (*Hammer Schmid mit einem Hammer*).⁵⁸ Ob dravskem bregu pred mestom Maribor so delovali štirje ploveči mlini (*Schiffmühl*), vsak z dvema kolesoma in v neposredni sosesčini mlinarske stanovanjske hiše (*Mühl Ilauß oz. Wohnhauß*).⁵⁹ Nesorazmerna natančnost pri obravnavanju mlinov v primerjavi z drugimi gospodarskimi obrati ne preseneča, upoštevaje, da se samo mlini pojavljajo v katastrskih vzorčnih obrazcih. Drugače kot terezijanski kataster pa jožefinski zanje in za druge vodne obrate ni

⁴⁷ ARS, AS 1110, Jožefinski kataster za Štajersko, šk. 295, Okrajna gosposčina Celje, št. 1, Celje-mesto, fasija, ledine 1 V, s. d.

⁴⁸ ASG, Catasto giuseppino, 56, Canale, repertorio dei possessori, s. d., pag. 304.

⁴⁹ ARS, AS 175, Jožefinski kataster za Kranjsko, šk. 267, Naborno gospostvo Logatec, k. o. Nova Vrhnika, fasija, ledina 11, s. d.

⁵⁰ Prav tam, šk. 78, Naborno gospostvo Križ, k. o. Tunjice, ledina 1, s. d.

⁵¹ Prav tam, šk. 2, Naborno gospostvo Bela Peč, k. o. Kranjska Gora, fasija, ledina 1, s. d.

⁵² Prav tam, šk. 277, Naborno gospostvo Idrija, k. o. Zgornja Idrija, fasija, ledina IX, s. d.

⁵³ ARS, AS 748, Gospostvo Krumperk, fasc. 8, Normalia, nedatirani obrazec Nro. 3 z datumom prejema 25. 4. 1786.

⁵⁴ ARS, AS 1110, Jožefinski kataster za Štajersko, šk. 284, Okrajna gosposčina Grad Bistrica, št. 5, Mesto Bistrica, fasija, ledina 11, s. d.

⁵⁵ ARS, AS 1111, Jožefinski kataster za Koroško, št. 448, Naborni okraj Pliberk, Topla, fasija, ledina 1, 19. 9. 1787.

⁵⁶ Prav tam, št. 403, Črna, fasija, ledina 1, 24. 9. 1787. - O izrazu merični mlin kot prevodu za *Mautmühl* gl. Sgerm, Mlini na Lovrenškem Pohorju, str. 178. S tem popravljam ponujeno možno razlago pojma »Mautmühl« v: Goleč: Zemljiški kataster, str. 325.

⁵⁷ ARS, AS 1111, Jožefinski kataster za Koroško, št. 31, Naborni okraj Pliberk, Šentanel, fasija, ledina 1, 31. 12. 1787.

⁵⁸ ARS, AS 175, Jožefinski kataster za Kranjsko, šk. 287, Naborno gospostvo 1 laasberg, k. o. Planina-trg, fasija, ledina VI, s. d.

⁵⁹ ARS, AS 1110, Jožefinski kataster za Štajersko, šk. 293, Okrajna gosposčina Grad Maribor, št. 1, Maribor-mesto, fasija, ledina X in XI, s. d.

poznal posebnih obrazcev. Ker terezijanski kataster ni zajel mlinov na Goriškem, ni nepomembno, da jih v jožefinskem najdemo tudi za to deželo.⁶⁰

Postavlja se vprašanje, ah je jožefinski kataster tako natančen tudi, ko gre za vprašanje, ali upoštevati vse obrate na vodni pogon. Povedano drugače: koliko mlinov in žag se v fasijah ne pojavlja in jih najdemo zgolj v ledinskih imenih, koliko pa je sploh povsem »zamolčanih«? Raziskave F. Sgerma za Lovrenško Pohorje so pokazale, da je marsikateri mlin zapisan zgolj posredno pri najbližji kulturi (npr. »njiva nad mlinom« ah »travnik pri mlinu«), od žag pa je bila takih sploh velika večina. Sgerm je sklepal, da so ostale zamolčane kmečke žage v nasprotju z obrtniškimi, ki so delovale v lovrenškem trgu.⁶¹ Za tovrstne mikroraziskave je danes mogoče uporabiti prvovrsten referenčni vir — objavljeni jožefinski vojaški zemljevid ali t. i. vojaška merjenja, nastala tik pred jožefinskim katastrom oziroma hkrati z njim.⁶² Ker sta bila za mlino in žage predpisana posebna topografska znaka, ponuja zemljevid obilo podatkov o njihovi legi in predstavlja izziv za primerjalne raziskave, v katere bi lahko vključili tudi jožefinski kataster.

V katastrskih fasijah so, a spet zelo odvisno od okolja, zajeti še drugi **neagrarni gospodarski obrati**. Različne vrste delavnic smo videli pri fasiji mesta Brežice in njegovih predmestij, marsikje pa se ime delavnice pojavlja le v opisu topografske lege. Povsod srečujemo kovačije, vsekakor tudi zato, ker so jih gnale vode in so jih včasih obravnavah enako ah podobno kot mlinske in žagarske obrate. Vprašanje pa je, kolikšen delež kovaških obratov na vodni pogon je v katastru upoštevan. Tu si žal ne moremo pomagati z jožefinskim vojaškim zemljevidom kot referenco. V primerjavi z mlino in deloma žagami se obravnavanje kovačij kaže kot manj enotno. Ponekod so omenjene zgolj posredno v ledinskem imenu zemljiške parcele, recimo v belokranjski Vinici njiva »vor dem Schmieden«,⁶³ ali pa na parceli skupaj s hišo, kot na primer kovačija pri hiši v mestecu Kostanjevica (*ein Schmidten sami Garten*)⁶⁴ in žebeljarna z gumnom na mariborskem zgornjem Lentu (*Haus sami der Naglschmidten und*

Theen).⁶⁵ Drugje, v Mežici na Koroškem, izvemo še za število kovaških ognjev (*ein Schmitten mit 1 Feuer, ein Streckhammer mit 1 Feuer*).⁶⁶

Fužinarski in rudarski obrati — te pogrešamo v terezijanskem katastru v vseh deželah razen na Koroškem — v jožefinskem katastru prav tako niso predmet obdavčenja, a so jih v nekaterih katastrskih fasijah vsaj omenili kot sestavni del parcel. Drugi podatki o njih so silno skopi. Pomenljiva je ugotovitev, kako skromno so v ledini Sava pri Jesenicah obravnavah plavž (železarno) Valentina Ruarda, če ga primerjamo z navedbami o drugih gospodarskih stavbah istega lastnika. Pri Ruardovem mlinu na Savi so navedeni mlinarska hiša, število različnih koles in žaga, pri hiši, v kateri so stanovali kovaški mojstri, najdemo zapis, da je nova ter katere prejšnje hiše je nadomestila, sam plavž pa je zgolj omenjen kot »Ein Floss oder Hochhofen an Sau=stroh« in podobno tudi kovačija za izdelovanje orodja: »Ein Zeug Schmieden an der Landstrassen an Zegouniza anstossend«.⁶⁷ V primerjavi s tem so fužino pri graščini Ravne (Streiteben) na Koroškem opisali še razmeroma izčrpno: fužinarska hiša s štirimi jeklenimi »kladivi« (*Hammer Hauß Nro. 81 mit 4 Stahl Schlägen*) je navedena na istem zemljišču z graščinsko kovačijo, ki je delala za domače potrebe (*eine Hofschmiden vor Herrschaftl. Arbeithe*). Poudariti kaže, da sta to v vsej fasiji občine Guštanj sploh edini neposredno navedeni zgradbi, samo zemljišče niti ni oštevilčeno in torej ni šteto za parcelo.⁶⁸ Podoben način obravnavanja zgradb srečamo pri Stari Fužini v Bohinju:⁶⁹ od celotnega fužinskega kompleksa barona Zoisa so na parcelah navedeni kot stavbe le mlin (*dessen Mühl mit 3 Läufern No. 69*) in dve fužinarski hiši (*dessen 2 Hammerhäuser No. 68 et 67*). Vse druge zgradbe, tudi Zoisovo graščino (*Sloß*), razkrivajo samo opisi bliž-

⁶⁰ Trpin: Tolmin, str. 160.

⁶¹ Sgerm: Mlino na Lovrenškem Pohorju, str. 180; isti: Žage na Lovrenškem Pohorju, str. 200.

⁶² Rajšp (ur.): *Slovenija*, 1.-7. zvezek.

⁶³ ARS, AS 175, Jožefinski kataster za Kranjsko, šk. 188, Naborno gospostvo Gradac, k. o. Vinica, fasija, ledina I, s. d.

⁶⁴ ARS, AS 175, Jožefinski kataster za Kranjsko, šk. 179, Naborno gospostvo Kostanjevica, k. o. Kostanjevica-mesto, fasija, ledina I, s. d.

⁶⁵ ARS, AS 1110, Jožefinski kataster za Štajersko, šk. 293, Okrajna gosposčina Grad Maribor, št. 1, Maribor-mesto, fasija, ledina V111, s. d.

⁶⁶ ARS, AS 1111, Jožefinski kataster za Koroško, št. 283, Naborni okraj Pliberk, Mežica, fasija, ledina I, 28. 9. 1787.

⁶⁷ ARS, AS 175, Jožefinski kataster za Kranjsko, šk. 2, Naborno gospostvo Bela Peč, k. o. Jesenice, fasija, ledina VIII. - O vrsti Ruardovega železarskega obrata na Savi povedo več celo jožefinska vojaška merjenja, in sicer da v kraju deluje železarna in jeklarna (Rajšp (ur.): *Slovenija*, 4. %ve%ek, str. 36).

⁶⁸ ARS, AS 1111, Jožefinski kataster za Koroško, št. 128, Naborni okraj Pliberk, Guštanj, fasija, ledina V, 7. 6. 1788.

⁶⁹ V fasiji davčne občine Stara Fužina so namreč na parcelah navedene samo tiste hiše, ki nimajo ob sebi, na ohišnici, nobene donosne površine; v nasprotnem je protokoliran hišni vrt, hiša kot taka pa ne (ARS, AS 175, Jožefinski kataster za Kranjsko, šk. 33, Naborno gospostvo Bled, k. o. Stara Fužina, fasija, s. d.).

njih zemljiških parcel: valjalnico žice (*Drahf'eherey*), skladišče za železo (*FJsenmagazifi*) in »zobato kladivo« — cajnarico (*Zeinhammef*)?⁷⁰

Podobno je z opisi rudniških objektov pri rudniku živega srebra v Idriji, sicer največjem rudarskem kompleksu na slovenskih tleh. Katastrska fasija navaja vrsto eraričnih rudniških zgradb, predvsem stanovanjskih, toda več kot zgolj omembo privoščni samo eraričnemu mlevnemu mlinu, ko razkriva število različnih koles. Drugi rudniški objekti so zgolj imenovani: dva rudniška jaška — Terezijin in Barbarin (5. *Theresia Hauptschacht*, *S. Barbara Hauptschacht*), na novo zgrajeno nabijalo (*Pochwerk*), rudniška kovačija, mlin za cinober, stavba za shranjevanje cinobra, opekarna, žlebni kanal z brano na Idriji in drugi.⁷¹

Tudi v jožefinskem katastru podobno kot v terezijanskem ni malo omemb objektov, povezanih s **prometom**. Če zanemarimo ceste in poti, ki so v fasijah neredko vpisane kot samostojne parcele, se v enaki vlogi pojavljajo mostovi, na primer celjski most čez Savinjo (*die Bmsge über dem Sannfluß*)⁷² ali zasebni most čez Savo Dolinko v Podkorenu (*die Briiken über die Sau*).⁷³ Spet drugi mostovi so imenovani posredno v ledinskih imenih, kot npr. »na sidan Most u Jellem Les« v opisu meja ledine Studor v Bohinju. Lokacije vseh mostov je sicer potencialno mogoče preveriti s pomočjo zemljevida jožefinskih vojaških merjenj, ki razlikuje med zidanimi in lesenimi mostovi.⁷⁴ Za ugotavljanje lokacij mitnic je zdaj, drugače kot pri terezijanskem ka-

tastru, v veliko pomoč dejstvo, da so navedene kot mitninske hiše (*Mauthaus* ipd.) ter s hišno številko.

Ne smemo pozabiti, da je jožefinski kataster nastal v prelomnem času opuščanja **mestnih obzidij in vrat**, zato lahko ponuja omembe njihove spremenjene namembnosti ah sploh samo priča, da tak objekt še obstaja in ima hišno številko. Iz fasije za Brežice izvemo za mestni stolp s h. št. 9, ki ga je od mesta kupil Lenart del Cott (*von der Stadt erkaufler Stadthurn*), izpričan je obstoj spodnjih mestnih vrat, ne pa tudi zgornjih, ki jih sicer omenja uvodni opis meja ledine.⁷⁵ V sosednjem mestu Kostanjevica izvemo za obe hiši mestnih vratarjev (*Stadt Landstrasserische Thomartl HauJS*), od katerih je bila ena že v rokah zasebnika,⁷⁶ v Celju pa ne samo, kdo so bili (novi) lastniki nekaterih mestnih stolpov, ampak da je bil v zasebni lasti tudi del mestnega obzidja proti meščanskemu špitalu (*die RInmauer men Buirser Spilla!*).⁷⁷

Brez sistematičnega raziskovanja in mikroraziskav je težko presoditi, v kolikšni meri so jožefinski katastrski operah zajeli **cerkve**, še teže pa je ugotavljati, kateri kriterij je sestavljalce vodil pri (ne)upoštevanju sakralnih objektov. V Sv. Križu na Goriškem je na primer navedena svetokriška cerkev s pokopališčem, a pogrešamo samostansko cerkev, ki so jo očitno tiho prišteli k samostanu,⁷⁸ v Laškem pa so prezrli tako župnijsko kot špitalsko cerkev.⁷⁹ V primerjavi s cerkvami se je v katastrskih operatih vsekakor znašel neprimerno manjši del kapel in sakralnih znamenj. O njihovem obstoju pogosto pričajo zgolj obrobne omembe, npr. pri trgu Turjak ime ledine »Per Pildi nad Tergam«⁸⁰ in v pri Studorju v Bohinju oznaka v opisu meja ledine: »na Snamene per Stogeh«.⁸¹ Topografsko lego takih znakov je mogoče ugotoviti s pomočjo jožefinskega vojaškega zemljevida, ta pa je hkrati tudi izjemna referenca pri ugotavljanju, katera sakralna znamenja in objekti si v katastru niso »prislužili«

⁷⁰ Prav tam, fasija, ledina 1, s. d. — O fužinskem kompleksu izvemo malo več iz posestnih listov (prav tam, posestni listi). Baron Zois ima štiri posestne liste, trije — s hišnimi številkami 67–69 — so prazni, ker k mlinu in obema fužinarskima hišama ni spadalo nobeno zemljišče. Četrty posestni list s h. št. 70 se nanaša na graščino, ki sicer izrecno ni navedena in se pojavlja le v oznaki travniške parcele »unter dem Schloß«. Na enak način, posredno v opisih zemljiških parcel, izvemo za valjalnico žice, skladišče za železo in »zobato kladivo« - cajnarico, ki jih natanko tako navaja tudi fasija. Več kot v fasiji pove le opis fužinskega mlina s tremi kolesi, saj so v nadaljevanju omenjeni še ribnik in drugi objekti: »Hammerwerk Mühl mit 3 Läufern, Dratziehungshüte, der Teuch untragbar, Schmidmühl, Zännhammer, 2 Kollbaaren, das Hammerhaus No. 68, 2 Schmidhüten«.

⁷¹ ARS, AS 175, Jožefinski kataster za Kranjsko, šk. 277, Naborno gospostvo Idrija, k. o. Zgornja Idrija, ledine 1, 11, V, IX, X, XI, XIII, XIV, s. d.

⁷² ARS, AS 1110, Jožefinski kataster za Štajersko, šk. 295, Okrajna gosposčina Celje, št. 1, Celje-mesto, fasija, ledina 11, s. d.

⁷³ ARS, AS 175, Jožefinski kataster za Kranjsko, šk. 2, Naborno gospostvo Bela Peč, k. o. Kranjska Gora, fasija, ledina XXXIII, s. d.

⁷⁴ Prav tam, šk. 33, Naborno gospostvo Bled, k. o. Stara Fužina, fasija, ledina 111, s. d.

⁷⁵ ARS, AS 1110, Jožefinski kataster za Štajersko, šk. 368, Okrajna gosposčina Brežice, št. 24, Brežice-mesto, fasija, s. d.

⁷⁶ ARS, AS 175, Jožefinski kataster za Kranjsko, šk. 179, Naborno gospostvo Kostanjevica, k. o. Kostanjevica-mesto, fasija, ledina 1, s. d.

⁷⁷ ARS, AS 1110, Jožefinski kataster za Štajersko, šk. 295, Okrajna gosposčina Celje, št. 1, Celje-mesto, fasija, ledina 1, s. d.

⁷⁸ ASG, Catasto giuseppino, 48, S. Croce, s. d. 1788.

⁷⁹ ARS, AS 1110, Jožefinski kataster za Štajersko, šk. 254, Okrajna gosposčina Laško, št. 16, Laško - trg, fasija, s. d.

⁸⁰ ARS, AS 175, Jožefinski kataster za Kranjsko, šk. 130, Naborno gospostvo Turjak, k. o. Turjak, posestni listi, ledina 111, s. d.

⁸¹ Prav tam, šk. 33, Naborno gospostvo Bled, k. o. Stara Fužina, fasija, ledina 111, s. d.

omembe. Enako velja za **vislice**, ki so na vojaškem zemljevidu prav tako upodobljene s posebnim topografskim znakom. V fasijah jožefinskega katastra jih nismo nikjer našli na parcelah, a se pojavljajo v ledinskih imenih, na primer pri Mariboru v imenu ledine »Galgenfeld«⁸² in pri Črnomlju v imenu poljskih zemljišč »Pergaugah« v ledini Blatnik.⁸³ Dragocene so tudi navedbe **pogorišč**, saj lahko nemalo pripomorejo k rekonstruiranju lokacij hiš in pozidave, zlasti v urbanih in drugih strnjenih naseljih.

Nekateri pomembnejši objekti so omenjeni zgolj v opisih ledin ah pri navajanju, na kaj posamezna parcela meji. Tako prenekaterikrat »zadene-mo« ob mestno obzidje, npr. na Ptuj in v Ormožu, na Ptuj se na ta način razodeneta skrita šola (*das Schulhaus*) in poštni hlev (*Poststahl*).⁸⁴ V predmestju Slovenske Bistrice srečamo zasebno hišo Leopolda Zimermanna s funkcijo pošne postaje (*dessen Posthaus No. WO*).⁸⁵ Več objektov s posebno namembnostjo je seveda v krajih s specifičnimi gospodarskimi in prometnimi funkcijami, kakršna je bila Vrhnika z mitninsko hišo (*Bancalisches Schranken Häusel*), komercialnim blagovnim skladiščem (*Kommerzial Waren Magazin*), hišo za pristaniške nosače (*Fakinen Häusel*), skladiščem za žito (*Gelreiid Schüt oder Magazin*) in praznim prostorom, na katerem so gradili in popravljali rečne ladje (*ein leerer keinen Nu'en tragender Ifar-, worauf die Schiffe gebauet und ausgebessert werden*)?⁸⁶

Tako kot pri terezijanskem katastru ostaja tudi pri jožefinskem odprto vprašanje, ah se v njem kjer koh in na kakršen koh način pojavljajo **občasna naselja** s svojimi objekti — planinska, drvarska in oglarska. Za Veliko in Malo planino nad Kamnikom, katerih posestne razmere so dobro raziskane na podlagi vseh treh katastrov do franciscejskega,⁸⁷ lahko potrdimo, da v jožefinski katastrski fasiji ni nobenega sledu o objektih; omemb planinskih sta-

nov in drugih zgradb ne najdemo namreč niti v ledinskih imenih.⁸⁸

Gledano v celoti pa **uporabna vrednost jožefinskega katastra** kot vira za stavbno, gradbeno in urbanistično zgodovino vendarle ni tako majhna, kot se zdi ob dejstvu, da vsebuje kataster zelo malo podatkov o fizičnih lastnostih objektov. Teritorialno načelo obravnave in protokohranje parcel po topografski legi namreč omogočata, da lahko s pomočjo map franciscejskega katastra in drugih talnih narisov precej natančno rekonstruiramo umeščenost objektov v prostor in vzpostavimo tudi povezavo s stanjem v zgodnejšem času. Jožefinski kataster je torej težko pogrešljiv vezni člen med franciscejskim oz. francoskim katastrom na eni strani in terezijanskim na drugi.

Pri **lokaliziranju** posameznih zgradb in drugih objektov se srečujemo sicer z zelo podobnimi težavami kot pri terezijanskem,⁸⁹ ker sta oba brez talnega narisa. Toda problemi so zdaj precej manjši in lažje rešljivi, prvič zato, ker je jožefinski kataster časovno blizu franciscejskemu. Glede stanovanjskih stavb je njegova velika prednost že samo oštevilčenje hiš, četudi se je to pred nastankom franciscejskega katastra marsikje vsaj enkrat spremenilo. Prav hišna številka in topografska lega stavbe sta denimo dokončno potrdili, kje v Kostanjevici je stal mestni rotovž, ki je kmalu potem spremenil namembnost in sčasoma povsem utonil v pozabo.⁹⁰ Prav tako so dragocena opora opisi topografske lege parcel, zlasti točne navedbe, na kaj posamezna parcela meji. Na ta način je mogoče veliko lažje identificirati tudi zgradbe brez hišnih števil, na primer določen mestni stolp, in lokacije tistih zgradb, ki jih ob nastanku franciscejske katastrske mape ni bilo več. Precej večje težave se pojavljajo pri identificiranju lokacij nestanovanjskih objektov, predvsem manj izstopajočih gospodarskih zgradb, kot so hlevi, kašče, vinske kleti in podobne. Neprimerno lažje sledimo mlinom in drugim vodnim obratom, navsezadnje zato, ker so bile njihove lokacije veliko bolj stabilne od lokacij zunaj naseh stojajočih skednjevi, hlevov ah kozolcev. Za identificiranje mlinov in žag imamo poleg tega odličen referenčni **vir** v jožefinskem vojaškem zemljevidu; gre namreč za edina gospodarska obrata, ki ju zemljevid ponazarja s posebnima topografskima znakoma. Soočenje jožefinskega katastra z vojaškim zemljevidom, nastalim v letih 1784—1787, lah-

⁸² ARS, AS 1110, Jožefinski kataster za Štajersko, šk. 293, Okrajna gosposčina Grad Maribor, št. 1, Maribor-mesto, fasija, ledina 111, s. d.

⁸³ ARS, AS 175, Jožefinski kataster za Kranjsko, šk. 142, Naborno gospostvo Črnomelj, k. o. Črnomelj, fasija, ledina XI, s. d.

⁸⁴ ARS, AS 1110, Jožefinski kataster za Štajersko, šk. 358 Okrajna gosposčina Ptuj, št. 1, Ptuj-mesto, fasija, ledina 1, s. d.; šk. 368, Okrajna gosposčina Ormož, št. 2, Ormož-mesto, fasija, ledina 1, s. d.

⁸⁵ ARS, AS 1110, Jožefinski kataster za Štajersko, šk. 284, Okrajna gosposčina Grad Bistrica, št. 4, Bistrica-mesto, fasija, ledina 11, s. d.

⁸⁶ ARS, AS 175, Jožefinski kataster za Kranjsko, šk. 267, Naborno gospostvo Logatec, k. o. (Nova) Vrhnika, fasija, ledina 1, s. d.

⁸⁷ Valencia Posestne razmere.

⁸⁸ ARS, AS 175, Jožefinski kataster za Kranjsko, šk. 59, Naborno gospostvo Križ, k. o. Dolina Črna, fasija, ledina 11.

⁸⁹ O teh problemih pri terezijanskem katastru gl. Goleč: Zemljiški kataster, str. 331-334.

⁹⁰ Goleč: Glavni poudarki, str. 170-171.

ko pomaga tudi razrešiti morebitne uganke v zvezi z lokacijami gradov in grajskih razvalin, cerkva, kapel, križev, mostov in vislic, pa tudi rudnikov in fužin (zadnjih dveh na vojaških zemljevidih za Notranjo Avstrijo niso označevali z znakom, temveč z besedo).⁹¹

Vojaški zemljevid ali t. i. jožefinska vojaška merjenja v merilu 1 : 28.800 so sicer premalo natančna za ponazoritev posameznih stavb v strnjениh naseljih, a se lahko kljub temu zelo dobro dopolnjujejo s katastrom kot prvovrsten vir za spoznavanje morfološke zasnove naselij in poselitvenega stanja v kulturni krajini. Poleg tega besedilni opisi sekcij zemljevida podrobneje predstavljajo stvari, ki jih kartografsko ni bilo mogoče predočiti dovolj nazorno. Za našo problematiko je v opisih najpomembnejša rubrika »trdne zgradbe«, v kateri najdemo marsikatero podrobnost tudi o posamezni zgradbi, na primer da gre za zapuščeno cerkev, majhen in slab grad in podobno.⁹² Dragoceni so zlasti numerični podatki, ki jih opisi včasih navajajo še pri drugih objektih. Tako izvemo, da je bilo mestno obzidje Loža visoko 6 do 6 čevljev in pol, torej le okoli dva metra⁹³ kostanjeviška mostova čez Krko pa sta dolga 70 korakov in široka dva sežnja.⁹⁴

Tovrstnih podatkov jožefinski kataster ne ponuja, zato glede na svojo povednost veliko pogosteje in neprimerno bolje rabi kot vir za lokalno-zgodovinske raziskave o posestnih razmerah in lastništvu nepremičnin⁹⁵ kakor za spoznavanje samih zgradb in drugih objektov. Zgovoren primer je uporaba za raziskovanje stavbnega fonda v mestu Maribor. Podatki iz katastra so predstavljali osnovo za Schlosserjevo karto mesta (1913—1914), kakršno naj bi bilo leta 1789; takratne hišne številke, kot jih navaja katastrska fasija, je P. Schlosser apliciral na franciscejsko katastrsko mapo iz leta 1824.⁹⁶ Na drugi strani pa je J. Curk v svojem temeljnem pregledu in objavi virov za gradbeno zgodovino Maribora (1985) namenil jožefinskemu in terezijanskemu katastru zgolj omembo, in to precej upravičeno, saj o gradbenem stanju ne povesta domala ničesar.⁹⁷

Po dosedanjih raziskavah ima za našo problematiko manjšo izpovedno vrednost t. i. **splošni provizorij zemljiškega davka** (*Allgemeine Grundsteuer-provisorium*), sestavljen v letih od 1819 do 1821 kot predhodnik franciscejskega katastra. Provizorij je temeljil na izledkih jožefinskega katastra, a je na slovenskih tleh pokrival samo prostor, ki ni nikoli spadal pod francosko upravo (Ilirske province oz. Italijansko kraljestvo), ampak je ves čas ostal sestavni del avstrijskih dežel Štajerske in Koroške (Celovško okrožje).⁹⁸ Primerjava njegovih matrik zemljiškega davka (*Grundertrags-Matrikel*) s fasijami jožefinskega katastra potrjuje, da so matrike sestavili ob neposredni naslonitvi na fasije, saj imajo parcele enake zaporedne številke. To dejstvo omogoča zanesljivo identifikacijo zemljišč v obeh virih in je v znatno pomoč pri lokaliziranju parcel v franciscejskem katastru. Rubrike v matrikah so sicer veliko bolj podobne rubrikam v poznejših parcelnih zapisnikih franciscejskega katastra kakor v fasijah jožefinskega; za katastrsko kulturo obstaja recimo enotna rubrika (*Nähme und Cullurs-Gatlung*), in ne rubrike za posamezne kulture kot v jožefinskem katastru. Tako kot v zadnjem tudi zdaj niso navajali površin stavbišč in donosa le-teh, razen če je bila na isti parceli še obdelovalna površina. Toda zgradbam kot takim je provizorij namenjal manjšo pozornost kot jožefinski kataster. V tem pogledu bomo opazili precejšnje razlike, če kot primer soočimo zelo zgovorno fasijo davčne občine Brežice-mesto, ki smo jo analizirali prej, in matriko provizorija iste občine.⁹⁹ Stavbe in drugi objekti so v rubriki katastrska kultura navedeni le, če na isti parceli ni bilo nobene obdavčene površine (npr. *Bürgerhaus, Bürgerhaus samt Hof und Stallung, das untere Stadthor, Weinkeller*), v nasprotnem primeru pa je vpisana samo zadnja (npr. *Hausgarten, Kuchelgarten*) in stavbe preprosto izpuščene. Vrednost provizorija je tako predvsem ta, da omogoča neposredno in predvsem zelo zanesljivo primerjavo posameznih parcel okoli leta 1820 s stanjem v katastru konec 80. let 18. stoletja. Po dobrih tridesetih letih so razumljivo opazne številne spremembe lastništva, dragoceni pa so tudi podatki, ki pričajo o spremembah namembnosti nekaterih stavb, in hišne

⁹¹ Prim. legendo zemljevida in njen opis v: Rajšp (ur.): *Slovenija*, 1. zvezek, str. XIX—XXI.

⁹² Rajšp (ur.): *Slovenija*, 1. zvezek, str. XXIII.

⁹³ Prav tam, str. 55.

⁹⁴ Prav tam, str. 11.

⁹⁵ S tovrstno raziskavo širšega območja je v slovenskem zgodovinsko-oralnem ledino janko Orožen (*Zgodovina Trbovelj*, str. 68-256).

⁹⁶ Schlosser: Marburg an der Drau, průoga. - Prim. ponatis karte v: Curk: *Viri*, str. 181.

⁹⁷ Curk: *Viri*, str. 85.

⁹⁸ *Tafeln zur Statistik*, str. XIX—XX; I, ego: *Geschichte*, str. 22—23. - Za nekatere davčne občine na Štajerskem je provizorij v obliki kopij sestavni del fonda jožefinski kataster za Štajersko v ARS, vendar v prevzemnem popisu fonda ni naveden (ARS, AS 1110). Precej slabše ohranjeno gradivo za Koroško je v celoti v Koroškem deželnem arhivu v Celovcu (KI.A, Inv. 74/2, Josephinischer Kataster).

⁹⁹ ARS, AS 1110, Jožefinski kataster za Štajersko, šk. 370, Okrajna gosposčina Brežice, št. 24, Brežice-mesto, provizorij, 9. 6. 1820.

številke, s pomočjo katerih je mogoče rekonstruirati prejšnja oštevilčenja hiš.

2.2. Posebni del jožefinskega katastra — napovedi donosa od hiš

Jožefinski kataster bi bil lahko za obravnavano problematiko precej zgovornejši vir, še zlasti za mesta in trge, če bi se v večji meri ohranili oziroma če bi sploh nastali popisi donosa od stanovanjskih zgradb. Cenitev donosa in klasifikacijo hiš je Jožef II. ukazal šele 1. septembra 1788,¹⁰⁰ ko je šla izdelava katastra že h koncu. Posebni patent o tem se je nanašal na dežele, za katere je veljal patent o katastru iz leta 1785, predpis, kako izpeljati nalogo, pa so v glavnem posneli po sistemu dunajskega hišnega davka (*Haussteuer*). Davčna obveznost je sicer zajela vse stanovanjske hiše *ialle Wohnhaeuser*, ne glede na to, ali so stale v mestih, trgih ah vaseh, vendar je bilo zelo veliko oprostitev. Te bi lahko strnili takole (& 1): hiše kmetov in drugih podeželanov, ki živijo samo od zemlje, hiše kajzarjev, bajtarjev in podobnih ljudi z zelo malo zemlje ali sploh brez nje, deželnoknežje rezidence, uradi, šole in javne razkošne stavbe pa hiše, v katerih so javni zavodi, graščine s stanovanji gosposčinskih uradnikov, župnišča in samostani, nestanovanjski deli tovarn in obrtnih delavnic, samo občasno nastanjene zgradbe ter stanovanja, namenjena vojaštvu.¹⁰¹ Oprostitev so se torej nanašale na zelo velik

del stanovanjskega fonda, saj so pokrile domala celotno podeželje; tam je bilo treba plačati davek od stavb le izjemoma, če jih je najel obrtnik ali drug nekmečki človek (& 2). Enako je veljalo za tiste javne zgradbe, občinske hiše, podeželske graščine in druge praviloma neobdavnene hiše, ki so jih lastniki v celoti ali deloma oddajali v najem (& 3 in 4). Pri obdavnjenih hišah ni bilo pomembno, ah je v njih stanoval lastnik ali najemniki; davčna obveznost je prenehala šele, če so ostale prazne, in to za toliko časa, dokler niso spet dobile stanovalcev (& 6). Pri v najem oddanih stanovanj so za merilo obdavčitve vzeli višino najemnine (*Mtelh^ins*); ta je potem v lokalnem okolju rabila še za izračun obdavčenja stanovanj, v katerih so prebivali lastniki (& 7), po njej pa so prilagodili tudi obdavčitev gostišč (& 8). V mestih so v določenih primerih obremenili še oddajane hišne vrtove (& 9). Donos od najemnin naj bi nato ugotavljali za vsako preteklo obračunsko leto, ki se je začelo in končalo s praznikom sv. Jurija, prvič za obdobje od jurijevega 1787 do jurijevega 1788 (& 10). Hišnemu lastniku so od skupnega donosa od najemnin (*Zinsertrag*) priznali 10% odbitka za stroške vzdrževanja (12 &), za novo zgrajene hiše pa je bilo predvidena začasna davčna oprostitve s trajanjem najmanj tri in največ 12 let (& 16).

Popis hiš z navedbo donosa od najema je patent naložil komisijam in gosposkam (*Obrigkeiten*), ki jim je bila že sicer zaupana izvedba davčne regulacije, tj. izdelava katastra (& 18), pri tem pa naj bi podatke vsako leto dopolnili in osvežili (& 21). Za potrebe popisa so pripravili tri vzorčne obrazce (& 18). Prvi (št. 1) je bil namenjen splošnemu popisu vseh hiš v občini, navedbi, ah je hiša za obdavčenje primerna ali ne (*%our Verfeuerung geeignet fey, oder nicht*), ter utemeljitvi (ne)primernosti. Po tako opravljenem popisu naj bi v drugi obrazec (št. 2) — fasijo donosa od hiš — vpisali donos od dejanskih oziroma potencialnih najemnin, najprej po lastnikovi navedbi in nato po ugotovitvah lokalnih oblasti, medtem ko je tretji obrazec (št. 3) — z nekoliko poenostavljeno vsebino drugega — veljal za večja mesta, v katerih so izpolnjevanje obrazcev naložili hišnim lastnikom samim, da z delom ne bi preveč obremenili mestnih magistratov.

Kot prvo se nam zastavlja vprašanje, v kolikšni meri so Jožefovo odločbo sploh uresničili. Upoštevati gre namreč njeno pozno izdajo, šele 1. sep-

fchließung der zur Wohnung der Unternehmer, ihrer Gehuelffen, und Arbeitsleute beftimmten Theile; h) Gebauede, die nicht ordentlich, fondem nur manchmal auf kurze Zeit, bewohnt werden; i) lindlich die Militaer angewiefenen Wohnungen, wofuer die Zinsvergütung aus der oeffentlichen Kasse geleifet werden.«

¹⁰⁰ ARS, AS 1079, Zbirka normalij, šk. 5, Patenti, 1. 9. 1788. - Patenta niti z besedo ne omenjata temeljni deli o zemljiškem katastru v Avstriji (1-ego, *Geschichte*) in na Slovenskem (Ribnikar, Zemljiški kataster), vsaj nekaj vrstic pa mu je namenjenih v *Tafeln Statistik*, str. XIII.

¹⁰¹ & 1: »Alle Wohnhaeuser Ueberhaupt, iie moegen in einer groffen, oder kleinen Stadt, in einem Markte, oder Dorfe liegen, werden in der Regel der Steuerpflicht unterworfen; davon lind jedoch ausgenommen: a) Die Haeuser der Bauern, und anderer Landleute, welche bloß von Ackerbau und der Landwirtschaft leben; b) Die Haeuser derjenigen, welche man mit dem Namen: Haeuser, Keufchler, Chalupner und der gleichen, zu belegen pflegt, die entweder gar keine Grundtuecke, oder doch nur eine kleine Strecke beitzen, im uebrigen oder durch Dienfte, die iie dem Bauer zur Beftellung des Feldes leiften, ihren Unterhalt fuchen, und daher als bloffe Gehuelffen der Landwirtschaft betrachtet werden mueffen; c) Wenn der Landmann fein Hlaus vergroeffert, um Iiinwohner von der landwirthschaftlichen Klasse aufzunehmen; d) Landesuertliche Reiidenzen, Amts und Schulhaeuser, wie auch oeffentliche Prachtgebäude; e) Haeuser, welche zu oeffentlichen Anstalten gewidmet lind, als: Armen, Kranken, lirziehung, Mauthaeuser und Kafernen; f) Solche Haeuser, wo jemand Amts oder Berufs wegen zu wohnen hat: folglich herrschaftliche Landschloeffler, die Wohnungen der herrschaftlichen Beamten, Pfarrhaeuser und Kloeffler; g) Fabriken, oder andere Gewerphaeuser mit Aus-

tembra 1788 ali samo dobrih pet mesecev pred razglasitvijo, da je kataster izdelati (10. februarja 1789)¹⁰² Pregledano gradivo katastrskih operatov daje vtis, da se je ohranilo zelo malo izpolnjenih obrazcev, pri tem pa bi bilo lahko za slabo ohranjenost krivo tudi poznejše škartiranje. Na obstoj tovrstnih popisov stanovanjskih hiš je bežno opozoril P. Ribnikar (1982), ki je — čeprav tega ni zapisal — govoril samo o jožefinskem katastru za Kranjsko: »Pri nekaterih občinah so ohranjeni poleg obrazcev katastrskega operata še popisi hiš z napovedjo donosa od hiš. Ti so bili izdelani v glavnem za mestne in trške občine.«¹⁰³ Kolikor je znano, ni obrazcev obdeloval še nihče, kar ne preseneča, saj jih v kranjskem katastru ni lahko najti, v pregledanih katastrskih operatih drugih treh dežel pa za zdaj nismo našli še nobenega.¹⁰⁴ Ker napotil ah vsaj namigov za iskane obrazce ne dobimo niti v arhivskih pripomočkih, bi bil potreben nič manj kot načrten pregled celotnega ohranjenega gradiva katastrskih operatov vseh štirih dežel.

Iskanje v operatu za Kranjsko se je glede na Ribnikarjevo navedbo usmerilo na mesta in trge, a

je dalo le skromne rezultate. Naj spomnimo, da je kranjski kataster ohranjen za manj kot polovico davčnih občin, in še to ne v celoti. Med pregledanim gradivom vseh občin, v katerih je ležalo kakšno mestno ali trško naselje, so končno prišli na dan trije obrazci: po eden za občine Višnja Gora-mesto, Zgornja Idrija in Tržič, torej za občine z dvema mestoma in enim trgom. Zaradi specifične vsebine si jih oglejmo nekoliko natančneje, predvsem glede na njihovo povednost in uporabnost.

Za davčno občino **Višnja Gora-mesto**, ki je poleg mesta vključevala tudi okoliške vasi, se je ohranil samo izpolnjen nedatiran obrazec splošnega popisa hiš (št. 1) s poškodovanim naslovom, namenjen ugotavljanju, ali so posamezne hiše primerne za obdavčenje.¹⁰⁵ Vse stanovanjske stavbe so uvrstili v katero od obeh kategorij — primerna oziroma neprimerna — ter navedli razloge za uvrstitve, v posebno rubriko pa vpisovali, ah uživa lastnik časovno omejeno davčno oprostitev (*Steierfreiheit*). Začetek obrazca s prvimi hišnimi številkami v mestu je (brez izpuščene rubrike o davčni oprostitvi) videti takole.

Konskr. No. der Häuser	Namen des Eigenthumers	Haeuser sind der Belehrung gemäs zur Belegung		Anzeige der Ursachen, warum auf die Belegung, oder im Gegentheile auf die Befreiung angetragen sind.
		geeignet	nicht geeignet	
Stadt Gemeinde Weixlburg				
1	Stadt Thor (1 Haus über das Stadtthor)		1	Ist zur Wohnung des Stadt Wächters
2	Mathias Edler von Bartalotti	1		Mit Ausnahm der zum Fabriksbetrieb erforderlichen Gewölbern unterliegt der Zinssteuer.
3	Joseph Kastellitz		1	Beschafft sich mit Akerbau.
4	Joseph Kasstellitz	1		Ist verzinset.
5	Anton Schenouitz	1 (prečrtano)	1	Ernährt sich von Schuster Profession und Akerbau.
6	Georg Raitterbauer	1 (prečrtano)	1	Ernährt sich von Schuster Profession und Akerbau und ist verzinset (zadnje tri besede so prečrtane).
7	Ellas Sparouitz	1		Hat Zinsleute den Chyrurg in Zinns.
8	Johann Raitterbauer	1		Hat Zinsleute einen Exverwalter
9	Eva Sparouitz	1 (prečrtano)	1	Lebt von der Landwirtschaft, (sledi prečrtano) davon 1 Zimer verzinset werden kann.
10	Franz Pogatschnig	1		Kann verzinset werden. Ist für die Schulle gemiethet und ziehet zins.

¹⁰² Ribnikar: Zemljiški kataster, str. 325. - AS 1079, Zbirka normalij, šk. 9, Okrožnice deželnega glavarstva za Kranjsko, 10. 2. 1789.

¹⁰³ Ribnikar: Zemljiški kataster, str. 327.

¹⁰⁴ Na morebitne obrazce sem bil posebej pozoren pri mestih

in trgih. Kolikor je ohranjeno, sem pregledal katastrsko gradivo za vsa slovenska mesta, v operatu za Kranjsko tudi za vse trge, drugod samo za nekatere.

¹⁰⁵ ARS, AS 175, Jožefinski kataster za Kranjsko, šk. 242, Naborno gospostvo Višnja Gora, k. o. Višnja Gora-mesto, obrazec št. 1, s. d.

Od prikazanih desetih hiš — med njimi so bila na prvem mestu Zgornja mestna vrata — so jih med primerne za obdavčitev sprva štev sedem in nazadnje štiri, potem ko so tri pozneje uvrstili v kategorijo neobdavčljivih. Kot primerne za obremenitev s hišnim davkom so obveljale tri hiše, ker so jih lastniki (deloma ah v celoti) oddajah najemnikom, in stanovanjski del hiše Matije pl. Bartolottija, brez prostorov (*Gewölber*) manufakture nogavic (*Fabriksbetrieb*).¹⁰⁶

Gledano v celoti je vsebina obrazca neprimerno zgovornejša za preučevanje socialnih razmer v mestu in po vaseh višnjegorske davčne občine kakor za same stavbe. Se največ izvemo o njihovi namembnosti: rotovž je označen kot javna zgradba, v obojih mestnih vratih je bilo stanovanje za mestnega stražnika, Pogačnikova hiša št. 10 je bila najeta za šolo, tu in tam je navedeno, da je v najem oddana soba, dve ah celotno nadstropje. Od skupno 65 hiš v mestu so jih nazadnje kot primerne za obdavčenje določili le sedem, čeprav jih je bilo sprva uvrščenih v to kategorijo več kot polovica (36). Tudi od 17 t. i. raztresenih hiš (*Zerstreute Hauser*) v neposredni okolici mesta — med temi so bih gradova Višnja Gora in Višnje ter župnišče — so med obdavčljive uvrstili zgolj tri in končno eno samo, v okoliških vaseh pa sploh nobene. Če višnjegorski obrazec primerjamo z vzorčnim obrazcem v Jožefovem patentu, opazimo, da so se popisovalci precej natanko držali vzorca, le da niso navajali velikosti posesti hišnih posestnikov.

Za spoznavanje stavb kot takih je precej uporabnejši vir obrazec donosa od hiš (št. 2), ki se nanaša na naslednjo stopnjo — samo obdavčitev. Primeri v vzorčnem obrazcu Jožefovega patenta so narekovali, da je treba pri posamezni hiši za vsako stanovanje posebej navesti število različnih prostorov ter njihove uporabnike, pri tem pa upoštevati etaže in hišne vrtove. Na podlagi tega je lastnik napovedal dejansko ah potencialno višino najemnine (*Mülheim*), ki so ji sledili morebitni uradni popravki navedbe s strani lokalnih oblasti, nato lastnikova zahteva za znižanje (*Abug*) in

utemeljitev le-te, po odobritvi ah neodobritvi njegove zahteve pa končni donos kot osnova za obdavčenje in končno še izračun višine davka.

Izpolnjevanje tiskanega obrazec si oglejmo ob primeru davčne občine **Zgornja Idrija**, za katero se je sicer ohranil en sam hst s podatki o petih hišah.¹⁰⁷ Preglednica na naslednji strani prikazuje podatke za prve tri hiše in je zaradi dolžine obrnjena, tako da si rubrike namesto od leve proti desni sledijo od zgoraj navzdol.

Pri izpolnjevanju obrazca — fasije so bih v Idriji glede na predpisani vzorčni obrazec nekohko manj natančni, saj niso navedli, ah gre za pritlične ah nadstropne hiše, so pa specificirali prostore (sobe, kuhinje, kamre, kleti in hleve). Ne vemo, ah je ohranjeni hst samo (zadnji) del napovedi hišnega donosa ah celota. Kakor koh, če imamo opraviti s fragmentom izgubljenega seznama, se na integralnem seznamu skoraj zanesljivo niso znašle vse idrijske hiše, sicer bi si sledile po hišnih številkah ah zaporednih številkah parcel v fasiji, obstoječih pet pa razen dveh ni stalo skupaj (št. 17, 25, 26, 37 in 41). Ni izključeno, da je ohranjeni hst le neke vrste osnutek ah vzorec in vanj prav zato niso vpisali letnic, na kateri se nanaša (*von Georgi 17__bis Georgi 17__*). Poleg tega je pomenljivo, da je šlo pri vseh petih lastnikih za rudniške uradnike in da pri nobenem niso navedeni najemniki.

Za zdaj poznamo eno samo popolno fasijo donosa od hiš, in sicer za davčno občino **Tržič**.¹⁰⁸ Ta je obsegala samo istoimenski trg brez drugih naseh, popisovalci pa so se tu bolj dosledno zgedovali po vzorčnem obrazcu. Obrazec namreč pri vsaki hiši posamič navaja stanovanja in jih številči, specificira prostore, pove, v kateri etaži so, praviloma pa tudi, katera stranka jih uporablja (lastnik, najemnik). Preglednica prikazuje prvih deset hiš s hišnimi številkami 1–10, in sicer tako, da vključuje še lastnikovo navedbo donosa; izpuščen je celoten desni del — od uradnih popravkov višine donosa do končnega izračuna davka (gl. pri Idriji).

¹⁰⁶ Bartolottijeva manufatura nogavic je v istem viru neposredno in posredno omenjena še nekajkrat, a vedno le nedoločno kot »Fabrik«. Gre za nekdanjo manufakuro Leopolda Bogataja (prim. Sorn: *Začetki industrije*, str. 91-92), ki jo je Bartolotti kupil v sedemdesetih letih 18. stoletja (ARS, AS 166, Mesto Višnja Gora, fasc. 3, sodni protokoli 1752-1783, str. 639, 24. 4. 1775; fasc. 6, snopič 1, inventarji, 24. 4. 1775).

¹⁰⁷ ARS, AS 175, Jožefinski kataster za Kranjsko, šk. 277, Naborno gospostvo Idrija, k. o. Zgornja Idrija, obrazec št. 2, s. d.

¹⁰⁸ ARS, AS 175, Jožefinski kataster za Kranjsko, šk. 140, Naborno gospostvo Tržič, k. o. Tržič, obrazec št. 2, s. d. - l'asija brez zaključka in datacije se konča pri najvišji tržiški hišni številki 183.

Idrija — fasija donosa od hiš

N ^o - 2 Grundertrag der Haeufer und zur aemtllichen Berichtigung derfelben				
Faßion fuer das verfloffene ganze Jahr von Georgi 17__ bis Georgi 17__				
Konkripzionsnumern der H ^u fer		17	25	26
Nummer nach der topogr. Ordnung in der allgemeinen Gemeindefaßion	Der Hzeufer	1174	1784	1167
	Der Gierten			
Namen des Eigenthuemers		Georg Machoritsch	Joseph Terpin	Hr. Peter Kautschitsch Wein Salz und Kasten Kontrolor
Numern und Befchreibung der einzelnen Wohnungen, der zu jeder Wohnung gehcorigen Stueckchen, wie auch der dabei befindlichen Gierthen, nebft den Namen der Partheien.		Georg Machoritsch Waldhütter	Joseph Terpin Waschhaus Scheider Hutmann bewohnt 1 Zimmer besitzt 1 gemeinsch. Keller und 1 gemeinsch. Kuchl	Hr. Peter Kautschitsch Wein Salz und Kasten Kontrolor bewohnt 2 Zimmer 2 Kamer 1 Kuchl und 1 Stall
Geldbetrag des wirklichen oder angenommenen Aliethzinfes nach der Abgabe des Eigenthuemers.	Gulden		6	11
	kr.		7 1/4	28 1/2
Amtserinnerungen ueber die nebeftehendwen Angaben des Geldbetrags und deren poftenweife Berichtigung			Da dieses Quartier von der Hauptstrasse weith entfernt ist, die Zufuhr nicht bestritten werden kann, somit das Holz und alles übrige auf dem Ruken getragen werden muß so kann der Zinß nicht erhöht werden	Da dieses Quartier von der Hauptstrasse weith entfernt ist, die Zufuhr nicht bestritten werden kann, somit das Holz und alles übrige auf dem Ruken getragen werden muß so kann der Zinß nicht erhöht werden
Berichtigter Geldbetrag	fl.		6	12
	kr.		48	43
Anzeige und Auseinanderfetzung des von dem Eigenthuemers verlangten Abzuges.			die verwilligsten 10 von 100 auf die Erhaltungskosten	die verwilligsten 10 von 100 auf die Erhaltungskosten
Betrag deffelben	fl.		-	-
	kr.		40 3/4	16 *2
Amtserinnerungen ueber die von dem Eigenthuemers verlangten Abzuege und deren poftenweife Berichtigung			Hat eine Richtigkeit	hat eine Richtigkeit
Betrag derfelben	fl.		-	1
	kr.		40 3/4	16 *2
Nach Abrechnung der berichtigten Abzuege von dem berichtigten Ertrag bleiben zu verheuern	fl.		-	1
	kr.		40 3/4	16 *2
Hierauf ausfallende Steuer zu ... von hundert	fl.		6	11
	kr.		7 1/4	28 *2

N ^o II. Grundertrag der Haeufer, und zur aemtlichen Berichtigung derfelben						
Faßion fuer das verfloffene ganze Jahr von Georgi 1787 bis Georgi 1788						
Conscriptio nsnumern der Fheufer	Numern nach der topogr. Ordnung in der allgemeinen Gemeindefaßion		Namen des Eigenthuemers	Numern und Beschreibung der einzelnen Wohnungen, der zu jeder Wohnung gehoerigen Stuecken, wie auch der dabei befindlichen Garten, nebft den Namen der Partheien.	Geldertrag des wirklichen oder angenommenen Methzinfes nach der Angabe des Eigenthuemer.	
	Der Hieufer	Der Garten			Gulden	Kr.
1	1	1	Ignatz Wreitz	1. der Eigenthuemmer bewohnt selbst das Hauß bestehend zu Ebner Erde von 1 Zimer, 1 Küche, 2 Kamern, 1 Kehler	10	
2	2	2	Partlmey Klander	1. der Eügenthuemer bewoneth selbst daß Hauß bestehet zur Ebner Erde mit 1 Zimer, 1 Kuhel, 2 Kamer, 1 Keller unter N ^o 140.	10	
3	3	3	Martin	1 Stüwerl Ein Kämerl unter Obdach bewohnt Andre Wenedig	5	55
4	3	3	Matheus Tschürtschala	Bewohnt der Eygethimer 1 Zimer zu Lbner irde 1 Kuhel 1 Kuhel 1 Kamerl 1 Kelerl	6	43
5	4	4	Anthon Kautitsch	1. der Eigen thumer besitzt selbst daß Hauß mit einem bey Ihnwaner Wolfgang Kaititsch bestehend zu Ebner Erde von 1 Zimer, 1 Kamer 1 gemeiner Kelerl	5	57
6	5	5	Carl Wukh	1. der Eigenthimer bewoneth selbst daß Hauß bestehet im untern Stokh 1 Zimer auß difem Zimer 1 Kamer 1 Kuhel in der Lawen 2 Kamer im Hof 1 Keller 1 Sthal in zweiten Stokh 1 Zimer 3 Kamer Stehet Lehr	15	
7	6	6	Jakob Mally	1. der Eigenthumer bewohnt selbst daß Hauß bestehet zur Lbner Lrde 1 Zimer 1 Stüwerl, 1 Kuhel, 1 Keller 2. ob den Stüwerl in zweüten Stokh 1 Kamer	17	
8	7	7	Georg Wenedikh	1. besitzt der eigenthimer selbst daß Hauß bestehet zur Ebner Erde mit 2 Zimer mit Ein Herdt 1 Kelerl 2ten in Garten Ein Stüwerl	8	30
9	8	8	Jakob Schüdanikh	1. bewant der Eigenthimer selbst daß Hauß mit 1 Zimer, und hat newen sich in der Wanung 2 Witwen Maria Radouan und Urschula Täparischin	4	15
10	9	9	Anthon Pluren thaller	1. der Eigenthümer bewaneth selbstn daß Hauß zur Ebner Erde mit 1 Zimer 1 Kamer 1 Kelerl 2. Newem Ein Stüwerl des Wlasche Tscherman	8 4	30 15

Tržič je imel skupaj 183 oštevilčenih hiš, od tega 14 v rokah dveh lastnikov in štiri izvzete iz obdavčenja, vse glavne značilnosti njegovega stanovanjskega fonda pa srečamo že pri zgoraj prikazanih prvih desetih, ki smo jih prav zato izbrali za ponazoritev. Hiše so bile pritlične in nadstropne, pri nekaterih je obstajalo tudi ločeno dodatno stanovanje (kot je izbica na vrtu pri hiši št. 8), pri stanovanjih, oddanih v najem, je navedeno najemnikovo ime (h. št. 3 in 10) in pri stanovanjih lastnikov imena gostaçev, ki so prebivali skupaj z njim (h. št. 5 in 9). Stanovanja so oštevilčena in štejejo kot samostojne enote, tudi če je živel v ceh hiši samo lastnik s svojo družino ah pa je bilo drugo stanovanje prazno. Donos od dejanske ah potencialne najemnine so ugotavljali za vsako stanovanjsko enoto posebej. Stanovanjski prostori so bili sobe, kamre, izbe in kuhinje, tu in tam najdemo še povsem gospodarske prostore (večkrat klet, pri h. št. 6 hlev) in podatek, da določen prostor ni nastanjen (h. št. 6). Popis vsebuje sicer še vrsto drugih drobnih podatkov, v prikazanem delu, denimo pri hiši št. 6 podatek, da sta dve kamri na dvorišču in da je v pritličju hiše št. 8 ognjišče; očitno je nadomeščalo kuhinjo. Zaporedne številke parcel iz katastrske fasije so vpisovali le na začetku do vključno hiše št. 14.

Tržiški popis bi zahteval posebno obravnavo, saj je prava zakladnica za spoznavanje stanovanjskih in socialnih razmer v največjem gorenjskem trgu. Tu se ne bomo lotevali podrobnosti niti ne bomo analizirali prostorov in klasificirali hiš glede na njihovo višino, stanovanja, prostore, donos (ki so ga napovedali lastniki in ki so ga določili pri kontroli) ter končni izračun davka. Podali bomo zgolj pregled pritličnih in nadstropnih hiš po številu v povezavi s številom stanovanj v njih, se v zvezi s tem ustavili pri vprašanju, kdaj je posamezno hišo mogoče opredeliti za nadstropno, in za ponazoritev predstavili notranjo strukturo nekaj bolj ah manj značilnih primerov tržiških hiš.

V skladu s predpisom v Jožefovem patentu so v Tržiču izvzeli iz obdavčitve štiri hiše, ki so jih zato samo navedli na ustreznem mestu glede na zaporedje hišnih števil. Gre za šolo (*die Schuel*), kaplanijo (*Kaplaney*), župnišče (*Pfarhofif*) in graščino Neuhau (*die Herrschafft l. Wartung*). Pri drugih, ki so samo deloma rabile za stanovanja, sicer pa za gospodarske namene — dva gosposčinska mlina (*Herrschaft, (lihe) Mühl*) in tri gosposčinske fužine (*Herrschaft (lih). Hamer Hauß*) — so ustrezno z navodili popisali stanovanjski del, a je pri fužinah izostal podatek o višini stavbe.

V naslednji preglednici so hiše razvrščene glede

na višino (pritlične, eno- in dvonadstropne) in število stanovanj (od 1 do 7). Od skupno 179 popisanih hiš (brez 4 neobdavčljivih) je več kot polovica enonadstropnih (93 ali 55,9%), od teh pa je bilo le v petih samo eno stanovanje, največkrat po dve (58 ah 62,3%), ena petina hiš je imela tri stanovanja (19 ah 20,4%) in ena hiša celo sedem. Dvonadstropnih hiš je le za vzorec — pet oz. 2,8%; pričakovano nobena od teh ni imela le enega stanovanja, temveč od dve do šest. Razmeroma majhen delež dobrih dveh petin predstavljajo pritlične hiše (77 ah 43,0%); od teh je bilo dve tretjini enostanovanjskih (52 ah 67,5%), samo v dveh pa tri stanovanja. Skupno število stanovanj v 179 popisanih hišah je 352 ah nekaj manj kot dve stanovanjski enoti na hišo (1,97), a je treba upoštevati, da je bilo število strank dejansko manjše od števila stanovanj. Skladno z višino hiš se povečuje tudi povprečje stanovanjskih enot: v pritličnih hišah 1,35 stanovanja, v enonadstropnih 2,44 in v dvonadstropnih 3,40.

Tržiške hiše glede na višino in število stanovanj

Hiše po visim	Število stanovanj v hiši							Skupaj hiš	Skupaj stanovanj
	1	2	3	4	5	6	7		
Pritlične	52	23	2					77	104
Enonadstropne	5	58	19	8	2		1	93	227
Dvonadstropne		1	3			1		5	17
Ni podatka o visim	4							4	4
Skupaj	61	82	24	8	2	1	1	179	352

V celotnem popisu navedba višine hiše manjka le pri štirih: pri vseh treh gosposčinskih fužinah ter pri hiši, ki je bila glede na prostore in edino stanovanje najverjetneje pritlična. Višina hiš je sicer izražena na več načinov, pri določanju, za koliko etaž v resnici gre, pa je zaradi zavajajočih poimenovanj potrebna previdnost. Ni zadrege, če je hiša označena samo kot pritlična (*gu(f) Ebner Erde*), brez kakršnega koli dodatka. K pritličnim smo brez oklevanja šteli tudi hišico št. 3 z oznako »unter Obdach«, ki ni bila nič drugega kakor najemnikovo zasilno bivališče z izbo in kamro. Pri nadstropnih hišah je prvo nadstropje skoraj vedno navedeno skupaj s pritličjem, in sicer različno: kot »oberer Stokh«, kot »ob der Stiegen« in največkrat kot »zweiter Stokh«. Z zadnjim je samo dvakrat res-

nično mišljeno drugo nadstropje, in sicer pri hišah, pri katerih sta pod njim navedeni dve etaži: h. št. 12 (»zur Ebner Erde« in »erster Stokh«) in h. št. 160 (»zur Ebner Erde« in »ob der Stiegen«), Drugo nadstropje je pri drugih treh dvonadstropnicah označeno kot tretje: vse tri hiše imajo pritličje in prvo nadstropje, dvakrat je imenovano »zweiter Stokh« in enkrat »oberer Stokh«. Odgovor, zakaj se prvo nadstropje imenuje drugo oziroma zgornje, nikoli pa prvo, najdemo pri hiši št. 6: tu je pritličje označeno kot »unterer Stokh«. Poraja se vprašanje, na katero ni mogoče dati določnega odgovora, in sicer, ah je prvo in drugo nadstropje — ne glede na poimenovanje — res vedno pravo nadstropje ah gre morda za podstrešne oziroma mansardne prostore. Včasih je bila namreč v nadstropju zgolj kakšna soba ah kamra, taka hiša pa kaže majhen donos.

Ne glede na to je Tržič tega časa dajal videz trga s številnimi nadstropnimi hišami. Jožefinska merjenja pri rubriki »trdne zgradbe« pričujejo, da so trg krasile zgolj enonadstropne zidane hiše (*mit lauter 1 Stock hohen gemauerten Hausern gelieret*),¹⁰⁹ pri tem je z »zgolj« mišljena odsotnost drugih večjih in pomembnih zgradb. Podatek o zidanih hišah je

tudi edini o gradbenem stanju tržiških hiš tega časa. V skladu z navodili, ki niso zahtevala navajanja stavbnega materiala, namreč tovrstne podatke v obrazcu št. 2 v celoti pogrešamo.¹¹⁰ Trg je bil v tem času vsekakor bolj lesen kakor po obnovi po katastrofalnem požaru leta 1811.¹¹¹ Franciscejska katastrska mapa iz leta 1826 prikazuje že skoraj povsem zidan stavbni fond,¹¹² cenilni elaborat, nastal kmalu po letu 1830, pa navaja le še 18 lesenih hiš in druge označuje kot izključno zidane, v dobrem gradbenem stanju ter v veliki večini nadstropne.¹¹³ Ker navaja tržiški zapisnik stavbnih parcel franciscejskega katastra tudi število nadstropij,¹¹⁴ je mogoča neposredna primerjava višine hiš iz leta 1827 s stanjem po jožefinskem katastru slaba tri desetletja prej.

Za ponazoritev strukture tržiških hiš konec osemdesetih let 18. stoletja si oglejmo še šest izbranih primerov hiš, in sicer za vse tri višine hiš po dva primera iz vsakokratne najbolj zastopane skupine. Pri pritličnih hišah je daleč najpogostejša skupina enostanovanjskih, pri enonadstropnih skupina dvostanovanjskih in pri dvonadstropnih hiše s tremi stanovanji.

Pritlična enostanovanjska	Enonadstropna dvostanovanjska	Dvonadstropna tristanovanjska
h. št. 148 Stanovanje: 1 soba, 2 kamri	h. št. 38 1. stanovanje — v pritličju: 1 soba, 2 kamri, 1 kuhinja, 1 klet, 1 hlev 2. stanovanje — v nadstropju: 1 soba, 1 izba, 1 kamra	h. št. 28 1. stanovanje — v pritličju: 1 soba, 2 kamri, 1 kuhinja, 2 kleti, 1 hlev 2. stanovanje — v 1. nadstropju: 2 sobi, 2 kamri, 2 kuhinji 3. stanovanje v 2. nadstropju: 2 sobi, 2 kamri
h. št. 168 Stanovanje: 1 soba	h. št. 37 1. stanovanje — v pritličju: 1 soba, 1 stranska soba, 1 hlev 2. stanovanje — v nadstropju: 2 sobi, 2 kamri — prazno	h. št. 160 1. stanovanje — v pritličju: 1 klet 2. stanovanje — v 1. nadstropju: 2 sobi, 1 kamra 3. stanovanje — v 2. nadstropju: 2 kamri

¹⁰⁹ Rajšp (ur.): *Slovenija*, 4. str. 71.

¹¹⁰ V jožefinskem katastru je prav med tržiškim gradivom ohranjen tudi rokopisni vzorec za izpolnjevanje obrazca št. 1; podatki v njem se nanašajo na imaginarno davčno občino (ARS, AS 175, jožefinski kataster za Kranjsko, šk. 140, Naborno gospodstvo Tržič, k. o. Tržič, Verzeichniß der sämtlichen in dem Grenzumfange der oben Genanten Gemeinde befündlichen Häusern ... Nach dem Patents Formularo No. 1).

¹¹¹ O požaru prim. Kragl: *Zgodovinski drobeci*, str. 14–16.

¹¹² ARS, AS 176, Franciscejski kataster za Kranjsko, L 171, k. o. Tržič, mapna lista 1 in 11 (1826).

¹¹³ PRAV TANIJ Cenilni operati, L 171, k. o. Tržič, katastrski cenilni elaborat, uvod, & 13.

¹¹⁴ ARS, AS 176, Franciscejski kataster za Kranjsko, L 171, k. o. Tržič, zapisnik stavbnih parcel, 20. 2. 1827.

Tržiški popis hiš, ki smo se ga tu bolj ah manj le dotaknili, nudi še veliko možnosti za raziskave, tako sam kakor v povezavi z drugimi sočasnimi, zgodnejšimi in poznejšimi viri. V okviru jožefinskega katastra je doslej sploh najpovednejši evidentirani vir za preučevanje stavbne in gradbene zgodovine, pri čemer sklepamo, da ne gre za edini ohranjeni popolni popis te vrste v slovenskem prostoru. Če bodo ob sistematičnem popisovanju in pregledovanju gradiva jožefinskega katastra prišli sčasoma na površje še drugi, bo vrednost tega katastra, ki mu usoda ni bila naklonjena, za obravnavano problematiko tem večja.

3. Francoski kataster za desni breg Soče (1811—1813)

Po tehnični plati je prišlo v primerjavi z jožefinskim in terezijanskim katastrom do korenitega premika prav s francoskim katastrom, saj je prinesel novo prvino: katastrski načrt ah mapo. Nastal je za ozemlje kratkotrajnega Napoleonovega Italijanskega kraljestva, ki je na vzhodu segalo do rateškega razvodja in Soče, tako da je katastrski operat zajel večji del današnjega primorskega zamejstva in le majhen, severozahodni košček Slovenije od Mangarta na severu do Sabotina na jugu.¹¹⁵ To je prvi razlog, da je francoski kataster ostal na Slovenskem vse do danes tako rekoč neuporabljen in tudi kot zgodovinski vir zelo dolgo prezrt.¹¹⁶ Poleg tega je gradivo, ki se nanaša na slovenski etnični prostor, brez pravega reda razdeljeno med tri arhive v dveh državah.¹¹⁷

¹¹⁵ Slovensko etnično ozemlje, ki je v času nastanka katastra spadalo pod Italijansko kraljestvo, je bilo upravno v celoti del departmaja Passariano s sedežem v Vidmu in je vključevalo Beneško Slovenijo z Rezijo (do 1797 del Beneške republike), od avstrijskih ozemelj pa del Koroške (Kanalaska dolina), košček Kranjske (Bela Peč) in precejšen del Goriške in Gradiške (zahodno od Soče). Meja med Italijanskim kraljestvom in Ilirskimi provincami se je zadnjič spremenila 5. 8. 1811; odtlej je tekla od izliva do izvira Soče in se po Julijcih preko Rateškega razvodja nadaljevala v Karnijske Alpe. Prim. Kolanovič — Sumrada (ur.): *Napoléon*, str. 711.

¹¹⁶ D. Trpin je leta 1997 samo omenil Državni arhiv v Gorici kot hranišče za francoskega katastra (trpin: Tolmin, str. 159). Na 21 map francoskega katastra v Arhivu Republike Slovenije je istega leta opozorila M. Ficko (Francoski kataster, str. 202), pregled istih map pa je objavljen v: Kolanovič - Sumrada (ur.): *Napoléon*, str. 712.

¹¹⁷ Spisovni del francoskega katastra je danes brez pravega ključa razdeljen med dva italijanska državna arhiva, v Trstu in Gorici, grafični del pa celo med tri arhive; poleg navedenih zamejskih hrani namreč del katastrskih map še Arhiv Republike Slovenije, a brez spisov. Raziskovalno delo je še dodatno oteženo, če je mapa določene katastrske

Zasnova in uporabnost francoskega katastra sta zelo podobni kot franciscejskega, o katerem bo govor v naslednjem poglavju, zato bomo tu opozorili predvsem na posebnosti francoskega in na razlike med obema. Vrednost francoskega katastra je zlasti ta, da gre v slovenskem prostoru za najstarejši kataster z narisom zemljišč in objektov na njih, čeprav je samo nekaj let starejši od najzgodnejših map franciscejskega katastra. Po vsebini in izvedbi sta si katastra toliko podobna, da franciscejskega niso izdelali za tiste občine, za katere je že obstajal francoski (desni breg Soče).¹¹⁸ Tega so preprosto uporabljali še naprej, vendar so ga z dopolnitvami in popravki zapisnikov prilagodili avstrijskemu franciscejskemu.¹¹⁹

Majda Ficko, ki je pri nas edina pisala o francoskem katastru (1997), je v svojem kratkem prikazu katastrskih map, shranjenih v ARS, lahko obdelala le grafični del katastra, o spisovnem pa je zgolj domnevala, da »je verjetno še v arhivu v Gorici ah Trstu«. ¹²⁰ Danes, ko je njeno sklepanje potrjeno, bi bilo ob pritegnitvi parcelnih zapisnikov posameznih občin mogoče odgovoriti na prenekatero vprašanje, na katero mape same ne dajejo zadovoljivega odgovora, vendar takšni izzivi presega jo namen tega prispevka.

Glede na dosedanje pomanjkljivo vedenje o tem katastru kaže vendarle povedati nekaj več o njegovi zasnovi. Kataster je temeljil na načelih leta 1718 utemeljenega milanskega katastra (*Censimenlo milanese*), ki velja za najstarejšega med modernimi katastri in je rabil kot zgled katastrom številnih evropskih držav.¹²¹ Nov kataster so po njegovih načelih tem laže sestavili v leta 1805 nastalem Napoleonovem Italijanskem kraljestvu, saj je bil

občine v drugem arhivu kot spisovni del, tj. parcelni zapisnik (*Sommarione*), kot denimo za davčno občino Kobarid (mapa v ARS, zapisniki v AST). Povrhu vsega mape in zapisniki tega katastra v nobenem arhivu ne sestavljajo samostojnega arhivskega fonda. Francoski kataster so namreč po restavraciji avstrijske oblasti (1814) integrirali v nekaj let mlajši franciscejski katastrski operat za Avstrijsko Primorje, s katerim je delil nadaljnjo usodo: deloma je ostal v Trstu, deloma pa se je znašel v Gorici in Ljubljani, Ilirniška francoskega katastra so: ARS, AS 179, Franciscejski kataster za Primorsko; ASG, Catasti Secc. XIX-XX, 1 ilaborati; ASG, Catasti Secc. XIX-XX, Mappe; AST, Catasto franceschino - 1 ilaborati catastali; AST, Catasto franceschino - Mappe.

¹¹⁸ Ficko: Francoski kataster, str. 202.

¹¹⁹ Npr. ASG, Catasti Secc. XIX-XX, 1 ilaborati catastali, 66, San Floriano del Collio, Sommarione, 15. 3. 1812.

¹²⁰ Ficko: Francoski kataster, str. 202.

¹²¹ Prim. Jęgo: *Geschichte*, str. 1—13; *Tafeln %urStatistik*, str. XII, XXIII-XXV.

središče te državne tvorbe prav Milan, vključevala pa je pokrajine, v katerih je milanski kataster nastal in imel dolgo tradicijo. Francoski kataster Italijanskega kraljestva je kot pred njim milanski in jožefinski temeljil na teritorialnem načelu. Za osnovo so vzeli na novo oblikovane davčne občine (*comune*) in za vsako izdelali katastrsko mapo ter parcelni zapisnik. Drugače kakor pri jožefinskem katastru je merjenje vodil geometer, kot zemljemerec in ocenjevalec hkrati. Operat so izdelali med letoma 1811 in 1813, mape pa so potem še pregledali v Milanu v letih 1814–1815, že po restavraciji avstrijske oblasti. Poudariti kaže, da je francoski kataster edini, ki prikazuje, ah bolje rečeno, nakazuje tudi vzpetine; upodobljene so zelo shematizirano — črtkano. Osnovni mapni list predstavlja posamezno sekcijo občine v merilu 1 : 2.000, ki ga je imel že milanski kataster, v enakem merilu je na posebnem mapnem listu ah po potrebi na več listih še enkrat prikazan naris naselij, pregledna oziroma zbirna karta pa je narisana v merilu 1 : 8.000, 1 : 6.000 ah 1 : 4.000. M. Ficko ugotavlja, da so mape po vsebini enake, vendar niso bile izdelane po enotni metodologiji, kar se kaže v neenotnosti oznak in neenotni obarvanosti.¹²² Meje in številke parcel so sicer (dosledno) črne in poslopja rdeča, toda pri posameznih zgradbah bomo opazili razlike. Neenaka je debelina črt, ki ponazarjajo stranice stavb, poleg tega pa je ponekod (npr. pri Smartnem v Brdih)¹²³ mogoče na isti mapi opaziti različne odtenke rdeče barve, pri nekaterih objektih šrafure in pri drugih v celoti pobarvane površine. Ker ne poznamo navodil za risanje map, bomo vprašanje o razlogih za ugotovljene razlike morah pustiti odprto.¹²⁴

S stališča stavbne, gradbene in urbanistične zgodovine je največja prednost francoskega katastra grafični prikaz objektov. Poleg umestitve objekta v prostor je iz same mape mogoče razbrati njegovo površino, seveda upošteva razlike kot posledico objektivnih (velikost merila) in subjektivnih dejavnikov (različna natančnost pri risanju). Namembnost stavbe je grafično prikazana samo pri cerkvah, in sicer s križem. Sicer pa se te in nekatere druge stavbne parcele ločijo od drugih po tem, da imajo namesto parcelne številke črko (A, B, C ...) kot oznako za javno površino.¹²⁵ V nasprotju s fran-

ciscejskim katastrom so objekti enotno obarvani rdeče in se po barvi ne razlikujejo glede na oba osnovna gradbena materiala. Tu tudi ni razlikovanja med zemljiškimi in stavbnimi parcelami, kot ga pozna franciscejski kataster. Enako kot franciscejske in mlajše katastrske mape pa francoske ne povedo ničesar o višini objektov.

Odgovore o namembnosti stavbe bomo našli v spisovnem delu, v parcelnem zapisniku ustrezne davčne občine. Zapisnik je temeljil na tiskanem tabelaričnem obrazcu v italijanščini in bil v istem jeziku tudi izpolnjen, le ledinska imena, ki so jih posneli po živem jeziku, so zgolj zapisali po italijanskem črkopisu. Osnovna popisna enota je parcela, opredeljena s temi parametri: s tekočo številko, številko mapnega lista, imenom lastnika, po imenovanjem zemljišča (ledine), katastrsko kulturo, lego zemljišča (ravninska, hribovita) in izmero površine, izraženo v t. i. davčnih pertikah (*perlicha censuarid*) in njihovih stotinah.¹²⁶ Za merjenje zemljišč so s tem na delu slovenskega ozemlja prvič uporabili metrski sistem, saj je davčna pertika obsegala 1.000 m². Vse izmere parcel so bile zaokrožene na stotino pertike, tj. na 10 m², kar posledično pomeni precej manjšo natančnost kot pri franciscejskem katastru, pri katerem je bil najnižja merska enota kvadratni seženj (3,595 m²). Izmera, navedena v francoskem katastru, se je torej lahko od dejanske površine razlikovala tudi do 5 m², to pa je že precej pri majhnih stavbnih parcelah, ki so merele le nekaj stotin pertik; denimo zvonik v Steverjanu v Brdih, vpisan s površino ene stotine (10 m²).¹²⁷ Pozneje, v avstrijski dobi, so v parcelni zapisnik dopisali še površino v oralih in kvadratnih sežnjih. Zemljišč zanesljivo niso ponovno merili, ampak podatke zgolj preračunavali, saj se obseg površin v avstrijskih merskih enotah povsem sklada s prejšnjimi.¹²⁸

Čeprav drugače kot pri franciscejskem katastru tu niso razlikovali med zemljiškimi in stavbnimi parcelami, je bila praksa pri določanju meja parcel vendarle zelo podobna. Vse kaže na navodila, naj parcela z eno ah več stavbami ne vključuje drugega obdelovalnega ali neobdelovalnega zemljišča kot dvorišče ah hišni vrt. To bi ustrezalo načelom milanskega katastra, ki je določal dve kategoriji davčnih objektov: posebej obdelovalna zemljišča in po-

¹²² Ficko: Francoski kataster, str. 202.

¹²³ ARS, AS 179, Franciscejski kataster za Primorsko, G 123, k. o. Šmartno v Brdih, mapa (s. a.).

¹²⁴ Navodil za izdelavo francoskega katastra mi ni uspelo najti ne v literaturi ne v Državnem arhivu v Trstu.

¹²⁵ *Q_{re} za* stavbe, ki jih je iz obdavčenja izvzel že milanski kataster (cerkve, pokopališča, vse javne zgradbe v deželno-knežji ali mestni lasti) in so bile tudi na njegovih mapa

označene s črkami (*Tafeln ^ur Statistik*, str. XXV).

¹²⁶ *p_rm*. AST, Inventario 89 B 1, Catasto franceschino - Hlaborati catastali (1818-1840), pag. VI.

¹²⁷ ASG, Catasti Secc. XIX-XX, Hlaborati catastali, 66, San Floriano del Collio, Sommarione, 15. 3. 1812.

¹²⁸ *p_rav* tam.

sebej stavbe.¹²⁹ Izmerjena površina tako oblikovane (stavbne) parcele, vpisana v zadnjo rubriko parcelnega zapisnika, ustreza površini stavbe samo, če so parcelne meje identične z zunanjimi zidovi objekta. V vseh drugih primerih pa tako kot pri mlajših katastrih nimamo podatka o površini same zgradbe. Povsem na koncu zapisnika so navedene javne površine, kot rečeno, označene namesto s tekočimi številkami s črkami. Kot posebnost tega katastra je treba poudariti, da niso navedene hišne številke.

Izbrani vzorec iz zapisnika parcel občine Steverjan v Brdih¹³⁰ prikazuje tri običajne »stavbne« parcele in vseh šest parcel javnih površin, od katerih imata le dve tudi zgradbo. Vse so na mapnem listu z rimsko številko V in v hriboviti legi (*Colle*),

takšna lega je že v uvodu poudarjena kot značilnost površine celotne občine. Pri običajnih parcelah gre za tri hiše (*Časa*) istega lastnika Štefana Maraša, od katerih sta imeli dve tudi dvorišče, ena je označena kot hiša za lastno uporabo, druga za lastno stanovanje in tretja zgolj kot hiša. Parcela s tretjo hišo (št. 11) je bila razdeljena med dva lastnika: spodaj je bil javni dohod v lasti števerjanske občine, nad njim pa Maraševo lastno stanovanje. Med šestimi javnimi površinami, ki so bile vse občinska last, po velikosti izstopata javni trg in pokopahšče. Tretja po površini je bila parcela z župnijsko cerkvijo, za njo še dva majhna trga in kot najmanjša parcela z zvonikom v velikosti stotega dela pertike (10 m²).

Numeri		Possessori	Denominazione de pezzi di terra	Qualita	Classe ¹³¹	Superficie	
della Mappa	Subalter.					Pertiche Censuarie	Centesi mi
9	V	Maras Steffano q m ¹³² Giuseppe	Zreda	Časa di proprio uso con Corte	Colle		04
10	V	suddetto ¹³³	detta ¹³⁴	Casa di propria Abit(azione) con Corte	detta		43
11 / 1	V	Comune di Sant Floriano	detta	Accesso Pubblico	detta	-	02
11 / 2	V	Maras Steffano q. ^m Giuseppe	detta	Casa al piano superiori del suddetto di propria Abitazione			
A	V	Comune di Sant Floriano	Sant Floriano	Chiesa Parrocchiale	Colle	-	22
B	V	suddetto	detto	Piazzale avanti della Chiesa	detto	-	03
C	V	suddetto	detto	Simile	detto	-	06
D	V	suddetto	detto	Campanile Pubblico	detto	-	01
g	V	suddetto	detto	Cimitero Pubblico	detto	-	32
P	V	suddetto	detto	Piazza Publica	detto	-	68

¹²⁹ *Tafeln zur Statistik*, str. XXIII.

¹³⁰ ASG, Catasti Secc. XIX-XX, Hlaborati catastali, 66, San Floriano del Collio, Sommarione, 15. 3. 1812.

¹³¹ Naslov ročno popravljen: »Situazione del terreno«.

¹³² q m = quondam = pokojnega (očeta).

¹³³ suddetto = enako kot zgoraj.

¹³⁴ detta = enako kot zgoraj.

Pozornost pritegne ugotovitev, da v vsem parcelnem zapisniku ne najdemo niti enega gospodarskega poslopja, ampak zgolj hiše (*Časi*). Dejansko je s tem izrazom označena sleherna stavba razen treh: župnijske cerkve in zvonika na javnih površinah ter zasebne kapele (*Oratorio con corli*). Vse kaže, da je namembnost stavbe (stanovanjska, gospodarska) izražena v dodatku k osnovnemu pojmu *Casa*, lastno stanovanje (*di propria Abilapione*) pomeni stanovanjsko hišo, lastna uporaba (*di proprio uso*) pa gospodarsko poslopje. Višina stavbe (pritlična, nadstropna) ni navedena nikoli, razen če sta si jo delila dva lastnika. Tako sta imeli župnijska cerkev in števerjanska občina vsaka del hiše (*porijone di Casd*), prva pritličje (*apian temno*) in druga nadstropje, ki ga je uporabljala občinska uprava — municipalité ta (*ad uso di Municipalita al pian superiore*). Gradbeni material srečamo podobno le v redkih primerih, in sicer če stavba ni bila zgrajena iz kamna, temveč iz lesa (*di legno*). O fizični podobi je mogoče najti samo še tu in tam kak podatek, npr. ruševina (*Casa diroccald*) ah hiša/stavba v zidavi (*Casa infabricd*). Dosledno je navedeno dvorišče (*con corte*), a to je tako ali tako vidno že iz katastrske mape. Več kot o zunanji podobi pove zapisnik o (pravnem) statusu stavbe: hiša v najemu (*Casa d'affilo*) oziroma kolonska hiša (*Casa da Massaro*), a neredko na škodo podatka o namembnosti (za lastno stanovanje, za lastno uporabo). Posebna namembnost stavbe je navedena v dveh primerih: hiša za kaplana (*Casa del Capelano*) in letoviška hiša (*Casa di Viliesgialurd*). Samo izjemoma pa o stavbi izvemo toliko podatkov kot v primeru: lesena hiša v najemu z dvoriščem (*Casa d'affilo di legno con Corli*).

Nekoliko drugačne oznake za stavbe zasledimo v parcelnem zapisniku davčne občine Kobarid s Svinom in Sužidom.¹³⁵ Poleg »standardnih« in najpogostejših »hiš za lastno stanovanje« (*Casa di propria Abita^ione*) se pojavljajo tudi hlevi (*Slalla di proprio uso, Slalla con Corle idr*); teh števerjanski parcelni zapisnik nima, nekateri med njimi sestavljajo parcelo skupaj s travnikom (*con Pralo*). Sklepati je, da so hlevi navedeni posebej samo, če niso bili združeni s hišo; pojem *Casa* se torej tudi tukaj ne omejuje samo na stanovanjske zgradbe. V prid temu posredno govori odsotnost mlinov, čeprav sicer vemo, da so v občini obstajali. Hiše (*Case*) so bile bodisi v lastnikovi lastni uporabi bodisi v najemu (*d'affillo*). Nekajkrat je označena še njihova po-

sebna namembnost: kobariška občina je imela hišo za župnika (župnišče) in hišo za kaplana (*Casa ad uso del Párroco, Casa ad uso del Capel-laño*), v nekaj hišah, med temi tudi oddanih v najem, pa je bila gostilna (*ad uso d'Oslerid*). Na javnih površinah, navedenih na koncu zapisnika, so stale štiri cerkve: kobariška župnijska in tri okoliške podružnične, pokopališče v lasti občine pa je navedeno med navadnimi parcelami. Fizično stanje srečamo le pri porušeni hiši (*Casa diroccald*), prav tako je izjemoma poudarjen gradbeni material, in sicer les (*di legno*) v nasprotju z veliko večino zidanih stavb. Pri nekaterih hišah in hlevih je zaradi enakega razloga navedeno, da so kriti s slamo (*coperta di Paglia*); takih je bilo neprimerno več v vaseh Svino in Sužid kot v samem Kobaridu.¹³⁶ Drugih objektov v kobariškem parcelnem zapisniku ne bomo našli, če izvzamemo posredno omembo križa, po katerem se je imenovala ledina *Per Chrisi*.

Francoski kataster v našem prostoru ni samo prvi, ki ponuja dorisno upodobitev objektov, ampak omogoča hkrati vpogled v čas pred svojim nastankom in zanesljivo sledenje zgradbam v poznejši čas vse do danes. Ob primeru specifičnega tipa naselja Šmartno v Brdih se ustavimo samo pri zanimivejših zgradbah. Peter Fister v monografiji o arhitekturi protiturških taborov označuje Šmartno kot veliko taborsko naselje z ohranjenim obzidnim obročem in vsaj dvema stolpoma.¹³⁷ Mapa francoskega katastra sicer z mejami parcel zgolj nakazuje potek obzidja, toda v obzidnem obroču lahko jasno prepoznamo tedaj še šest obstoječih stolpov¹³⁸ od štirih, ki vas obdajajo danes. Po parcelnem zapisniku je bil vsak stolp v lasti drugega zasebnega lastnika, trije so označeni kot stanovanjska hiša (*Casa d'abila^ioni*), dva kot hiša v najemu (*Casa d'affillo*) in eden kot »financarska hiša« v najemu (*Casa de lia Finança, Casa d'affitto*).^{xy>} Po mlajših katastrskih mapah in spisovnem gradivu lahko

¹³⁶ Potrditev, da je bil les kot gradbeni material silno redek, slamnata kritina (manj pogosta) alternativa opečnati, gospodarska poslopja pa povezana s hišami, ponujajo franciscejski cenilni operati iz leta 1828 (AST, Catasto franceschino, l'ilaborati catastali, 116, Catastral-Schatzungs-Operat). Pri opisu hiš (& 13) navajajo: »Stanovanjske hiše so združene (*vereinigt*) z majhnimi gospodarskimi poslopi, zgrajene v celoti iz kamna, deloma pokrite z opeko in deloma s slamo«. O mlinih je govor pri industrijski obrti (& 14): z mlinarsko obrtjo se ukvarjata dve družini.

¹³⁷ bister: *Arhitektura slovenskih*, str. 162.

¹³⁸ ARS, AS 179, l'ranciscejski kataster za Primorsko, G 123, k. o. Šmartno v Brdih, mapna lista 13 in AB (s. a.).

¹³⁹ AST, Catasto franceschino, l'ilaborati catastali, 677, San Martino di Quisca, Sommarione, 27. 9. 1811.

¹³⁵ AST, Catasto franceschino, l'ilaborati catastali, 115, Caporetto, Sommarione, 14. 9. 1813.

Obzidano taborsko naselje Šmartno v Brdih na mapi francoskega katastra¹⁴⁰

spremljamo spremembe namembnosti in fizičnega stanja (nekdanjih) obzidnih stolpov. Prvo primerjavo stanja, sicer le opisno in brez tlorisne upodobitve, omogoča parcelni zapisnik iz leta 1828, ki navaja tako tedanje oznake katastrskih kultur kot tiste iz zapisnika francoskega katastra iz leta 1811, žal pa nima imen lastnikov. Podoba šestih taborskih stolpov je deloma že drugačna: štirje so označeni kot *Časa*, enega, ki je bil 17 let prej stanovanjska hiša, so preuredili v hlev (*Stalki*), eden pa se je medtem spremenil v ruševino (*Kovina*).¹⁴¹

Francoski kataster za desni breg Soče je kot tak še premalo raziskan in zlasti neizrabljen vir. Prednosti za današnjega uporabnika sta vsekakor izračun površin v metrskem sistemu in merilo kata-

strskih map. Glede stavbnega fonda pa je izpovedna vrednost tega prvega katastra, ki vsebuje tudi naris zemljišč, manjša kot franciscejskega.

4. Stabilni kataster in dopolnjevanje le-tega do reambulančnega katastra

Zemljiški kataster v popolnem pomenu besede, t. i. stabilni kataster, je v avstrijskih deželah zaživel s franciscejskim katastrom. Zaradi »revolucionarne« prvine — grafičnega narisa površin je v primerjavi s terezijanskim in jožefinskim neprimerno uporabnejši in je kot tak že zgodaj pritegnil pozornost zelo različnih ved. Njegova izpovedna vrednost in uporaba sta veliko večji tudi za obravnavano problematiko, zato se mu v pričujoči obravnavi ni mogoče posvetiti tako intenzivno kot predhodnikoma in francoskemu katastru. Obravnavah bomo splošno uporabnost katastra za preučevanje stavbne, gradbene in deloma urbanistične zgodovine ter posebej

¹⁴⁰ ARS, AS 179, Franciscejski kataster za Primorsko, G 123, k. o. Šmartno v Brdih, mapnilist 13 (s. a.).

¹⁴¹ Prav tam, 678, San Martino di Quisca, Klassirungs-Protocoll, 30. 9. 1828.

opozorili na tiste plati vira, ki so bile doslej manj opažene. Glede na to, da je zasnova katastra po deželah enotna, se bomo v glavnem omejili na gradivo, shranjeno v Sloveniji. Na koncu se bomo dotaknili dopolnjevanja stabilnega katastra in njegovega naslednika — reambulančnega katastra.

4.1 Franciscejski kataster (1818-1828)

Tretjemu avstrijskemu katastru, tako kot prejšnja dva poimenovanemu po vladajočem cesarju, je položil temelje patent Franca I. z dne 23. decembra 1817.¹⁴² Katastrski operat je v slovenskem prostoru nastajal eno desetletje, od leta 1818 do 1828, veljati pa je začel z zamikom, leta 1843 oziroma leto pozneje na Štajerskem.¹⁴³ Njegova poglobitna prvina je natančen grafični naris zemljišč, delo šolanih geometrov, oprto na obsežne priprave in nove dosežke zemljemerstva. Razen ogrskega Prekmurja in območij, ki jih je nekaj let prej zajel francoski kataster, je ta kataster pokrival celotno slovensko etnično ozemlje in rabil kot osnova vseh poznejših katastrov, saj ni bilo nikoli več izvedeno tako celovito zemljemersko delo na terenu.¹⁴⁴ Potem ko je dobil naš prostor prvo celotno kartografsko upodobitev na podlagi jožefinskih vojaških merjenj, se je njegova slika s franciscejskimi katastrskimi mapami močno izostrila. Številne stvari, do tega časa brez vizualne opore in predstavljive le na podlagi morebitnih opisov, so postale tako rekoč otipljive. V prispodobi bi lahko rekli, da pomeni čas pred franciscejskim katastrom za spoznanje in preučevanje prostora dobo tipanja v (pol)temi.

Enako kot pri prejšnjih dveh katastrih imamo za slovensko ozemlje v Avstriji štiri katastrske operate. Trije so pokrili ozemlje posameznih dežel (Kranjske, Štajerske, Koroške), četrti pa celotno Avstrijsko Primorje. Prvič je torej kak zemljiški kataster zajel tudi Trst in nekdanjo beneško Istro. Hrambo in upravljanje operatov zemljiškega katastra so leta 1822 naložili na novo ustanovljenim deželnim mapnim arhivom (*ProviiKjalmappenarchiv*) — za naše ozemlje so nastali v Trstu, Ljubljani, Celovcu in Gradcu — in dobro desetletje pozneje, leta 1833, ustanovili še Centralni mapni arhiv na Dunaju (*iZentlmappenrchiv*), namenjen hrambi operatov trigonometrične triangulacije in litografskih od-tisov katastrskih map iz vseh dežel.¹⁴⁵ Za raziskovalce predstavljata pomembno prednost dobra

ohranjenost gradiva¹⁴⁶ ter močno olajšana dostopnost, ki jo je v zadnjem času omogočila digitalizacija katastrskih map in dobršnega dela spisovnega gradiva.¹⁴⁷

O vsestranski uporabnosti franciscejskega katastra priča uporaba sama. Celotna bibliografija v zvezi z njim je v slovenskem prostoru obsežna, tudi če se omejimo samo na našo problematiko. Naselij in stavb se namreč vsaj dotika sleherni lokalnozgodovinska obravnava franciscejskega katastra in njegovih cenilnih operatov,¹⁴⁸ na drugi strani pa vendarle pogrešamo geografsko in problemsko širše zasnovane raziskave.¹⁴⁹

Za izhodišče naše obravnave pogledjmo nekaj **temeljnih značilnosti** katastra. Teritorialno podlago za novo katastrsko izmero — davčne oziroma katastrske občine — so vzeli iz jožefinskega katastra. Osnovna merska enota je bil tudi zdaj oral (*Joch*) s površino približno 0,57 hektara, razdeljen na 1.600 kvadratnih sežnjevi ali klafter s površino 3,595 kvadratnega metra. Poleg spisovnega dela (obrazcev) ima kataster grafični del, oprt na triangulacijsko mrežo. Katastrske mape so izdelane v merilu 1 : 2.880, a srečamo tudi drugačna merila: v težko dostopnih krajih 1 : 5.760 in v nekaterih mestih 1 :

¹⁴⁶ Ilranišča franciscejskega katastra so: ARS, AS 176, Franciscejski kataster za Kranjsko; ARS, AS 177, Franciscejski kataster za Štajersko; ARS, AS 178, Franciscejski kataster za Koroško; ARS, AS 179, Franciscejski kataster za Primorsko; ASG, Catasti Secc. XIX-XX, liloratori; ASG, Catasti Secc. XIX-XX, Mappe; AST, Catasto franceschino - liloratori catastali; AST, Catasto franceschino - Mappe; KLA, Fratmszeischer Kataster; StLA, Franziszeischer Kataster. - V Pokrajinskem arhivu Maribor je bila ustvarjena posebna zbirka iz originalnih katastrskih načrtov, nekaj spisovnega gradiva in barvnih kopij katastrskih načrtov iz Štajerskega deželnega arhiva v Gradcu: PAM, PAM/1805, Zbirka franciscejski kataster za Štajersko.

¹⁴⁷ Katastrske mape vseh katastrskih občin v Sloveniji, ki jih hrani Arhiv Republike Slovenije, so bile skenirane in so uporabnikom dostopne prek spletne strani Arhiva. Skenirano spisovno gradivo, tudi del cenilnih operatov, je še vedno mogoče pregledovali samo v čitalnici Arhiva. Prav tako so v celoti digitalizirane katastrske mape katastra za Primorsko; uporabnikom so na voljo v čitalnici Državnega arhiva v Trstu, za današnji slovenski del Primorske pa tudi v čitalnici ARS. - Prim. Dobernik: Reproduciranje franciscejskega katastra.

¹⁴⁸ Kot posebno vrsto obravnave katastra gre omeniti prevod zapisnika stavbnih parcel za katastrsko občino Vrhnika (Kos: Zapisnik gradbenih parcel).

¹⁴⁹ Neuresničen je ostal ambiciozni načrt Angelosa Baša z začetka 50. let 20. stoletja, da bi na podlagi franciscejskega katastra primerjalno in retrospektivno obdelal lesena in zidana poslopja na ozemlju Kranjske (prim. Baš: K stavbnemu, str. 78). Več kot pol stoletja (1958) je minilo tudi od objave pregleda celotnega stavbnega fonda po katastru za trboveljsko-hrastniško območje (Orožen: *Zgodovina Trbovelj*, str. 68-256).

¹⁴² ARS, AS 1079, Zbirka normalij, šk. 7, Patenti 1810-1855.

¹⁴³ I. ego: *Geschichte*, str. 42.

¹⁴⁴ Pii. m. J. ego: *Geschichte*, str. 25-44; AUmer: Der stabile Kataster; Ribnikar: Zemljiški kataster, str. 327-332.

¹⁴⁵ I. ego: *Geschichte*, str. 40.

1.440 ah celo 1 : 720.¹⁵⁰ Triangulacija je pogojevala natančnost, ki z najnovejšimi programskimi orodji omogoča pretvarjanje v sodobni koordinatni sistem,¹⁵¹ ta pa precizno lokalizacijo objektov iz katastra, kar daje obravnavanemu viru še dodatno vrednost. Izčrpana navodila, t. i. instrukcijo za izdelavo katastro, so izdali spomladi 1818, jih čez dve leti dopolnili in jim dah končno obliko v začetku leta 1824.¹⁵²

Parcele kot najmanjše katastrske enote so se v tem katastru delile na zemljiške (*Grundpar^elk*) in stavbne (*Baupar>eUe*), ne da bi bila oba tipa med seboj po vsebini povsem natanko razmejena. Stavbne parcele so namreč lahko vključevale tudi majhna obdelovalna zemljišča tik ob zgradbah, zemljiške pa v določenih primerih nekatere vrste stavbnih objektov. Sama stavba v franciscejskem katastru ni veljala za predmet neposredne obravnave, ampak je bila le sestavni del parcele, tudi če sta se njuni površini povsem ujemali. Vzrok, da je bilo to v praksi prej izjema kot pravilo, je končna instrukcija za izvedbo katastra (1824). Vse zgradbe istega gospodarstva s skupnim dvoriščem naj bi namreč sestavljale eno stavbno parcelo, posebno parcelo pa le tiste gospodarske zgradbe, ki so stale ločeno. V stavbno parcelo so vključili tudi hišni vrt, če ni meril več kot 25 kvadratnih sežnjev (89,9 m²). Hiše v strnjeni pozidavi so, kakor hitro so imele razhčne hišne številke in ločene strehe, predstavljale vsaka svojo parcelo, četudi so bile v lasti istega lastnika. Prav tako je štelo za samostojno parcelo zemljišče z javno zgradbo (cerkvijo, samostanom, bolnišnico). Objekti, ki naj jih ne bi obravnavah kot stavbne parcele, so bih majhne, po svoji naravi spremenljive stavbe: vrtnete ute, stanovi, vinske stiskalnice in podobno; v mapo so jih sicer vrisali, njihovo površino pa prišteh k zemljiški parceli, na kateri so stale.¹⁵³ Tudi površin stanovanjskih zgradb niso izračunali posebej, ampak preprosto prišteh k skupni površini stavbne parcele.¹⁵⁴

Pomenljiva so določila instrukcije za merjenje stavbnih parcel. V notranjosti parcel so samo stanovanjske zgradbe merili z merilno verigo, hleve in druga gospodarska poslopja pa le v korakih;¹⁵⁵ to pomeni, da moramo pri upodobitvah nestanovanjskih objektov na katastrskih mapah pričakovati

manjšo natančnost. Poleg tega ni bilo treba na novo izmeriti površin v tistih večjih mestih, ki so že premogla natančne tiorise, ampak so obstoječe po potrebi le dopolnili in popravili.¹⁵⁶

Na mapah se **stavbne parcele** že na prvi pogled ločijo od zemljiških ne le zaradi na tiorisov objektov, upodobljenih na njih, temveč tudi po barvi parcelne številke: na zemljiških parcelah so številke svetio rdeče (karmin pomešan s cinobrom), na stavbnih pa črne.¹⁵⁷ Stranice tlorisov hiš in zgradb vseh vrst so enotno narisane s črnim tušem in le pri kamnitih križih s karminsko barvo (kardinalsko rdeča barva z vijoličastim odtenkom).¹⁵⁸ Zelo pomembna pridobitev v primerjavi s francoskim katastrom je razhčna obarvanost površin objektov. Notranjost vseh zidanih stavb ter kamniti mostovi so blede karminske barve, javne zgradbe močne karminske, lesene zgradbe pa so pobarvane blede rumeno.¹⁵⁹ Posebej so označena pročelja stavb, in sicer z odebeljeno črto vzdolž stranice stavbe na njeni notranji strani, po instrukciji nekoliko drugače pri zidanih stavbah kot pri lesenih: črta za pročelje naj bi bila pri zidanih močnejše karminske barve, pri lesenih pa je govor samo o črti, potegnjeni s tušem, in to le za stanovanjske zgradbe; to implicitno pomeni izključitev vseh drugih lesenih objektov.¹⁶⁰ Ni nepomembno, da so stavbne parcele na katastrskih mapah za Primorje izrisali še posebej na enem ah več dodatnih mapnih listih, in sicer v povečanem merilu, kar v grafičnem oziru omogoča natančnejši vpogled v stavbni fond.

V primerih, ko so dosledno upoštevali instrukcijo, bi bilo tako za posamezno zgradbo mogoče z mape razbrati te parametre: lokacijo, dve vrsti namembnosti (javno in zasebno), dve vrsti gradbenega materiala (zidana, lesena), pročelja vseh zidanih zgradb in pročelja lesenih stanovanjskih zgradb. Za tiste katastrske občine, za katere je zapisnik stavbnih parcel izgubljen in smo tako odvisni zgolj od mapnega narisa, je to domala vse, le posebni topografski znaki bi povedali še kaj določnejšega o vrsti zgradbe, recimo znak za cerkev (križ po dolžini stavbe).

Za same stavbe so sicer predvideli zelo omejen nabor **topografskih znakov**. Končna razhčica instrukcije iz leta 1824 jih ima v skupini *Gebdude* sa-

¹⁵⁰ I-ego: *Geschkhte*, str. 25-43; Ribnikar: Zemljiški kataster, 327-332.

¹⁵¹ Prim. Petek - Fridl: Pretvarjanje listov.

¹⁵² J^go; *Geschkhte*, str. 29; prim. Ulbrich: Die Hntwicklung, str. 159.

«s *Instruction*, str. 49-50, & 274-281.

¹⁵⁴ Prav tam, str. 66, & 407.

¹⁵⁵ Prav tam, str. 55, & 331.

¹⁵⁶ P r a v t a m > str. 56, & 336.

¹⁵⁷ Prav tam, str. 61, & 374, str. 81, 483.

¹⁵⁸ Prav tam, str. 78, & 460.

¹⁵⁹ Zmotna interpretacija, da pomeni rumena barva slamnate strehe, rdeča pa opečnate, se pojavlja v delih J. Curka (Curk: *Viri*, str. 86-89; isti: Topografska analiza, str. 24-29).

¹⁶⁰ *Instruction*, str. 79, & 466 in 468.

mo pet: cerkve (*Kirchen*), javne zgradbe (*Oeffentliche Gebceude*), kamnite zgradbe (*Steinerne Gebceude*), gospodarska poslopja (*Wirtschafts Gebceude*) in razvaline (*Ruine*).¹⁶¹ Za druge objekte, med njimi tudi nekaj specifičnih stavbnih, jih najdemo v posebni skupini 63 t. i. konvencionalnih oznak (*"Konventionelle Be^etcl-j-nungen*). V spodnji preglednici navajamo v izvorniku in prevodu tiste, ki so povezani z (doslej) obravnavanimi vrstami objektov, izpuščamo pa upravne meje, ceste, poti, pregrade, nasipe, jarke, jezove, trigonometrične in grafične točke ter podobno.

Heken	žive meje
Zäune	ograje
Zaun mit steinernen Pfeilern	ograja s kamnitimi stebri
Mauer	zid
Steinerne Jochbrücke	kamnit most na travejah
Hölzerne Jochbrücke	lesen most na travejah
Hölzerne Brücke mit steinernen Jochen	lesen most s kamnitimi trave)ami
Schiffbrücke	pontonski most
Zisterne	zbiralnik (cisterna)
Steinerne Rohrbrunn	kamnit cevast vodnjak
Hölzerne Rohrbrunn	lesen cevast vodnjak
Martensäule	križ (razpelo)
Steinerne Kapelle	kamnita kapela
Hölzerne Kapelle	lesena kapela
Steinerne Kreuz	kamnit križ
Hölzerne Kreuz	lesen križ
Steinerne Meilenzeiger	kamnit miljnik
Hölzerne Meilenzeiger	lesen miljnik
Steinerne Wegweiser	kamnit kažipot
Hölzerne Wegweiser	lesen kažipot
Steinerne Windmühle	kamnit mlin na veter
Hölzerne Windmühle	lesen mlin na veter
Grenzsteine	mejniki
Grenz Zeichen /Hetter/	mejno znamenje
Hochgericht	vislice
Beerdigungsplatze mit Mauer	pokopališča z zidom
Beerdigungsplatze mit Einplankung	pokopališča z leseno ograjo
Beerdigungsplatze der Israeliten	judovsko pokopališče
Gemauerte Wasserleitung	zidan vodovod
Hölzerne Wasserleitung	kamnit vodovod
Holzrechen	lesene grablje
Ankerplatze	sidrišča
Wasserhalter	zbiralnik za vodo
Fliegende Brücke	»leteči« most (brod na vrvi oz. žici)

¹⁶¹ *Instruktion*, Litt. A.a, Vorschrift zur Zeichnung der Katastra! Pkene.

Post-Hauser	poštne hiše
Jäger-Hauser	lovske hiše
Wirths-Hauser	gostilne

H konvencionalnim oznakam so šteli predvsem takšne, ki ponazarjajo objekte, upodobljene zgolj na mapah, in niso upoštevane v spisovnem delu katastra. Tako sploh niso predvideli posebnega znaka za obrate na vodni pogon, ker naj bi ti sodili v spisovni — opisni del, a kot bomo videli, znak za vodni obrat na nekaterih mapah vendarle srečamo. Določeni objekti in površine se sicer pojavljajo tako na mapah kot v zapisnikih, denimo pokopališča, nekatere poštne in lovske hiše ter gostilne, za parcele ah dele parcel pa niso šteli mostov in jih v zapisnikih ni. O lastnostih oziroma različnih tipih mostov govorijo topografski znaki; njihove dimenzije je mogoče približno izračunati s pomočjo merila katastrske mape. Izkušnje kažejo, da so bili pri ponazarjanju mostov zelo dosledni, pri risanju drugih topografskih znakov iz skupine konvencionalnih oznak pa manj. Na katastrskih mapah na primer ni sledu o številnih križih, kapelah, zidovih ali vislicah, ki so sicer potrjeno obstajali, saj jih najdemo na jožefinskem vojaškem zemljevidu in so dokumentirani tudi pozneje ah stojijo celo še danes.

Drugi sklop podatkov o zgradbah posamezne katastrske občine ponuja **zapisnik stavbnih parcel** (*Grandpar%ellen-Protokoi*) na tiskanem obrazcu Lit. U, ki ga po instrukciji iz leta 1824¹⁶² objavljamo spodaj. Praviloma sta nastala dva izvoda zapisnika. V prvem so izpolnili le prvi, levi del: parcelno številko, ime, priimek, stan in bivališče lastnika, hišno številko, vrsto stavb ter površino parcele, izraženo v oralih in kvadratnih sežnjih. Prazen je ostal drugi, desni del, namenjen izenačitvi (parifikaciji) zemljišč s sosednjimi ah podobnimi zemljišči,¹⁶³ vnosu letnega donosa v denarju in opombam; rubrike tega dela so izpolnili (nekoliko pozneje) samo v drugem izvodu zapisnika.¹⁶⁴

¹⁶² *Instruktion*, Lit. U.

¹⁶³ Ker pri stavbah niso ugotavljali donosa, ki so ga prinašale najemnine in drugo, so kot osnovo za obdavčitev stavbnih parcel vzeli davčni razred sosednjega ali podobnega zemljišča (*Tafeln 7jir Statistik*, str. XXII). Praviloma naj bi bil to drugi njivski razred domače katastrske občine oziroma sosednje občine, če takega razreda ni bilo v domači Lego: *Geschichte*, str. 41).

¹⁶⁴ Oba izvoda zapisnika z istim datumom sta dobro ohranjena za katastrske občine na Koroškem (npr. ARS, AS 178, l'raniscejski kataster za Koroško, K 97, k. o. Goriški Vrh, K 403, k. o. Cma na Koroškem, K 407, k. o. Selovec, K 128, k. o. Guštanj). - Prim. Blaznik: *Železniki*, str. 13.

Rubrike obrazca v zapisniku stavbnih parcel

N ^o - in der Mappe	Des Eigenthümers			Der Häuser und Gebäude			
	Vor und Zuname	Stand	Wohnort	N ^o -	Gattung	Areal Inhalt mit Inbegriff des Hofraums	
						N. O. Joche	Quad. Klafter

Parification dieser Area mit den nächsten Grundstücken		Jährlicher Haus- Areal-Ertrag in Metallmünze		Nach der eigenen Zinserhebung und nach den gesetzlichen Abzügen ergibt sich ein steuerbarer reiner				Anmerkung
dessen				Areal- und Zins- Jahresertrag im Ganzen		Capitals-Werth nach Percent		
sub Nr. in der Mappe			In Metallmünze					
	Culturs- Gattung	Classe	fi.	kr.	fi.	kr.	fi.	kr.

V primerjavi z natančnostjo navodil za risanje stavbnih parcel je instrukcija glede vsebine zapisnika precej skromna, še posebej v zvezi z vrsto stavb (*Gattuns*). Jasna je pri podatkih o lastnikih: poleg imena in priimka je bilo treba vpisati morebitno domače ime (*Vulgo—Nahme*) ter vse predikate in plemiške naslove, v rubriko stan so sodih lastnikova obrt, dejavnost oziroma služba (*Anstellung*), v rubriki bivališče pa je bilo tam, kjer bi lahko nastal kak dvom, potrebno pripisati še deželo.¹⁶⁵ Preseneča, da je, nasprotno, ostal tako nedorečen člen o izpolnjevanju za našo problematiko ključne rubrike o vrsti stavb (*Gattuns*), saj pravi zgolj: »V rubriki se opiše posebnost (*EigentMmlichkeit*) stavbne parcele, ah ima stanovanjsko stavba eno ah več nadstropij itd. Posebni primeri se obravnavajo v rubriki opombe (*Anmerkung*).¹⁶⁶ Izvajalci so s tem dobili tako rekoč proste roke pri presoji, kaj v rubriko sodi in kaj ne. Kot bomo videli, so zato pri intenzivnosti opisa parcel nastale zelo velike razhke med katastrskimi občinami, kar jemlje katastru

pomembno komponento — enotnost, s tem pa je manjša tudi relevantnost komparativnih raziskav.

Oba dela katastra, spisovni in grafični, predstavljata za uporabnika neločljivo povezano celoto, najsi gre za uporabo katastra za praktične namene ah kot zgodovinskega vira. Posamezna površina in objekt lahko namreč zaživita v polni izpovednosti šele, ko opisne podatke vizualiziramo s pomočjo katastrske mape. Za ponazoritev bomo uporabno vrednost katastrske mape in zapisnika stavbnih parcel predstavili **ob primeru Zgornje Šiške**, natančneje Vodnikove, po domače Žibertove domačije (rojstnega doma Valentina Vodnika) in njene neposredne okolice.¹⁶⁷ Tu srečamo namreč vse glavne značilnosti grafične in spisovne obravnave stavbnih parcel, intenzivnost opisa parcel v zapisniku pa je majhna, kakršna v slovenskem prostoru nasploh prevladuje.

«5 Instruktion, str. 61, & 375-377.

¹⁶⁶ Prav tam, str. 61, & 378.

¹⁶⁷ ARS, AS 176, l'ranciscejski kataster za Kranjsko, L 183, k. o. Zgornja Šiška, mapni list 111, 1826; zapisnik stavbnih parcel, 30. 5. 1827. - Ohranjen je samo izvod zapisnika z izpolnjenim levim delom, ne pa tudi drugi izvod z izpolnjenimi vsemi rubrikami.

Del Zgornje Stike -y I- 'odnikovo domačijo na jranciscejski katastrski mapi

Izsek iz zapisnika stavbnih parcel katastrske občine Zgornja Šiška

N ^o - in der Mappe	Des Eigenthümers			Der Haeuser und Gebaeude			
	Vor und Zuname	Stand	Wohnort	N ^o -	Gattung	Areal Inhalt mit Inbegriff des Hofraums	
						N. O. Joche	Quad. Klafter
41	Sirnig Sebastian	Bauer	Ober Scliisca	54	Wohn Gebäude		43
42	Vodnig Anton	detto	detto	17	Wohn Wirth. Gebäude samt I lof		405
43	detto detto	detto	detto	17	Wirtschaftsgebäude samt Hof		125
44	Roina Matlieus	detto	detto	16	Wohngebäu. samt I lof		50
45	Brezelnig Anton	detto	detto	15	Wohngeb. samt I lof		100
46	Suppanzliizli Paul	detto	detto	13	Wohngeb. samt I lof und Wirth. G.		475
47	detto detto	detto	detto	13	Wohn Gebäude		70
65	Maroutli Blasius	detto	detto	14	Wohn Gebäude		36
66	Lampitsch Jolian	detto	detto	19	Wirtschafts Gebäude		16
67	detto detto	detto	detto	19	Wohn Gebäude		34
68	Sirnig Valentin	detto	detto	20	Wohn Gebäude		28

Pozorni bomo na enajst stavbnih parcel osmih sosedov, ki pomešane med zemljiške parcele ležijo na zahodnem robu spodnjega dela vasi. Oštevilčenje jih sicer ni zajelo skupaj, ampak v dveh delih (pare. št. 41-47 in 65-68), ker je od zgornjega do spodnjega konca vasi sledilo glavni vaški cesti, tam obrnilo in nazaj grede v glavnem zajelo parcele na drugi strani ceste. Velikost predstavljenih parcel je zelo različna — od vsega 16 do 475 kvadratnih sežnjev — in opisi njihove vsebine skromni, saj razlikujejo le med stanovanjskimi in gospodarskimi zgradbami. Poslopja so bila po večini zidana, na posameznih parcelah pa jih srečujemo posamič ah v več kombinacijah: petkrat samo stanovanjsko zgradbo, dvakrat še z dvoriščem, enkrat le gospodarsko zgradbo in enkrat z dvoriščem, na obeh največjih parcelah pa stanovanjsko in gospodarsko zgradbo z dvoriščem. Zunaj stavbnih parcel sta bih dve manjši leseni zgradbi, vključeni v zemljiški parceli. Natančno površino zgradbe poznamo samo za tistih pet stanovanjskih hiš, ki niso imele dvorišča in katerih površina se torej natanko ujema z velikostjo stavbne parcele (št. 41, 65-68), medtem ko jo lahko za druge zgradbe zgolj približno izračunamo iz merila upodobitve 1 : 2.880. Pri parcelah z več zgradbami tudi ni jasna namembnost vsake posamezne zgradbe. Pomudimo se pri zgradbah Zibertove domačije h. št. 17, ki je bila tedaj v rokah pesnikovega nečaka Antona Vodnika. Znašli se bomo v zadregi, kaj je na parceli št. 42 gospodarska zgradba in kaj hiša, malega tretjega objekta na dvorišču, prav tako zidanega, pa parcelni zapisnik niti ne omenja. V skladu z instrukcijo iz leta 1824 sta pri obeh večjih zgradbah označeni z odebeljeno rdečo črto pročelji, potem pa je neka druga roka na eni stavbi v nasprotju z vsemi pravili dodala črno črto, in to kar na dveh stranicah. Podobne težave nastanejo, ko skušamo razlikovati med hišo in gospodarskim poslopjem domačije na parceli št. 46. Gre za dvorec Jama, tedaj last trgovca Janeza Pavla Zupančiča.¹⁶⁸ Zapisnik ne daje niti slutiti kakšne posebnosti Zupančičevih zgradb, saj je lastnik označen kot kmet (*Bauer*), le na mapi lahko vidimo, da levo poslopje nekoliko izstopa s svojo velikostjo. Zahodno od dvorca je imel na isti strani ceste Anton Vodnik dve leseni poslopji; samo prvo je na stavbni parceli (št. 43), drugo manjše pa na zemljiški — travniški (št. 455). Za prvo zgradbo iz zapisnika izvemo, da gre za gospodarsko poslopje, a nimamo podatka o vrsti, medtem ko druge v zapisniku, razumljivo, ni. Bila je najbrž le šupa ali manjši kozolec in tako premalo pomembna, da bi zanjo oblikovali posebno stavbno

parcelo. Zanimljivo majhen lesen objekt neznane namembnosti vidimo še na Lampičevi travniški parceli št. 507 tik ob lastnikovi stanovanjski hiši. V nasprotju z instrukcijo so v tej katastrski občini z odebeljeno črno črto prikazali pročelja vseh lesenih zgradb, ne le stanovanjskih, tako da je na parcelah z več lesenimi zgradbami za povrhu onemogočeno razlikovanje med stanovanjskimi in gospodarskimi objekti.

V zapisnikih stavbnih parcel je imela pri izpolnjevanju rubrike Vrsta stavb (*Gattung* zelo veliko vlogo subjektivna presoja, saj so bila navodila prav za to rubriko najohlapnejša. Enako kot v katastrski občini Zgornja Šiška so si sestavljenci tudi drugje zelo pogosto olajšali delo tako, da so se omejili na najosnovnejše razlikovanje med dvema tipoma zgradb, stanovanjskimi in gospodarskimi. Vse kaže, da **različna intenzivnost opisovanja** ni bila vezana niti na kakšna interna navodila, denimo v okviru istega davčnega okraja. Za ponazoritev navedimo ugotovitve o tistih treh katastrskih občinah, ki smo jih kot primer različno intenzivne obravnave zgradb predstavili že pri jožefinskem katastru. Vse tri — Laško, Rečica in Sv. Štefan (Turje)¹⁶⁹ — so ležale v istem, laškem davčnem okraju, zapisnike stavbnih parcel pa so sestavili skoraj sočasno. Zanimiva je ugotovitev, da so opisi stavbnih parcel zdaj najnatančnejši za občino Laško, ki je v jožefinskem katastru v tem pogledu potegnila najkrajši konec. V franciscejskem zapisniku stavbnih parcel bomo za trg z neposredno okolico našli te tipe stavb: stanovanjske hiše, hleve (*Stali*), kozolce (*Harpfen*), delavnice (*Werkstatt*), kleti (*Kellet*), mesarske klopi (*Fleischbanki*) in trgovine (*Faden*), včasih sicer tudi manj določno oznako gospodarsko poslopje (*Wirtschafts Gebäude*), bržkone uporabljeno zaradi večnamenskosti poslopja; od stavb s posebno namembnostjo gre omeniti rotovž (*Rathaus*), mrtvašnico (*Todenkamtnef*), graščino gospostva Laško v trgu (*Schloß*) in ruševine gradu Tabor nad njim (*Ruine Taborie Schloß*, ki so stale na parceli v lasti laške občine. Nasprotno so v katastrskih občinah Rečica in Sv. Štefan vse stavbe zreducirali na stanovanjske, gospodarske in mline, pri tem pa v Rečici niti niso navajali dvorišč. Spomnimo, kako natančen je bil glede stavb pri davčni občini Sv. Štefan jožefinski kataster. Pri dveh domačijah v Crdencu smo izvedeli za dve hiši, dva živinska hleva, kozolec, kajžo, vinsko klet — zidanico

¹⁶⁸ Pom. Smole: *Graščine*, str. 200.

¹⁶⁹ ARS, AS 177, franciscejski kataster za Štajersko, C 494, k. o. Laško, zapisnik stavbnih parcel, 10. 1. 1826; C 370, k. o. Rečica, zapisnik stavbnih parcel, 31. 3. 1826; C 449, Sv. Štefan, zapisnik stavbnih parcel, 31. 3. 1826.

in mlin.¹⁷⁰ Spisovni del franciscejskega katastra je v tem pogledu veliko skromnejši. Katastrska mapa¹⁷¹ sicer natančno prikazuje poslopja, iz zapisnika pa izvemo o njihovi namembnosti precej manj kot iz fasije jožefinskega katastra. Pri prvi, Holeškovi domačiji (h. št. 3), so na mapi na parcelah 1 do 4 prikazana štiri lesena poslopja, označena v zapisniku kot hiša, dve gospodarski poslopji in hiša z gospodarskim poslopijem.¹⁷² Pri drugi domačiji, Drakslerjevi (h. št. 1), so na stavbni parceli stala štiri lesena poslopja, v zapisniku pa je parcela opredeljena zgolj kot stanovanjsko in gospodarsko poslopje z dvoriščem. Kakšna je bila namembnost posameznega poslopja, ne moremo razbrati niti z mape, ker imajo vse zgradbe v tej katastrski občini na pročelni stranici odebeljeno črto. Na dveh sosednjih zemljiških parcelah stojijo raztreseno štiri prav majhna lesena poslopja; o njih zapisnik, razumljivo, molči, vendar namembnost dveh razkriva topografski znak za vodni obrat. Šele pozneje so vsa zemljišča vključili v stavbno parcelo 5, tako da so tej dodali ulomek 5/1, štirim poslopijem zunaj nje pa tele: 5/2, 5/3, 5/4 in 5/5, toda novih delov parcele niso vnesli v zapisnik, v katerem so samo parcelo 5 preimenovali v 5/1.

Ob dejstvu, da sta Drakslerjeva vodna obrata na zemljiški parceli in ju torej v zapisniku stavbnih parcel sploh ni, se poraja vprašanje, ah so v franciscejskem katastru — gledano kataster v celoti — na tak ah drugačen način upoštevani vsi vodni obrati, če že ne opisno, pa vsaj grafično kakor v našem primeru. Negativen odgovor dobimo že v sosednji katastrski občini Dol pri Hrastniku. V njej je obstoj več mlinov in žag neizpodbiten,¹⁷³ a jih je kataster gladko prezrl. Na mapi so upodobljeni kot navadne stavbe brez topografskega znaka za vodni obrat, v zapisniku pa kot gospodarska ali stanovanjsko-gospodarska poslopja.¹⁷⁴

Posebno vprašanje predstavlja **višina zgradb**. Prav tako kot v prejšnjih katastrih je v franciscejskem podana le ponekod in opisno, ne da bi bila izražena v merskih enotah. Iz katastrskih map jo lahko zgolj slutimo glede na površino in obliko objekta, pa tudi zapisniki so o njej praviloma molčeči.

Čeprav je instrukcija iz leta 1824 za opis stavbnih parcel zelo splošna, vendarle vsebuje napotek, naj bo v zapisnik vpisano, ali ima stanovanjska stavba eno ah več nadstropij. Za druge stavbe takšnega navodila ni, zato bomo v celotnem katastru pri-krajšani za še tako splošne navedbe o višini cerkva, gospodarskih in drugih poslopij. V doslej predstavljenih stavbnih zapisnikih smo podatke o nadstropjih pogrešali tudi pri stanovanjskih zgradbah, tako kot jih bomo zaman iskali pri večini katastrskih občin. Predvidevali smo, da so bih pri navajanju nadstropij doslednejši v urbanih in polurbanih okoljih, kjer je stalo največ nadstropnih stavb, a se je izkazalo, da je navajanje nadstropij tudi v zapisnikih teh katastrskih občin izjema. Zgovorna je ugotovitev, da imamo od 21 mest — kolikor jih bilo tedaj, brez obalnih, v mejah današnje Slovenije — podatke o nadstropjih le za tri, in sicer za Skofjo Loko, Kočevje in zelo nepopolne za Kranj,¹⁷⁵ najdemo pa jih tudi v zapisniku za takrat že ugaslo mesto Sv. Križ (Vipavski Križ).¹⁷⁶ Tako jih v celoti pogrešamo za štajerska mesta in za več kot tri četrte kranjskih.¹⁷⁷ Predvidevamo lahko, da ni veliko drugače pri trgih. Nadstropja so bila torej v očeh sestavljalcev stavbnih zapisnikov zelo obrobne pomena, tudi če je šlo pri velikosti stanovanjskih zgradb za izjemno velike razlike, kot recimo v Ljubljani.

Glede nadstropij so se največkrat držali diktije instrukcije, naj bo v zapisnikih navedeno, koliko nadstropij ima hiša, to pa implicitno pomeni zapis samo, če jih je sploh imela. Tako so hiše brez nadstropij v Kranju in Kočevju preprosto označili kot hiše, v Sv. Križu pa izrecno navedli, katera hiša je brez nadstropja (*/ IVohngebaude ohne SfockmrM*). V tem pogledu je »nadstandarden« zapisnik stavbnih parcel katastrske občine **Skofja Loka**, saj dosledno navaja tudi pritličja, poleg tega pa pri vseh zgradbah ponuja še podatek o stavbnem materialu (zidana, lesena), čeprav za to ni bilo nikakršne potrebe, ker je material tako ah tako viden iz kata-

¹⁷⁰ ARS, AS 1110, Jožefinski kataster za Štajersko, šk. 254, Okrajna gospoščina Laško, št. 14, Sv. Štefan, fasija, s. d.

¹⁷¹ ARS, AS 177, l'ranciscejski kataster za Štajersko, C 494, k. o. Laško, mapni list 111 (1825).

¹⁷² Pffjn. Orožen: *Zgodovina Trbovelj*, str. 216.

¹⁷³ Prim. prav tam, str. 176-198; Rajšp (ur.): *Slovenija, 5. %ve-%ek, sekcija 193*.

¹⁷⁴ ARS, AS 177, l'ranciscejski kataster za Štajersko, C 46, k. o. Dol pri Hrastniku, zapisnik stavbnih parcel, 15. 5. 1826; mapa 1825.

¹⁷⁵ ARS, AS 176, l'ranciscejski kataster za Kranjsko, L 129, k. o. Škofja Loka, zapisnik stavbnih parcel, 1.1. 1826; N 62, k. o. Kočevje, zapisnik stavbnih parcel, 28. 2. 1825; L 121, k. o. Kranj, zapisnik stavbnih parcel, 28. 9. 1827.

¹⁷⁶ AST, Catasto franceschino, lilaborati catastali, 695, Santa Croce, Procoll der Bau-Parcellen der Gemeinde 11. Kreutz, 12. 4. 1822.

¹⁷⁷ ARS, AS 177, l'ranciscejski kataster za Štajersko, C 360, k. o. Brežice; C 563, k. o. Celje; C 452, k. o. Slovenj Gradec; M 61, k. o. Slovenska Bistrica; M 99, k. o. Ormož; M 341, Maribor-mesto; M 463, k. o. Ptuj-mesto. - ARS, AS 176, l'ranciscejski kataster za Kranjsko, A 61, k. o. Idrija; A 84, k. o. Lož; J. 133, k. o. Ljubljana-mesto; L 219, k. o. Radovljica; L 269, k. o. Kamnik; N 84, k. o. Krško; N 132, k. o. Kostanjevica; N 161, k. o. Metlika; N 170, k. o. Novo mesto; N 320, k. o. Črnomelj; N 346, k. o. Višnja Gora.

Stavbni zapisnik katastrske občine Škofja Loka — primer navajanja višine stanovanjskih zgradb in gradbenega materiala

N ^o - In der Mappe	Des Eigenthümers			Der Hauser und Gebaeude			
	Vor und Zuname	Stand	Wohnort	Nro.	Gattung	Areal Inhalt mit Inbegriff des Hofraums	
						N. O. Joche	Quad. Klafter
147	Hafner Franz Hafner Andreas	Fleischhacker Deto	Laak	65 69	hölzernes Wirtschaftsgeb.		15
148	Heinricher Anton	Wirth	deto	16	gemauertes Wohngebäude ein Stock		101
149	Valant Erben Anton	Deto	deto	17	Deto		87
150	deto	deto	deto	19	hölzernes Wohngebäude zu ebner Erde		26
151	Schifrer Michael	Riemer	deto	18	gemauertes Wohngebäude 1 Stock		49
152	Valant Erben Anton	Wirth	deto	19	gemauertes Wohngebäude 2 Stock		83

strske mape. Pri opisovanju posameznih tipov stavb so bili sicer manj natančni, saj so jih v glavnem opredelili kot stanovanjske in gospodarske, na drugi strani pa so lastnikom namenili večjo diferenciranost, saj so — v skladu z instrukcijo — v rubriki Stan vpisali obrt oziroma dejavnost, marsikje drugje pa so se zadovoljili le s splošnimi oznakami (*Bauer, Burgeridi*).

Škofjeloški zapisnik bi lahko predstavljal primer zglednega vodenja, ko ne bi bil tako redkobeseden o gospodarskih poslopih. Preseneča, da je ostal neopazen kljub svoji povednosti in dobri raziskanosti škofjeloškega stavbnega fonda, a najbrž se je to zgodilo tudi zato, ker ga je zasenčil le nekaj mlajši s podatki bogat vir — natančni opisi hiš iz okoli leta 1840 v zemljiški knjigi loškega mestnega gospodarstva.¹⁷⁸ Opisi — za vse hiše tega mesta jih je objavil France Štukl¹⁷⁹ — ne navajajo samo pritličij in nadstropij, temveč tudi prostore, omenjajo delavnice, gospodarska poslopja, gradbeni material (les ah zid) ter kritino (slama, skodle, opeka). Ker pa podatek o gradbenem materialu ponekod vendarle manjka, bi bilo s pritegnitvijo katastra mogoče zapolniti vrzeli in pripomoči k še natančnejši gradbeni sliki mesta v predmarčni dobi.

Omeniti kaže tudi nekaj posebnosti zapisnika stavbnih parcel katastrske občine Sv. Križ na Vipavskem. Tako v nekdanjem mestu kot v bhžnjih

vaseh so bile stanovanjske hiše po večini enonadstropne, v Sv. Križu je stalo nekaj dvonadstropnih (med njimi kapucinski samostan, ne pa tudi grad), sicer pa v mestu bolj kot te pritegne pozornost opazen delež razvalin (*Rum*). Zapisnik poleg tega diferencira gospodarska poslopja (hlev, šupa, skedenj), pri mlinih navaja število koles in pri hlevih, za kakšen hlev gre (za rogato živino, konje ah svinje) ter kohko glav živine je lahko sprejel (npr. 12 volov, 10 glav rogate živine).¹⁸⁰

V zvezi s Kranjem, tretjim mestom, za katero imamo v katastru podatke o nadstropnih hišah, a le zelo nepopolne, naj spomnimo na popis prostorov po hišah iz leta 1754, ki smo ga obravnavali pri tercijanskem katastru. Ta sicer ne razlikuje med pritličnimi in nadstropnimi hišami, a lahko rabi kot izhodišče za primerjavo s stanjem sedemdeset let pozneje.¹⁸¹ Žal ni nikakršna primerjava mogoča pri Višnji Gori, katere stavbni fond so leta 1748 popisali kar dvakrat in natančneje kot v Kranju (tudi nadstropja in gradbeni material), franciscejski kataster pa o višini višnjegorskih hiš nasprotno ne pove ničesar; tako je stanje sredi 18. stoletja mogoče primerjati šele s stanjem po reambulančnem katastru iz leta 1868.¹⁸² Tem večja je zato teža ugotovitve, da navaja nadstropne hiše zapisnik za katastrsko obči-

na () v [ru] Štukl: *Knjiga hiš I*, str. 6.

¹⁷⁹ Štukl: *Knjiga hiš I in II*.

¹⁸⁰ AŠT, *Catasto franceschino*, 695, šanta Croce, *Protocolli der Bau-Parcellen der Gemeinde 11. Kreutz*, 12. 4. 1822.

¹⁸¹ prim. Goleč: *Zemljiški katastri*, str. 303-306.

¹⁸² prim. *Pravtanij str.* 298-303.

no Guštanj (Ravne na Koroškem).¹⁸³ Gre namreč za edino naselje na Slovenskem, za katero lahko naredimo neposredno primerjavo stanja v času terezijanskega in franciscejskega katastra.¹⁸⁴ Edini trg, za katerega obstajajo primerljivi podatki o nadstropjih v jožefinskem in franciscejskem katastru, pa je po dosedanjih ugotovitvah gorenjski Tržič.¹⁸⁵ Majhna izpovedna moč franciscejskega katastra glede stanovanjskih objektov se pokaže prav ob navedenih primerih. V prejšnjih dveh katastrih najdemo vsaj za nekaj meščanskih naselij tudi popise prostorov, v franciscejskem katastru pa jih bomo iskali brez uspeha. Kot bomo videli v podpoglavju 4. 2., jih sicer za marsikatero katastrsko občino na Kranjskem srečamo v cenilnih operatih, a navajajo samo število sob in kamer.

Prednosti franciscejskega katastra so drugje, predvsem v izpovednosti katastrskih map, ki omogočajo natančno lokalizacijo objektov in v vizualni obliki ponujajo vpogled v dva tipa stavb glede na gradbeni material — zidane in lesene. Kot smo videli, pa je na mapi tudi ob podpori zapisnika marsikdaj težko razlikovati med stanovanjskim in nestanovanjskim objektom. Razlikovalni element med njima bi pri lesenih stavbah sicer morala biti odebeljena črta na stranici pročelja, ker jo je instrukcija zahtevala le za stanovanjske objekte, a so črto pogosto narisali pri vseh lesenih zgradbah.

Postavlja se vprašanje, koliko je bilo še drugih **grafičnih in opisnih poenostavitev**, ki jih ni moč zaznati. Vprašljiva je že upravičenost izključujoče delitve zgradb zgolj na lesene in zidane. Ta ne more izražati dejanskega stanja tam, kjer je šlo za stavbe, zgrajene tako iz lesa kakor iz drugih materialov (opeka, kamen), na katastrski mapi in v zapisniku stavbnih parcel pa so lahko izbrali le eno od obeh možnosti. Kaj je v konkretnih primerih prevladalo pri opredeljevanju za eno ali drugo kategorijo, ostaja kajpak neznanka. Ni denimo izključeno, da so podkleteno, v glavnem leseno hišo, šteli kje že za zidano. Takšne kombinirane zgradbe na katastrskih mapah niso prepoznavne. Srečamo pa na primer stanovanjska poslopja, obarvana tako z rdečo kot rumeno barvo, pri katerih je rumeni del manjši in torej ponazarja leseno pritiklino zidanemu poslopiju.¹⁸⁶ Problem predstavlja tudi opisna delitev na stanovanjska in

gospodarska poslopja, saj zakriva vmesne tipe stavb, ki so jih uporabljali tako za stanovanje kot za gospodarsko dejavnost (hlev, delavnica, trgovina). Da je določena stavba rabila obema namenoma, je nedvoumno dokazano le, če je stavbna parcela v zapisniku opredeljena kot stanovanjska in gospodarska zgradba (*IVohn- und IVirlschaftsgebäude*), mapa pa prikazuje en sam objekt. V hišah so se zlasti v meščanskih naseljih dogajale različne neagrarne dejavnosti, a je kataster o tem praviloma zelo molčeč. Obrtne delavnice in trgovski lokali so sicer posredno izpričani v primerih, ko je v rubriki Stan naveden lastnikov poklic, zelo malo pa je neposrednih omemb gospodarskih delov hiš. Od pravila se odmika zapisnik za Ajdovščino, saj najdemo pod skupno streho s hišami poleg hlevov tudi razne trgovine in delavnice.¹⁸⁷ Stanovanjsko-gospodarske funkcije so v isti zgradbi združevali številni mlini, a kot že rečeno, ponekod iz katastra sploh ni vidno, da gre za vodni obrat. V zvezi z namembnostjo stavb se torej poraja cela vrsta vprašanj, največkrat seveda, ko želimo od katastra izvedeti konkretna dejstva o posameznem objektu. Kot smo videli, so nekateri manj pomembni objekti vrisani samo na mapah, bodisi na zemljiških bodisi na stavbnih parcelah, ničesar pa ni o njih mogoče najti v zapisnikih. A če nič drugega, imamo njihov grafični naris, to pa povečuje pomen katastrskih map. Le težko pa bomo lahko z gotovostjo ugotovili, katerih objektov na mapah ni oziroma kako natančni so bih v kakšni katastrski občini pri upoštevanju majhnih objektov.

Iz katastrskih map in še zlasti iz zapisnikov stavbnih parcel so vidne tudi **posebne funkcije stavb**, na splošno manj razširjene, a nekatere med njimi v svojem okolju dominante. S franciscejskim katastrom tako na primer stopajo iz »zgodovinske teme« pastirski stanovi (*Alpenhiitten*) na Veliki in Mali planini nad Kamnikom, ki smo jih v prejšnjih dveh katastrih v celoti pogrešali.¹⁸⁸ Take in drugačne stavbe s specifičnimi funkcijami najdemo ponekod v zapisnikih samo v rubriki, namenjeni podatkom o lastniku, rubrika o vrsti stavb pa govori na primer le o stanovanjski ali gospodarski zgradbi. Spet drugje se podatki obeh rubrik lepo dopolnjujejo. V preglednici prikazujemo nekaj primerov takih zgradb v Ljubljani, med njimi mestni magistrat, grajski kompleks — kaznilnico, deželno hišo in druge.

¹⁸³ ARS, AS 178, l'franciscejski kataster za Koroško, K 128, k. o. Guštanj, zapisnik stavbnih parcel, 30. 3. 1828.

¹⁸⁴ p.jim. Goleč: Zemljiški katastri, str. 314—320.

¹⁸⁵ ARS, AS 175, Jožefinski kataster za Kranjsko, šk. 140, Naborno gospostvo Tržič, k. o. Tržič, obrazec št. 2, s. d. - ARS, AS 176, l'franciscejski kataster za Kranjsko, L 171, k. o. Tržič, zapisnik stavbnih parcel, 20. 2. 1827.

¹⁸⁶ O takih primerih v Ljubljani gl. Baš: K stavbnemu, str. 79.

¹⁸⁷ AST, Catasto franceschino, 9, Aidussina, Protocol der Bau-Parzellen der Gemeinde Leidenschaft, l. 4. 1822. - ARS, AS 179, l'franciscejski kataster za Primorsko, G 96, k. o. Ajdovščina, mapna lista I in B (1821).

¹⁸⁸ ARS, AS 176, l'franciscejski kataster za Kranjsko, L 301, k. o. (ima, mapni list I (1826), zapisnik stavbnih parcel, 26. 3. 1827. - Valenčič: Posestne razmere, str. 147.

Pare. št.	Ime in priimek lastnika	bivališče lastnika	Vrsta stavb (<i>Gattung</i>)
1	magistrat	Mesto 1	uradno poslopje (<i>Amlssebude</i>)
56	kaznilnica (Strafhaus Criminal) [ljubljski grad]	Mesto 56	gospodarsko poslopje
57			kaznilnica z dvoriščem [grajsko poslopje]
58			požarni stražni stolp z dvoriščem
59			vodnjak (cisterna)
60			ruševina stolpa
61			ruševina stolpa
62			ruševina stolpa
63			smodnišnični stolp
68	cerkev sv. Florijana	-	cerkev z dvoriščem
92	preiskovalni zapor (Inquisitionshaus)	Mesto 82	preiskovalni zapor (Inquisitionshaus)
93	rabljevo stanovanje (<i>Scharfrichters Wohnung</i>)	Mesto 83	stanovanjsko poslopje z dvoriščem
95	magistrat	Mesto 1	lesno skladišče z dvoriščem
96	magistrat	Mesto 1	lesno skladišče
142	cerkev sv. Jakoba	-	cerkev z dvoriščem
143	župnišče	Mesto 126	stanovanjska zgradba
166	Stiski dvorec (<i>Sitticher Hoj</i>)	Mesto 151	stanovanjsko poslopje z dvoriščem
188	glavni carinski urad	Mesto 196	Skladišče
213	glavni carinski urad	Mesto 196	poslopje carinskega urada
218	deželna hiša (<i>Landhaus</i>)	Mesto 201	uradno poslopje (<i>Amlssebude</i>)
224	policijska direkcija	Mesto 207	stanovanjsko poslopje z dvoriščem
230	grad (<i>Burooebude</i>) [deželnoknežji dvorec]	Mesto 212	grajsko poslopje s hlevom in dvoriščem

Takšne ugotovitve veljajo tudi za druge objekte, izstopajoče v svoji okolici po namembnosti, velikosti, pomenu ah čem drugem. Poleg gradbenega materiala, lokacije in površine — natančne le, če se objekt po površini ujema s stavbno parcelo — franciscejski kataster redko razkriva kaj več, včasih pa kakšno ne nepomembno stvar celo zakrije. V luči izpovedne moči katastra si bomo ogledali samo nekaj primerov tovrstnih objektov, in sicer industrijskih zgradb, ki so v tistem času pomenile mlad pojav, ter zgodovinskih objektov, kot so gradovi, graščine, cerkve in protiturški tabori, pri katerih pride do izraza teža katastra kot vira za retrospektivna preučevanja.

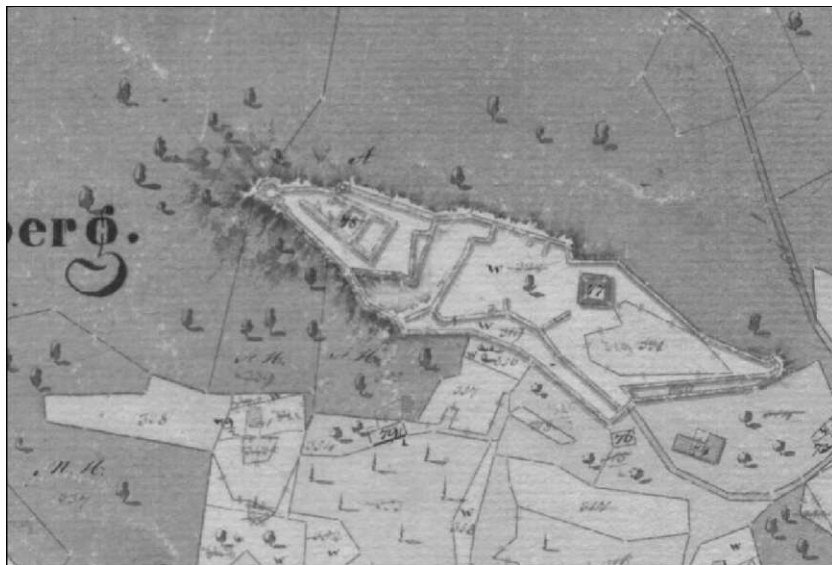
O **industrijskih objektih** kataster sicer na splošno ne pove manj kot o drugih, a zaradi večjih pričakovanj morda daje tak vtis. Zgradbe so na mapah umeščene v prostor in obarvane glede na gradbeni material, v zapisnikih pa največkrat poimenovane po namembnosti in v rubriki o vrsti stavb opisane kvečjemu še s kakšnim podatkom. Mapa in sicer precej zgovoren zapisnik stavbnih parcel katastrske občine Ajdovščina pričata o tamkajšnji Kutiarovi papirnici le toliko, kot je bilo v takih primerih v navadi drugje. Papirniški kompleks večji del med seboj povezanih zidanih stavb podkvaste oblike je na mapi označen kot »Papier Muhle«, zapisnik pa pove, da gre za nadstropno

stanovanjsko zgradbo, papirni mlin in dvorišče na površini dobrih 916 kvadratnih sežnjev.¹⁸⁹ Podobno skromne podatke dobimo o steklarni Franca Grohmanna v dolini Gračnice pri Jurkloštru. Leseno poslopje, označeno na mapi kot »Glashütte«, je v zapisniku imenovano »Glasfabrik« in opisano kot lesena »glažuta« (*hölzerne Glasshülle*)¹⁹⁰ Izpovedna šibkost spisovnega dela katastra pride še posebej do izraza pri Ruardovih železarskih obratih na Savi pri Jesenicah, ki smo jih obravnavali že pri jožefinskem katastru. Na mapi izstopa kompleks velikih zidanih stavb na stavbni parceli št. 131 s površino 953 kvadratnih sežnjev, toda opisi vseh osmih stavbnih parcel Leopolda Ruarda skupaj s to govorijo zgolj o gospodarskih in stanovanjskih zgradbah ter dvoriščih.¹⁹¹ Iz gradiva jeseniške katastrske občine torej ne bi mogli niti slutiti železarske dejavnosti in kot bomo videli, spregovorijo o njej šele mlajši cenilni operati h katastru.

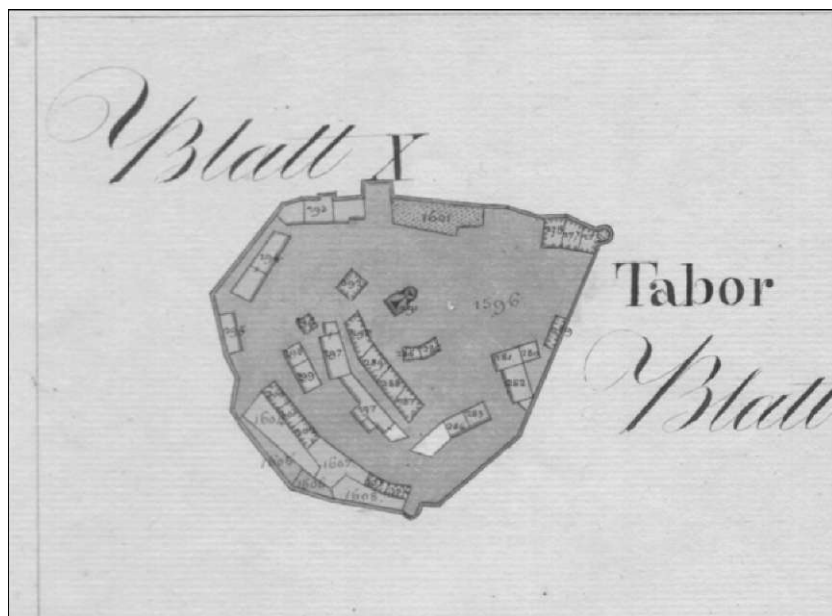
¹⁸⁹ ARS, AS 179, Franciscejski kataster za Primorsko, G 96, k. o. Ajdovščina, mapna lista 1 in B (1821). - AST, Catasto franceschino, ilaborati catastali, 9, Aidussina, Protocol der Bau-Parzellen der Gemeinde Leidenschaft, 1. 4. 1822.

¹⁹⁰ ARS, AS 177, Franciscejski kataster za Štajersko, C 289, k. o. Paneče, mapni list X (1823); zapisnik stavbnih parcel, 20. 4. 1826.

¹⁹¹ ARS, AS 176, Franciscejski kataster za Kranjsko, L 10, k. o. Jesenice, zapisnik stavbnih parcel, 20. 3. 1827; mapni list VIII (1826).

Ruševine celjskem Starem uradu na francišejski katastrski mapi

Tabor nad Črnkami na francišejski katastrski mapi (na posebnem listu naseljaj)

Podobno skromno kot industrijski objekti so opisani **gradovi in graščine**, kot smo lahko videli že pri dvorcu Jama v Zgornji Šiški hi pri ljubljanskem gradu. Zapisniki stavbnih parcel jhn marsikdaj sploh ne navajajo kot grajsko poslopje (*Schloj.s*), ampak samo kot stanovanjsko zgradbo s pritikhnam, tako denimo dva mestna gradova: dvonadstropni Auerspergov v Kočevju¹⁹² in grad Kiselstehi v Kranju (pri tem ni podatka o nad-

stropjili).¹⁹³ Glede na povedano je zelo natančen opis Attemsovega renesančnega gradu v Sv. Križu na Vipavskem, čeprav ta kot grad ni označen ne na mapi ne v zapisniku. Stavbna parcela, na kateri stoji, je v rubriki o vrsti stavb opisana kot: stanovanjska stavba z enim nadstropjem, hlev za osem konj, šupa, vodnjak (cisterna) hi dve dvorišči.¹⁹⁴

¹⁹² Prav tam, (anli \ 62, k. o. Kočevje, zapisnik stavbnih parcel, 28. 2. 1825.

¹⁹³ Prav tam, i. 121, k. o. Kranj, zapisnik stavbnih parcel 28. 9. 1827.

¹⁹⁴ ARS, AS 179, francišejski kataster za Primorsko, G 96, k. o. Sv. Križ pri Ajdovščini, mapna list 0 in IV (1821). — AST, Catasto franceschino, lilaborati catastali, 695, Santa

Število nadstropij gradov je izpričano samo v tistih katastrskih občinah, katerih zapisniki tudi sicer navajajo nadstropja, tako na primer še pri enonadstropnem gradu Ravne v katastrski občini Guštanj na Koroškem; tudi tu ni izrecne omembe gradu.¹⁹⁵ Kot grad ni označen niti mogočni Turjak na Dolenskem, a je v omenjeni rubriki naveden vsaj kot gospoščinska stavba s kapelo (*Herrschaftsgebäude mit Kappel-Ii*). Na isti stavbni parceli so še vodnjak (cisterna), hlev, zelenjavni vrt in dvorišče, na sosednjih štirih pa več gospodarskih in dve manjši stanovanjski poslopji, steklenjak (*Glashaus*) ter razvalina starega, srednjeveškega turjaškega gradu (*Ruine*).¹⁹⁶ Glede grajskih ruševin bi bilo treba za vsak primer posebej ugotoviti, ah so upodobljene v dejanskem obsegu ah ne. Nekatere predstavljajo lastno stavbno parcelo tako kot Stari grad nad Krškim,¹⁹⁷ spet druge so del zemljiške parcele, na primer stari višnjegorski grad.¹⁹⁸ Kataster je dokaj poveden za ruševine starega celjskega gradu, ki so bile tedaj v lasti sosednjega kmeta Goriška. Na mapi je z dvojno črto prikazan potek celotnega grajskega obzidja, pri tem pa delna rdeča obarvanost površine med črtama ponazarja ruševno stanje zidov. Stavbna parcela 78 obsega le del nekdanjega grajskega kompleksa (*Ruine Schloß Cilk*), stavbna parcela 77 s površino 48 kvadratnih sežnjev (172 m²) samo t. i. Friderikov stolp (*Schloß alt Cilli Rain*), glavnino prostora znotraj obzidja pa pokrivajo zemljiške parcele: velik pašnik z drevesi, manjša njiva in dva prav majhna travnika. Gledano v celoti je zanesljivost katastra kot priče stanja grajskih poslopij in ruševin od primera do primera zelo različna. Zgovoren dokaz je zgradba Švabovega ah Strelovega stolpa v Mokronogu, ki stoji še danes, po katastrski mapi pa naj bi bil tam le zelenjavni vrt mokronoškega gospodstva.¹⁹⁹

Glede **cerkva** ni znano, da bi bila sploh kje na kakršen koli način izražena njihova višina. Tistim, ki so bile že v ruševinah, niso nujno namenili topografskega znaka za razvalino, pri nekaterih cerkvah pa v zapisniku stavbnih parcel ni naveden patrocinij, kar je sicer malenkostna pomanjkljivost. Če vzamemo za primer župnijsko cerkev sv. Štefana v belokranjskem Semiču, obdano s taborskim obzidjem, bomo v zapisniku našli zgolj oznako *Krche* (tako pri navedbi lastnika kakor vrste stavbe) in površino stavbne parcele 507 kvadratnih sežnjev (1.820 m²).²⁰⁰ Cerkev se na mapi²⁰¹ ne razlikuje od okoliških zgradb po barvi za javne zgradbe, temveč le po križu, izvemo pa še, da stavbna parcela, na kateri stoji, obsega tudi pokopališče. Obstoje taborskega obzidja in stolpov lahko le slutimo. Dva stolpa prepoznamo po okrogli obliki, enega kot samostojno zgradbo na robu pokopališča in drugega vključenega v župnišče, ni pa vrisano obzidje, čeprav je instrukcija ponujala za take primere vsaj dve možnosti: črto za zid in črto za omejitev pokopališča z zidom. Drugače je pri taborski cerkvi sv. Miklavža na Cerovem pri Grosupljem, kjer stavbišče s cerkvijo obdaja rdeča obroba za zid, na severnem robu stavbne parcele pa je viden okrogel taborski stolp.²⁰² Zgleden primer zgovornosti katastra je obravnava taborskega naselja v Taboru nad Crničami. Še danes dobro ohranjeno obzidje je ponazorjeno z dvojno črto in rdeče obarvano površino med črtama. Kot pomanjkljivost sicer občutimo ugotovitev, da je obzidje povsem sklenjeno, saj ni nakazan niti glavni vhod na njegovi zahodni strani. Takrat še stoječa kapela je v barvi javne zgradbe s križem, pri drugih poslopijih pa tako mapa kot zapisnik razlikujeta med obstoječimi — gre za štiri stanovanjske hiše z gospodarskimi poslopji — in ruševinami (*Ruind*), ki so na mapi na notranjem robu ploskve nazobčane.²⁰³

Nepogrešljivost franciscejskega katastra za retrospektivne raziskave se je pokazala zlasti pri preučevanju meščanskih naselij, pa tudi **naselij** nasploh. Katastrska mapa predstavlja namreč izhodišče za ugotavljanje preteklih stanj in dotedanjega

Croce, Procoll der Bau-Parcellen der Gemeinde 11. Ilreitz, 12. 4. 1822.

¹⁹⁵ ARS, AS 178, l'ranciscejski kataster za Koroško, K 128, k. o. Guštanj, zapisnik stavbnih parcel, 30. 3. 1828.

¹⁹⁶ ARS, AS 176, l'ranciscejski kataster za Kranjsko, N 11, k. o. Turjak, mapni list VI (1823), zapisnik stavbnih parcel, s. d.

¹⁹⁷ Prav tam, N 84, k. o. Krško, mapni list V (1825); zapisnik stavbnih parcel, 20. 4. 1825. - V zapisniku je pri stavbni parceli z razvalino (št. 106) celo v rubriki za ime lastnika navedeno zgolj »Stari=Grad«, tako kot je grajska razvalina označena tudi na mapi: »Stari grad«.

¹⁹⁸ ARS, AS 176, l'ranciscejski kataster za Kranjsko, N 246, k. o. Višnja Gora, mapni list VII (1825), zapisnik zemljiških parcel, 17. 2. 1826.

¹⁹⁹ Goleč: Trg Mokronog, str. 78.

²⁰⁰ ARS, AS 176, l'ranciscejski kataster za Kranjsko, N 272, k. o. Semič, zapisnik stavbnih parcel, 25. 4. 1825.

²⁰¹ Prav tam, mapni list IV (1824).

²⁰² ARS, AS 176, l'ranciscejski kataster za Kranjsko, N 209, k. o. Ponova vas, zapisnik stavbnih parcel, 30. 3. 1827; mapa 1823, mapni list VII.

²⁰³ AST, Catato franceschino, lilaborati catastali, 159, Cernitza, Protocoll der Bau-Parcellen der Gemeinde Cemizza, s. d. [1823]. - ARS, AS 179, l'ranciscejski kataster za Primorsko, G 37, k. o. Cmiče, mapa lista 0 in XIII (1822).

razvoja naselja vse do njegovih začetkov. Zlasti mestna naselja in deloma trgi so bili v našem prostoru deležni temeljitih in manj temeljitih obravnav v luči prostorskih ambientov, morfoloških zasnov, oblikovanja mestnih prostorov in podobnih problemskih sklopov.²⁰⁴ V obravnavi jih zgolj omenjamo, pri tem pa kaže opozoriti na zmote, ki lahko nastanejo zaradi prevelikega zaupanja v izpovednost katastrske mape in premajhnega poznavanja zgodovinskih dejstev. Kombinacija enega in drugega pa odpira zelo široke možnosti za raziskovalno delo različnih ved.

4. 2. Cenilni operati

Franciscejske katastrske mape in zapisniki so predstavljali šele osnovne elaborate, na podlagi katerih so v naslednjih letih za vsako parcelo ugotovili donos in določili davčno obremenitev. V zvezi s cenitvijo katastrskega donosa so v dvajsetih letih in prvi polovici tridesetih let 19. stoletja nastali t. i. cenilni operati, ki so tako kot kataster teritorialno pokrivali katastrske občine.²⁰⁵ Njihovo gradivo je zaradi neurejenosti dolgo ostajalo nedostopno in povsem neizrabljeno, v zadnjih desetletjih pa rabi kot vir številnim krajevno- in regionalnozgodovinskim raziskavam.²⁰⁶

Za obravnavano problematiko ponujajo cenilni operati več dragocenih dopolnitev k franciscejskemu katastru. Njihov najbolj znani in najbolj obdelani sestavni del so t. i. **katastrski cenilni elaborati** (*Catastral-Schartu%amgs-Elaborate*); dobro so ohranjeni tisti za Kranjsko, Koroško in Primorsko, po dosedanjih ugotovitvah pa le fragmentarno za Štajersko.²⁰⁷ V uvodnem delu vsebujejo odgovore

na 14 vprašanj o katastrski občini, med katerimi se na stavbno, gradbeno in urbanistično podobo najbolj neposredno nanaša & 13 z naslovom Fhše. Pri marsikateri občini najdemo uporabne podatke še v & 14 (Industrijska obrt), in tudi v drugih, zlasti v & 1 o topografiji občine in v & 3 o njenem prebivalstvu.²⁰⁸

Za našo problematiko poglavitni & 13 Fhše ne obravnava le stanovanjskih stavb, kot bi sklepali iz naslova, temveč zgradbe nasploh. Kratek opis stanja zgradb v katastrski občini govori o gradbenem materialu, tudi o kritini, funkcionalnosti, umeščenosti zgradb v prostor in drugih značilnostih; na koncu vedno tudi navaja, koliko stavb je bilo požarno zavarovanih pri različnih zavarovalnicah. Na eni strani strne v splošno podobo podatke, povzete po osnovnem delu katastra (zlasti o lesenih in zidanih zgradbah), na drugi pa ponuja nove, ki jih v katastrskih zapisnikih ni (o vrsti kritine in raznih podrobnostih) ali največkrat ni (o nadstropjih).

Za ponazoritev objavljamo vsebino & 13 za osem katastrskih občin, izbranih iz vseh štirih katastrskih operatov, ki so pokrivali slovensko ozemlje. Kot bomo videli, so opisi različni po obsegu in zgovornosti, a na splošno ponujajo primerljivo sliko stavbno-gradbenega stanja. V nekaterih primerih vsebujejo tudi podatke o razlogih za ugotovljeno stanje, topografiji kraja, higienskih in socialnih razmerah ter posamezna zgodovinska dejstva.

Bitnje⁰⁹ — vaško okolje ravninske kolonizacijske vasi: »Stanovanjske zgradbe so deloma zidane, deloma iz lesa in enako kakor lesena gospodarska poslopja vse pokrite s slamo, sicer pa so za gospodarske potrebe dovolj prostorne. Med pridobivanjem statističnih podatkov ni bila še nobena zgradba pri kateri koli zavarovalnici zavarovana za požarno škodo.«

Dedni Dol pri Višnji Gon²¹⁰ — vaško okolje: »Samo gradovi, cerkve, župnišče in stanovanjske hiše premožnejših zemljiških posestnikov so zgrajeni iz kamna, z opečnato ah škodlasto streho, vse druge stanovanjske in gospodarske stavbe so lesene in krite s slamo. Prve so v dobrem, druge v srednje

²⁰⁴ prim. zlasti seznama literature v: Batič (ur.): Srednjeveška mesta, str. 175-181; Curk: *Trgi in mesta*, str. 162-172.

²⁰⁵ Zgodnejšega nastanka, iz druge polovice dvajsetih let, so cenilni operati primorskih katastrskih občin, kjer je bil tudi franciscejski kataster izdelan najprej. Za ostale dežele so jih v glavnem končali po letu 1830.

²⁰⁶ Na tedaj še neurejene in za študij nedostopne cenilne operate za Kranjsko in slovenski del Koroške, shranjene v osrednjem slovenskem arhivu, je šele leta 1969 opozorila Marija Verbič (Verbič: Skofja Loka, str. 161). Pri obravnavi širšega območja jih je prvi uporabljal Janko Orožen (*Zgodovina Zagorja oh Savi I*, str. 43-171). Z zamikom so sledile obravnave cenilnih operatov za Primorsko (Granda: Zgoranja Baška dolina; Trpin: Tolmin z okolico).

²⁰⁷ Samo v katastrskem operatu za Kranjsko so elaborati vključeni v posebno serijo Cenilni operati, drugje pa neposredno v franciscejski katastrski operat. Za Štajersko je znan en sam elaborat, in sicer za katastrsko občino Veliki Boč na Kozjaku (ARS, AS 177, Franciscejski kataster za Štajersko, M 154), medtem ko ga za vse druge katastrske občine pogrešamo tako v Arhivu Republike Slovenije kot v Štajerskem deželem arhivu v Gradcu. - Za

informacije o ohranjenosti štajerskih cenilnih elaboratov se iskreno zahvaljujem mag. Alenki Kačičnik Gabrič iz ARS in dr. lilibeth Schoggl-Irnst iz StLA.

²⁰⁸ X_{er} UVodi (*Einleitung*) v cenilne elaborate niso datirani, je čas njihovega nastanka ugotovljiv le približno, glede na drugo gradivo, uvezeno v iste platnice s skupnim naslovom.

²⁰⁹ ARS, AS 176, Franciscejski kataster za Kranjsko, Cenilni operati, L 54, k. o. Bitnje, katastrski cenilni elaborat.

²¹⁰ p_{ra}v tam, N 32, k. o. Dedni Dol, katastrski cenilni elaborat.

dobrem gradbenem stanju, le tri pa so zavarovane pri Notranjeavstrijski požarni zavarovalnici.«

Veliki Boč na Ko[^]akij^{d1} — okolje samotnih kmetij: »Način gradnje je tako pri hišah kot pri gospodarskih poslopih deloma smotrni (*zweckmässig*), deloma nenamenski (*zweckwidrig*), kajti nekatere so prenizke in premalo prostorne. Tako hiše kot gospodarska poslopja so deloma iz kamna deloma iz lesa; prva vzdržujejo v dokaj čistem stanju. Požarno zavarovanje je bilo v času poizvedovanja še malo znano, zato tudi nobena stavba ni bila zavarovana.«

Kranj^{A2} — mestno okolje: »Mesto Kranj sestavljajo Glavni trg, Konjska ulica, Rožna ulica, Svinjska ulica, Zupniščna ulica in Pungrt ter Kokrško in Savsko predmestje. Hiše na Glavnem trgu so deloma eno- in deloma dvonadstropne, zidane in v dobrem stanju, tu stoji tudi »starogotsko« zgrajena župnijska cerkev. V drugih ulicah in obeh predmestjih so enonadstropne ali le pritlične zidane hiše, ki so prav tako v dokaj dobrem stanju. Razen maloštevilnih zgradb, pokritih z opeko, so vse ostale krite z deskami. Gospodarska poslopja so deloma v mestu, zidana in pokrita z lesom, deloma pa stojijo tudi takoj zunaj mesta, kjer se začenjajo polja; zgrajena so iz lesa in krita s slamo. Po pridobljenih statističnih podatkih je zdaj pri Dunajski zavarovalnici za požarno škodo zavarovanih 70 zgradb, pri Združeni zavarovalnici pa štiri.«

Novo mesto²¹⁷. — mestno okolje: »Stanovanjske hiše v mestu so samo na Glavnem trgu eno- in dvonadstropne in iz kamna, v stranskih ulicah pa večinoma brez nadstropja, veliko je zgrajenih iz lesa, ulice so ozke, tako da so ob požarih nedostopne za vozove in ljudi, nekatere so pravi kolo vozi (*völlige Hohlwege*) in veliko slabše kot v prenekateri vasi. Večina hiš je povezanih (*zusammenhängend*), z zatrepi iz desk, brez požarnih zidov, brez dimnikov in pokritih s škodlami. Nevarnost požara povečujejo zlasti dozidani leseni hlevi in šupe. Način gradnje je sploh brez vsakega okusa, simetrije in v veliki večini pod povprečjem. Takšno stanje ni posledica revščine, temveč bolj »toposti« prebivalcev za boljše. Zavarovanih je 68 hiš.«

Gustanß^u — trško okolje (trg in nekaj raztresenih hiš): »Večji del stanovanjskih in gospodarskih

zgradb v občini je iz kamna, druge iz lesa, vse pa so krite s škodlami. Razen 3–4 stanovanjskih stavb z nadstropjem so vse le pritlične in prej v slabem kakor v srednje dobrem gradbenem stanju. Zavarovanih je 18 stavb, od tega ena pri Tržaški in druge pri Avstrijski vzajemni zavarovalniški družbi.«

Vinica²¹⁵ — vaško okolje (Vinica in štiri sosednje vasi): »Gospoščinski grad, obe cerkvi, župnišče, mitnica in nekaj drugih zgradb je zgrajenih iz kamna in pokritih s škodlami, druge pa so tako kot gospodarska poslopja iz lesa, krite s slamo, majhne, temačne in sploh nesmotrne (*unzweckmäßig*). Nobena ni zavarovana pri kakšni požarni zavarovalnici.«

Ajdovščina²¹⁶ — vaško-trško okolje: »Vse stanovanjske zgradbe s pripojenimi gospodarskimi poslopi so trdno zgrajene iz kamna, pokrite s korci (*coperte di copi*) in dokaj udobne, vendar nobena zgradba v občini ni zavarovana.«

Pri & 13 vzbudijo pozornost redki zgodovinski vložki, tudi če niso povsem v skladu z dejstvi, kot na primer tale o župnijski cerkvi sv. Andreja na vipavskih Gočah: »Omembo zasluži še tukajšnja cerkev, ki so jo prej, v času vpadov Turkov, uporabljali za mošejo (*als Moschee benutzt*) in je bila po izdaji papeške bule leta 1440 ponovno posvečena.«²¹⁷

Pri katastrskih občinah s poudarjeno neagrarno dejavnostjo vsebuje podatke o zgradbah tudi & 14 — Industrijska obrt. Opraviti imamo s kratkim opisom industrijskih objektov in zlasti proizvodnje, dragocenim prav zaradi konciznosti. Na eni strani pove namreč bistveno, kar bi včasih z zamudo iskali po drugih virih ah težko izbrskali iz preobilja teh, na drugi pa osvetli stvari, ki jih je kataster zaradi svoje narave zamolčal.

Nazoren primer zadnjega je opis industrijske obrti v katastrski občini Jesenice,²¹⁸ pri kateri iz katastra sploh ni vidno, kakšna neagrarna dejavnost je tu potekala. Cenilni elaborati jo v & 14 opisujejo takole: »Jeklarna in fužina (*Stahlberg und Hammerwerk*) Leopolda Ruarda pridobiva iz lastnega rudnika Reichenberg in Begunjščica približno 10.000 rudarskih mer (*Bergmaaßen*) železove rude (*Stahlerz*), iz katere proizvede okoli 1.000 kop (*Meiler*) surovega železa. 1 plavž, 1 fužina (*Stahlhammer*) s 4 to-

²¹¹ ARS, AS 177, l'ranciscejski kataster za Štajersko, M 154, k. o. Veliki Boč, katastrski cenilni elaborat.

²¹² ARS, AS 176, l'ranciscejski kataster za Kranjsko, Cenilni operati, L 121, k. o. Kranj, katastrski cenilni elaborat.

²¹³ Prav tam, N 170, k. o. Novo mesto, katastrski cenilni elaborat.

a* ARS, AS 178, l'ranciscejski kataster za Koroško, K 128, k. o. Guštanj, katastrski cenilni elaborat.

²¹⁵ ARS, AS 176, l'ranciscejski kataster za Kranjsko, Cenilni operati, N 342, k. o. Vinica, katastrski cenilni elaborat.

²¹⁶ AST, Catasto franceschino, l'laborati catastali, 10, Aidussina, Operato delblistimo Catastrale della Comune di Aidussina.

²¹⁷ ARS, AS 176, l'ranciscejski kataster za Kranjsko, Cenilni operati, A 36, k. o. Goče, katastrski cenilni elaborat.

²¹⁸ Prav tam, L 10, k. o. Jesenice, katastrski cenilni elaborat.

pikiicami (*Frischfeuer*), 1 »vlečno kladivo« (/ *Stahl Ziehhammf*) z 2 topilnicama (*Zerrerfeuer*). Skupaj z oglarji je zaposlenih 460 oseb. Za dovoz surovega materiala je potrebnih okoli 9.500 voženj rude, 5.350 voženj jekla, 70 voženj blaga, vse računano v enojnih vpregah. V občini obstajajo tudi pletilstvo nogavic in obleke (*Slmmp-Kleiderslrikere*), pri katerem je običajno zaposlenih 60 oseb, največ kajžarjev in gostačev, proizvede pa okoli 400 ducatov nogavic ter 400 do 500 kril, dva mlevna mlin in mavčni mlin (*Gypsmiihk*), ki v štirih mesecih na leto zmelje 1.440 stotov.«

Oglejmo si še drug primer, opis t. i. industrijske obrti v katastrski občini Zagorje ob Savi, kjer je ob že tradicionalnem premogovništvu v začetku 19. stoletja zaživelo steklarstvo. Potem ko & 13 uvoda v cenilni elaborat pove, da je poslopje steklarne zgrajeno iz dobrega materiala in ima dve nadstropji, & 14 dopolnjuje podobo s tem opisom: »Poleg mlevnih mlinov, omenjenih v & 5, in nekaj obrtnikov je vredna posebne pozornosti steklarna (*die Glasfabriki*), ki skupaj z rudarji premogovnika zaposluje okoli 50 oseb. V 40 do 45 delovnih tednih letno proizvedeta 700–800 stotov premoga, 3.000 šokov krednega stekla in 300 šokov okenskih šip.«²¹⁹

V uvodu v katastrski cenilni elaborat najdemo marsikak z zgradbami povezan podatek že v prvem & 1 o topografiji katastrske občine. Omenimo nekatere, ki posegajo v preteklost in potrjujejo oziroma dopolnjujejo siceršnje vedenje o objektih. Pri Skofji Loki vzbudi pozornost kratek opis stanja mestnega obzidja: »Mesto je obdano z okoli tri sežnje visokim zidom [približno 5,7 metra], ki se je na nekaterih mestih podrl sam ah ob pomoči prebivalcev, mestna vrata pa so porušili pred nekaj leti.« Kaj pomeni formulacija »pred nekaj leti«, pove podatek, da Skofja Loka v tem času ni imela mestnih vrat že več kot štirideset let, od leta 1789.²²⁰ Časovna dimenzija sicer ni šibka stran samo pri tem elaboratu. V zvezi s starim višnjegorskim gradom na hribu nad mestom lahko v uvodu cenilnega elaborata občine Dedni Dol v & 1 preberemo, da so grad podrli konec 18. stoletja in material porabili za zidavo nove grajske stavbe ob

vznožju hriba.²²¹ Trditev potrjujejo tudi sodobni viri, le da starega gradu niso podrli in zgradili novega šele ob izteku 18. stoletja, temveč že v zgodnjih sedemdesetih letih.²²² Pri opisu topografije katastrske občine Višnja Gora pa se je uradniku zdelo vredno omeniti, da je na vzhodnem koncu občine stala konec minulega stoletja še ena cerkev, ki jo je grof Blagaj spremenil v gostišče.²²³ Gre za nekdanjo Marijino cerkev v Starem trgu, ki rabi danes za hlev, v stavbnem zapisniku franciscejskega katastra pa je zgradba označena kot stanovanjska in gospodarska zgradba v lasti grofa Blagaja.²²⁴ Cenilni elaborat priča torej o neznani funkciji razposvečene cerkve, pri tem pa ni povsem jasno, ah se podatek o grofovem gostišču nanaša na sedanost ah že na (pol)preteklost.

Stavbni fond, in sicer stanovanjske zgradbe, zadeva posredno tudi vsebina & 3 — Prebivalstvo. V njem sta namreč za sleherno naselje v katastrski občini ah samo za občino kot celoto navedeni število moških in ženskih prebivalcev ter število hiš in družin (*Fami/ien*) oziroma stanovanjskih strank (*IVohnparlheiiti*). Za zadnje, ki bi jih lahko označili kot gospodinjstva, imamo tudi številčne navedbe, s katerimi temeljnimi dejavnostmi so se ukvarjala; npr. v občini Zagorje od 141 gospodinjstev skoraj vsa s kmetovanjem, le dve z obrtjo in kmetovanjem in osem izključno z obrtjo.²²⁵ Opraviti imamo sicer z golimi statističnimi podatki, a ti med drugim omogočajo izračunavanje povprečnega števila prebivalcev in gospodinjstev na hišo in so uporabni za primerjalne raziskave.

Kot vir za našo problematiko prihajajo v cenilnih operatih poleg uvoda v cenilne elaborate v pošteve t. i. izvlečki s sumarnim povzetkom katastrskih kultur in razredov (*Aus^ug sammt Summarischer Wiederholungs der Culturgattungen und Classerh*). Naslov in predpisana vsebina (rubrike obrazca) ne obetata sicer nič, česar ne bi vsebovala že oba parcelna zapisnika v katastru, saj so rubrike namenjene zgolj vpisu parcelne številke (brez lastnika in navedbe vrst stavb), uvrstitvi parcel v kategoriji dominikalno ah rustikalno zemljišče, vpisu izmere

²¹⁹ Prav tam J. 236, k. o. Zagorje ob Savi, katastrski cenilni elaborat. - Prim. Orožen: *Zgodovina Zagorja oh Savi I*, str. 53; o steklarni str. 235.

²²⁰ ARS, AS 176, l'ranciscejski kataster za Kranjsko, Cenilni operati, L 129, k. o. Skofja Loka, katastrski cenilni elaborat. - Prim. Verbič: Skofja Loka, str. 161, 166.

²²¹ ARS, AS 176, l'ranciscejski kataster za Kranjsko, Cenilni operati, N 32, k. o. Dedni Dol, katastrski cenilni elaborat.

²²² UIIStA, I"AA, A-X-30, Konv. 4, 6. 2. 1771, 8. 3. 1773.

²²³ ARS, AS 176, l'ranciscejski kataster za Kranjsko, Cenilni operati, N 346, k. o. Višnja Gora, katastrski cenilni elaborat.

²²⁴ P_{RAV} tam, zapisnik stavbnih parcel, 17. 2. 1826.

²²⁵ ARS, AS 176, l'ranciscejski kataster za Kranjsko, Cenilni operati, L 236, k. o. Zagorje ob Savi, katastrski cenilni elaborat.

površine in opombam. Toda ponekod so rubriko Opombe (*Anmerkungen*) izkoristili za prav poseben namen — za tabelarni pregled **tipov stanovanjske zgradbe in njene notranje strukture** (pri tej gre za število dveh vrst prostorov in razkovanje med stavbami z nadstropji in brez njih). Tabela, katere enotna zasnova priča, da so navodila zanjo prišla od zgoraj, so v prazen prostor vnesli ročno. Za vsako stavbno parcelo, na kateri je stalo vsaj eno stanovanjsko poslopje, so vpisali vrsto stanovanjske zgradbe (*Galluns*), število sob in kamer, skupno število obojih, v rubriko Vrsta gradnje (*Bauart*) pa podatek, ah gre za stavbo z nadstropji ah brez, in na koncu davčni razred (*Sleuerklasse*).

Tabela se je nanašala na t. i. davek hišnih razredov (*Ilauassens teuer*), eno od dveh vrst stavbnega davka (*Gebäudesteuer*), uvedenega v začetku dvajsetih let (1820-1823).²²⁶ Tovrstne tabele so rabile kot osnova za določitev davka hišnih razredov in so potemtakem morale nastati za vse katastrske občine, a se niso v celoti ohranile. Ročno vpisane v rubriko opombe v t. i. izvlečku najdemo, kolikor je bilo mogoče ugotoviti, samo na Kranjskem, vendar ne pri vseh katastrskih občinah; zdi se, da jih v celoti pogrešamo v izvlečkih za občine novomeškega oziroma dolenskega okrožja. Manjka tudi tabela za Ljubljano, razen za predmestne katastrske občine, a iz znanega razloga: deželna glavna mesta so bila namreč podvržena drugi vrsti stavbnega davka — hišnemu činžu (*I laus zjnss teuer*).²²¹ Tabele tako pokrivajo manj kot polovico od 14 kranjskih mest: vsa štiri gorenjska (Kamnik, Radovljico, Kranj in Škofjo Loko) ter obe notranjski (Lož in Idrijo).²²»

Čeprav se zdi vsebina tabele za našo problematiko na prvi pogled precej obetavna, pa je njena izpovedna vrednost o zgradbah precej omejena. Prvič že zato, ker je klasifikacija v davčne razrede — teh je bilo 12²²⁹ — zajela samo stanovanjske objekte, brez tistih stavb, ki niso imele stanovanju namenjenih delov. Kot stanovanjski deli so šteje zgolj bivanju namenjene sobe in kamre, ne pa drugi prostori: kuhinje, shrambe, kleti, podi in podobno. Izrecno so bile izvzete še vse učilnice (*Schulzimmer*),

delavnice in uradni prostori (*dmtliche IJbicationen*), a ti le, če niso rabili drugim namenom. Tako izvemo za hiše zgolj za ločeno število sob in kamer; mednje so prištevali tudi podstrešne stanovanjske sobe ter vse predsobe, dvorane, družabne prostore (*Geseiischafszimmer*), pisalne izbe (*Schreibstuben*), kabinete ipd. Posebna previdnost je potrebna pri nadstropjih. Števila niso ugotavljali, navajanje, ah hiša ima nadstropja (*Slockmrke*) ali ne, pa so za povrhu predpisali samo za tiste stavbe, ki so premogle več kot pet stanovanjskih delov (sob in kamer). Tako so torej hiše, ki so imele do pet nadstropij, avtomatično uvrščene med tiste brez nadstropij (!). Poleg tega v nobenem primeru niso šteli kot nadstropne stavb, ki so imele samo podstreho (*das Dach eines Gebudes*), kakor tudi ne, če nadstropni del ni imel stanovanjskih prostorov. Podoba o stavbnem fondu, kot bi si jo ustvarili na podlagi tabel, bi bila torej precej napačna, če ne bi poznali navedenih predpisov. Ti ponujajo tudi odgovor na vprašanje, zakaj v tabelah manjkajo podatki za določene stavbe, četudi so te deloma ah v celoti rabile za stanovanje. Vrsto pomembnih stavb so namreč oprostili stavbnega davka, razen če so bile oddane v najem. Oprostitev se je nanašala na cerkve, državna poslopja, vojašnice, špitale, ubožnice, dobrodelne zavode, uradna poslopja deželnih stanov in občin, stanovanja škofov, župnijske zgradbe, samostane ubožstvenih redov, evangeličanske molitvene in šolske zgradbe ter javne učne in vzgojne zavode. Končno so obstajale šečasne oprostite stavbnega davka, tako v slovenskem prostoru od leta 1835 za deželna glavna mesta s predmestji.²³⁰

Kljub vsem omejitvam omogočajo ohranjene tabele pomembno nadgraditev slike o stanovanjskem fondu, kot jo dobimo iz franciscejskega katastra in uvoda v cenilni elaborat. Ob primeru Zgornje Šiške si bomo ogledali, katere podatke ponuja tabela iz leta 1831²³¹ za tistih enajst stavbnih parcel, ki smo jih pri franciscejskem katastru obravnavali kot primer zapisnika stavbnih parcel. V spodnji preglednici smo na levi strani zaradi lažje orientacije dodali podatke o lastnikih, ki jih v obzoru izvlečka ni.

²²⁶ O davku *Tafel w Statistik*, str. XXXIII-XXXIV.

²²⁷ Prim. prav tam, str. XXIV.

²²⁸ ARS, AS 176, l'franciscejski kataster za Kranjsko, Cenilni operati, A 61, k. o. Idrija; A 84, k. o. Lož; J. 121, k. o. Kranj; J. 129, k. o. Škofja Loka; L 133, k. o. Ljubljana-mesto; L 219, k. o. Radovljica; L 269, k. o. Kamnik; N 62, k. o. Kočevje; N 84, k. o. Krško; N 132, k. o. Kostanjevica; N 161, k. o. Metlika; N 170, k. o. Novo mesto; N 320, k. o. Črnomelj; N 346, k. o. Višnja Gora.

²²⁹ *Tafeln ur Statistik*, str. XXXVI.

²³⁰ Prav tam, str. XXXIV-XXV.

²³¹ ARS, AS 176, l'franciscejski kataster za Kranjsko, Cenilni operati, L 133, k. o. Ljubljana-mesto, izvleček s sumarnim povzetkom, 28. 2. 1831.

Podatki po zapisniku stavbnih parcel		Podatki po izvlečku katastrskih kultur in razredov							
St. pare.	Lastnik	Gattung	Wohnungsbestandtheile			Bauart			Klasse
			Zimmer	Kammer	Im ganzen	ohne Stockwerke	mit Stockwerke	Im ganzen	
41	Sirnig Sebastian	Bauernhaus	3	–	3	1	–	1	12.
42	Vodnig Anton	Bauernhaus	2	2	4	1	–	1	11.
43	detto detto	–	–	–	–	–	–	–	–
44	Roina Matheus	Bauernhaus	1	–	1	1	–	1	12.
45	Brez einig Anton	Bauernhaus	1	–	1	1	–	1	12.
46	Suppanzhizh Paul	Schloßgeb.	10	1	11	–	1	1	7.
47	detto detto	–	–	–	–	–	–	–	–
65	Marouth Blasius	Bauernhaus	1	–	1	1	–	1	12.
66	Lampitsch Johan	Wohnhaus	1	–	1	1	–	1	12.
67	detto detto	Wohnhaus	1	–	1	1	–	1	12.
68	Sirnig Valentin	Wohnhaus	1	1	2	1	–	1	12.

Ker na dveh od enajstih prikazanih stavbnih parcel (43 in 47) ni bilo nobenega stanovanjskega poslopja, so rubrike zanju ostale prazne. Stanovanjske zgradbe na preostalih devetih parcelah, v katastrskem zapisniku enotno označenih kot stanovanjska stavba (*Wohngebäude*), so tu označene kot kmečke hiše (*Bauernhaus*), stanovanjske hiše (*Wohnhaus*), tj. hiše nekmetov-kajzarjev, in grajsko poslopje (*Schloßgebäude*) za dvorec Jama. Kot nadstropno zgradbo so označili samo dvorec, ki izstopa tudi po daleč največjem številu sob (11) in uvrstitvi v občutno višji davčni razred (7.). Med drugimi hišami se je najvišje, v 11. davčni razred, uvrstila Vodnikova, ki je imela tudi največ bivalnih prostorov — dve sobi in dve kamri, medtem ko so vsem drugim prisodili najnižji, 12. razred. Ah je bila katera od desetih kmečkih hiš dejansko nadstropna, zaradi narave vira ne vemo; razlikovanje med nadstropnimi in pritličnimi se je, kot rečeno, začela šele pri hišah z več kot petimi stanovanjskimi prostori. Tabela ponuja pregled nad vsemi stanovanjskimi hišami v katastrski občini in predstavlja torej dragoceno dopolnitev katastru in cenilnemu elaboratu. Ta v uvodnem delu v & 13 pove le, da so skoraj vse hiše v katastrski občini Zgornja Šiška pritlične in zgrajene iz trdega materiala, med njimi pa je nekaj lesenih s slamnato kritino.²³²

Kako zavajajoč je lahko seštevek števila nadstropnih in pritličnih hiš v naselju, si pogledjmo ob primeru Tržiča. Slika, ki jo ponuja tabela iz leta 1831, je več kot nenavadna: v trgu s 178 stanovanjskimi zgradbami naj bi jih imelo nadstropje samo 31 ah 17,4%, kot hiše brez nadstropja pa jih tabela označuje kar 147.²³³ Povsem drugačno sliko dobimo iz katastrskega zapisnika stavbnih parcel, saj razkriva štirikrat več nadstropnih zgradb kot tabela — skupaj 128, od teh 98 eno- in 30 dvonadstropnih.²³⁴ Da so nadstropne hiše v Tržiču v resnici močno prevladovale, potrjuje tudi sočasni uvod v cenilni elaborat, po katerem je bila velika večina hiš nadstropnih in v dobrem gradbenem stanju.²³⁵ In končno imamo za Tržič referenco v dobra tri desetletja starejšem popisu hiš jožefinskega katastra iz leta 1788: trg je že tedaj premozel več kot polovico nadstropnih hiš - 98 od 179 popisanih.²³⁶

Iz tabel davka hišnih razredov dobimo sicer zelo popačeno podobo o pritličnih in nadstropnih hišah, a so kot take vendarle dragocen vir tudi za primerjalne raziskave stanovanjskega fonda v širšem prostoru, čeprav samo za sobe in kamre ter

232 prav tam, L 183, k. o. Zgornja Šiška, katastrski cenilni elaborat, uvod, & 13.

233 Prav tam, L 171, k. o. Tržič, izvleček s sumarnim povzetkom, 17. 4. 1831.

234 ARS, AS 176, l'ranciscejski kataster za Kranjsko, L 171, k. o. Tržič, zapisnik stavbnih parcel, 20. 2. 1827.

235 ARS, AS 176, l'ranciscejski kataster za Kranjsko, Cenilni operati, L 171, k. o. Tržič, katastrski cenilni elaborat, uvod, & 13.

236 ARS, AS 175, Jožefinski kataster za Kranjsko, š. 140, Naborno gospostvo Tržič, k. o. Tržič, obrazec št. 2, s. d.

davčne razrede. Pomen tabel je tem večji za tista naselja, za katera imamo podobne popise prostorov v hišah tudi iz zgodnejše dobe — v terezijanskem in jožefinskem katastru. Taki starejši popisi so znani za dve mesti in tri trge, a je primerjava s tabelami v cenilnih operatih mogoča le za eno mesto in en trg: za Kranj (popis hiš iz leta 1754)²³⁷ in za trg Tržič (popis hiš iz leta 1788). Tovrstne tabele namreč ni v cenilnih operatih za mesto Višnja Gora, ki sta ga leta 1748 zajela kar dva popisa prostorov po hišah,²³⁸ niti za oba trga v slovenskem delu Koroške, Guštanj in Dravograd, za katera imamo še natančnejša popisa iz leta 1751.²³⁹

Oglejmo si, do kakšnih ugotovitev je pripeljala primerjava pri Kranju. Pokazalo se je, da se je stanovanjski fond mesta s predmestjema v 78 letih med letoma 1754 in 1832 povečal z 210 stanovanjskih objektov na 242 ah za dobrih 15%. Pri tem se je skupno število sob in kamer dvignilo s 713 na 976, tj. za več kot tretjino (36,9%). Presenetljivo spremembe v razmerju med enimi drugimi: potem ko sta bili števili leta 1754 skoraj izenačeni (341 sob in 372 kamer), so leta 1832 naštel trikrat več sob (741) kot kamer (235).²⁴⁰ Kriteriji pri razvrščanju prostorov so bili prvič vsekakor drugačni kot drugič, svoje pa je prispevala tudi modernizacija Kranja po katastrofalnem požaru leta 1811.

V zvezi s cenilnimi operati naj nazadnje opozorimo še na skupni zapisnik zemljiških in stavbnih parcel (*Protocoll sdmmlicher Grund- und Uau-Par^elkn*). Ta za vsako parcelo po obeh temeljnih zapisnikih franciscejskega katastra (zemljiških in stavbnih parcel) povzema tekočo številko, vrsto stavb, površino, letni donos v denarju in davčni razred,²⁴¹ njegova »dodana vrednost« pa je navedba, pod katero **zemljiško gospostvo** parcela spada. Vpisovali so jo v zadnjo rubriko, ki je pri nekaterih katastrskih občinah žal ostala neizpolnjena. Podatek o pripadnosti gospostvu je lahko v znatno pomoč pri identificiranju lokacij posameznih objektov, izpričanih v zgodnejših virih (terezijanskem katastru,

urbarjih idr.). Kot primer navedimo podložniško hišno posest razpuščene kartuzije Bistra v vasi Šentvid pri Vipavi (danes Podnanos). Po samostanskih urbarialnih virih lahko posest spremljamo od leta 1606, ko je v urbarju označena kot svobodni dvorec (*freyhoff*) z nekaj podložniki v »gasi«.²⁴² Brez vedenja, katere stavbne parcele so bile leta 1823 podložne državnemu gospostvu Bistra,²⁴³ bi bila pot do lokaliziranja bistrške posesti v Šentvidu težja. Pomagali bi si z več kot pol stoletja mlajšo novo zemljiško knjigo, ki pa ponuja le podatek, v zemljiško knjigo katerega gospostva je bil kak zemljiškknjizni vložek vpisan pred nastavitvijo nove knjige, vodene po katastrskih občinah.

4. 3 Dopolnjevanje stabilnega katastra, kataster za Prekmurje in uvedba reambulančnega katastra

V desetletjih do uvedbe reambulančnega katastra je med tekočim **dopolnjevanjem stabilnega katastra** (*Eviden^haltm^* nastalo obsežno gradivo, ki v primerjavi s franciscejskimi katastrskimi in cenilnimi operati ni tako celovito in pregledno, prvič že zato, ker dopolnjevanje ni potekalo najbolj usklajeno in enotno. Predpisi so začeli veljati s cesarsko resolucijo 12. marca 1833, šele z resolucijo 10. februarja 1844 pa so za meritvena dela imenovali zelo omejeno število geometrov — le 19 za celotno avstrijsko polovico monarhije. Dopolnjevanje se je po omenjenih navodilih nanašalo predvsem na lastništvo in parcelne meje ter na popravljanje napak, nastalih pri merjenju in izračunih, ni pa denimo upoštevalo sprememb katastrske kulture. Posestne spremembe — celotne posesti in posameznih parcel — so sodile v delovno področje pristojnega davčnega urada, ker pa jih lastniki temu pogosto niso prijavljali, so v katastru nastale številne nepravilnosti. Pritegnitev geometra je bila potrebna samo, če je šlo pri spremembi lastništva za delitev parcel. Spremembe katastrskega »objekta« kot takega so evidentirali le v določenih primerih: ob spremembah meja katastrskih občin, popolnem ah delnem uničenju zemljišč zaradi naravnih nesreč in podobnih razlogov ter če je neproduktivno zemljišče postalo produktivno in narobe. Za vsako katastrsko občino sta bila za tekoče dopolnjevanje na voljo dva litografirana mapna odtisa, prvi v deželnem mapnem arhivu in drugi pri pri-

²³⁷ Goleč: Zemljiški katastri, str. 303-306.

²³⁸ Prav tam, str. 298-303.

²³⁹ Prav tam, str. 314-321.

²⁴⁰ ARS, AS 176, l'ranciscejski kataster za Kranjsko, Cenilni operati, L 121, k. o. Kranj, izvleček s sumamim povzetkom, januar 1832.

²⁴¹ Skupni zapisnik zemljiških in stavbnih parcel dobi več teže, če se nista ohranjena ločena zapisnika za stavbne in zemljiške parcele v franciscejskem katastru oziroma - kar je precej pogosteje - če v ohranjeni izvod niso vpisali davčnega razreda parcele. V skupnem zapisniku najdemo obe vrsti razredov, za zemljiške parcele (*CJasse*) in stavbne (*CJasse in derHausdassensteuef*).

²⁴² Goleč: Meščanska naselja, str. 219.

²⁴³ ARS, AS 176, l'ranciscejski kataster za Kranjsko, Cenilni operati, A 182, k. o. Št. Vid, skupni zapisnik zemljiških in stavbnih parcel, 28. 3. 1823.

stojnem okrajnem davčnem uradu, namenjen geometrovemu terenskemu delu.²⁴⁴

Neposredno operativno delo so torej zaupah okrajnim davčnim uradom. Ohranjeno gradivo dopolnjevanja stabilnega katastra sega pri nekaterih katastrskih občinah še v čas malo po letu 1880, dokler niso bila končana dela za novi — reambulanci kataster in je ta nadomestil stabilnega. Kako so stvari potekale v praksi in kakšna je bila pot gradiva do sedanje ureditve v arhivih v Sloveniji in tujini,²⁴⁵ pa je še vedno premalo osvetljeno vprašanje in presega našo obravnavo. V zvezi s tekočim dopolnjevanjem katastra se bomo omejili le na splošne ugotovitve o povednosti gradiva in na nekaj primerov evidentiranja sprememb pri stavbah.

Pri spisovnem gradivu srečamo razhčne zapisnike sprememb, vodene po posameznih letih: vložbeni zapisnik (*F.Inschaltungsbogen*) — posebej za zemljiške in posebej za stavbne parcele, zapisnik iz-

brisanih parcel (*Verzeichnisgelöschten Parzellen*), zapisnik delitev zemljišč (*Gmndteilungbogen*) idr. Kolikor so zapisniki ohranjeni, lahko tako pri zemljiških in stavbah parcelah spremljamo nastanek novih parcel, izbris obstoječih, spremembe njihove površine in pretvorbe iz ene vrste v drugo — iz zemljiških v stavbne in obrneno. Parcel ob delitvah niso preimenovali na danes običajen način, z ulomkom in številko (npr. 791/1, 791/2) temveč z malo črko (npr. 791/a, 791/b, ob nadaljnjih delitvah 791/aa, 791/ba).²⁴⁶ Nastale spremembe, registrirane v spisovnem gradivu, so z rdečim tušem vnašali na katastrske mape, pri tem pa je bila praksa razhčna: ponekod so nova stanja vrisovah na črnobelega mapne kopije, drugje na barvne.²⁴⁷ Uveljavljeno poimenovanje za črnobelega mapne kopije, namenjene samo vnašanju sprememb, tj. popravkov in dopolnitev, je rektifikacijska mapa.²⁴⁸

Nekaj primerov iz vložbenega zapisnika za stavbne parcele katastrske občine Kranj za leto 1840

Stev. pare.	Lastnik	Vrsta zgradbe	Površina		Sprememba (= rubrika Opombe)
			orali	kvad. sežnji	
70	Janez Gaiger, meščan, Kranj št. 6	stanovanjsko poslopje z dvoriščem	-	30	nastala zemljiška parcela 116/a, zato sprememba površine
107	Anton Windisch, meščan, Kranj št. 109	stanovanjsko poslopje s hlevom in dvoriščem	-	92	vanjo vključena zemljiška parcela 107, zato sprememba površine
152/a	Jožef Kreutzberger, meščan, Kranj št. 145	stanovanjsko poslopje z dvoriščem	-	133	na novo nastala na zemljiški parceli 60
153	Anton Hafner, meščan, Kranj št. 146	stanovanjsko poslopje z dvoriščem	-	155	z nastankom stavbne parcele 152/a se spremeni površina
157	Matevž Rakove, meščan, Kranj št. 75	stanovanjsko in gospodarsko poslopje z dvoriščem	-	85	z dozidavo se spremeni površina
172	Luka Seitel, meščan, Kranj št. 59	stanovanjsko poslopje z dvoriščem	-	92	z delitvijo in dozidavo se jima spremeni površina
173	Franc Formacher, meščan, Kranj št. 173	stanovanjsko poslopje	-	55	

²⁴⁴ I-ego: *Geschichte*, str. 42.

²⁴⁵ Gradivo je praviloma shranjeno v istih arhivskih fondih kot franciscejski katastrski operati (gl. op. 146).

²⁴⁶ I-ego: *Geschichte*, str. 42-43.

²⁴⁷ V ARS so popravki na barvnih mapah pogosti pri katastrskih mapah za Štajersko. Za te mape lahko sklepamo, da izvirajo z davčnih uradov, in ne iz deželnega mapnega arhiva.

²⁴⁸ Allmer: *Der stabile Kataster*, str. 90.

Za ponazoritev si oglejmo nekaj sprememb pri katastrski občini Kranj, vpisanih v vložbeni zapisnik (*FJnschallungsbogen*) stavbnih parcel za leto 1840²⁴⁹ in vrisanih na rektifikacijsko katastrsko mapo.²⁵⁰ Obrazec zapisnika, namenjen vpisu novega stanja, je identičen z obrazcem U za zapisnik stavbnih parcel v katastru. Rubrike so izpolnjene z ažuriranimi podatki, ne da bi bilo iz njih vidno tudi prejšnje stanje; do kakšne vrste spremembe je pri posamezni parceli prišlo, pa je obvezno vpisano v zadnjo rubriko Opombe. V preglednici smo rubrike smiselno združili in njihovo vsebino poslovenili.

Pri predstavljenih sedmih vpisih srečamo standardne vrste sprememb: pretvorbo dela stavbne parcele v zemljiško, vključitev zemljiške v stavbno, nastanek nove stavbne parcele na zemljiški ter spremembe površine stavbnih parcel zaradi dozidav in delitev. Kolikor se posamezna sprememba ne nanaša samo na stavbno, ampak tudi na katero od zemljiških parcel, bomo zemljiško zelo verjetno našli še v vložbenem zapisniku zemljiških parcel. V njem je denimo vpisana zemljiška parcela 116/a, zelenjavni vrt s pašnikom s površino 22 kvadratnih sežnjev, pri kateri je v opombi navedek, da je nastala na novo iz dela stavbne parcele št. 70.²⁵¹ Iz obeh zapisnikov lahko torej razberemo, da je dvorišče hišice v lasti Janeza Gaigerja nedaleč od kranjske župnijske cerkve še pred letom 1840 spremenilo namembnost in tudi uradno postalo zelenjavni vrt na samostojni zemljiški parceli, novo stanje pa je z rdečim tušem vrisano na rektifikacijski mapo.

Za našo problematiko je poveden tudi zapisnik delitev zemljišč (*Gmndleilungsbogen*). Pri katastrski občini Kranj smo segli po zapisniku za leto 1847²⁵² v katerem so vpisane tri zemljiške in tri stavbne parcele, dejansko pa se na stavbišča nanašajo štirje od skupaj šestih vpisov. Stavbni parceli 156/a in 156/b, prva last Florijana Labuca in druga Neže Stirn, sta nastali iz dotlej skupne parcele — stavbišča brez stavbnega objekta, zemljiška parcela št. 192 in stavbna št. 294, obe v Kokrškem predmestju in v rokah Janeza Janše z Dovjega, pa sta postali skupno stavbišče št. 294, na katerem si je lastnik postavil novo hišo.²⁵³ Podatka, iz kakšnega mate-

riala je bil novi objekt, z mape sicer ni mogoče razbrati ne tu ne drugje, saj so vse nove zgradbe, tako kot sploh vse grafične dopolnitve, v enotni rdeči barvi.

Ker sama rektifikacijska mapa in vnosi vanjo niso datirani, bi bila njena izpovedna vrednost močno okrnjena, če se ne bi ohranilo spisovno gradivo dopolnjevanj, s pomočjo katerega je vnose mogoče datirati. Pokazalo se je, da mapa katastrske občine Kranj predstavlja zbirnik sprememb, ki segajo od konca tridesetih do srede sedemdesetih let 19. stoletja.²⁵⁴ Poleg tega so parcelne spremembe beležili še v zapisnikih stavbnih in zemljiških parcel franciscejskega katastra, tako da je danes zanje na voljo dvojna evidenca. Takšne prakso — vpisovanje sprememb z rdečo barvo tudi v integralne zapisnike — srečamo sicer še marsikje drugje.

Pomen gradiva, nastalega med tekočim dopolnjevanjem stabilnega katastra, je torej na dlani. Vnosi na mapah odlikavajo razvoj na terenu, spisovno gradivo pa daje grafičnim prikazom kronološko in vsebinsko oporo: kdaj je nastala sprememba, kako in zakaj. Na drugi strani je zelo težko ugotavljati, kako sprotno je bilo evidentiranje in kolikšna so razhajanja z dejanskim stanjem, zato pa imamo za končno stanje trdno referenco v mapah reambulančnega katastra s konca šestdesetih in iz sedemdesetih let 19. stoletja. Natančna primerjava rektifikacijske mape z reambulančno bi namreč razkrila, kaj je v desetletjih tekočega dopolnjevanja morebiti ostalo neupoštevano.

Ko je franciscejski kataster v naših deželah že zaživel v svoji polni funkciji, je končno nastal še stabilni **kataster za Prekmurje**, sestavni del Ogrske in s tem edini del slovenskega ozemlja, ki ga franciscejski ni zajel. Tudi na Ogrskem, tako kot dobra tri desetletja prej v avstrijskih deželah, je prvi korak predstavljal provizorij zemljiškega davka. Utemeljil ga je patent z dne 4. marca 1850, še isto leto 20. in 31. decembra pa sta sledila patenta o uvedbi stabilnega katastra z navodili za izvedbo katastrske izmere.²⁵⁵ V Prekmurju, razdeljenem med Železno in Žalsko županijo, so delo opravili v drugi polovici petdesetih in deloma še v prvi polovici šestdesetih let, v glavnem v letih 1858—1860.

²⁴⁹ ARS, AS 176, Franciscejski kataster za Kranjsko, L 121, k. o. Kranj, vložbeni zapisnik stavbnih parcel, 1840.

²⁵⁰ Prav tam, rektifikacijska mapa (s. a.).

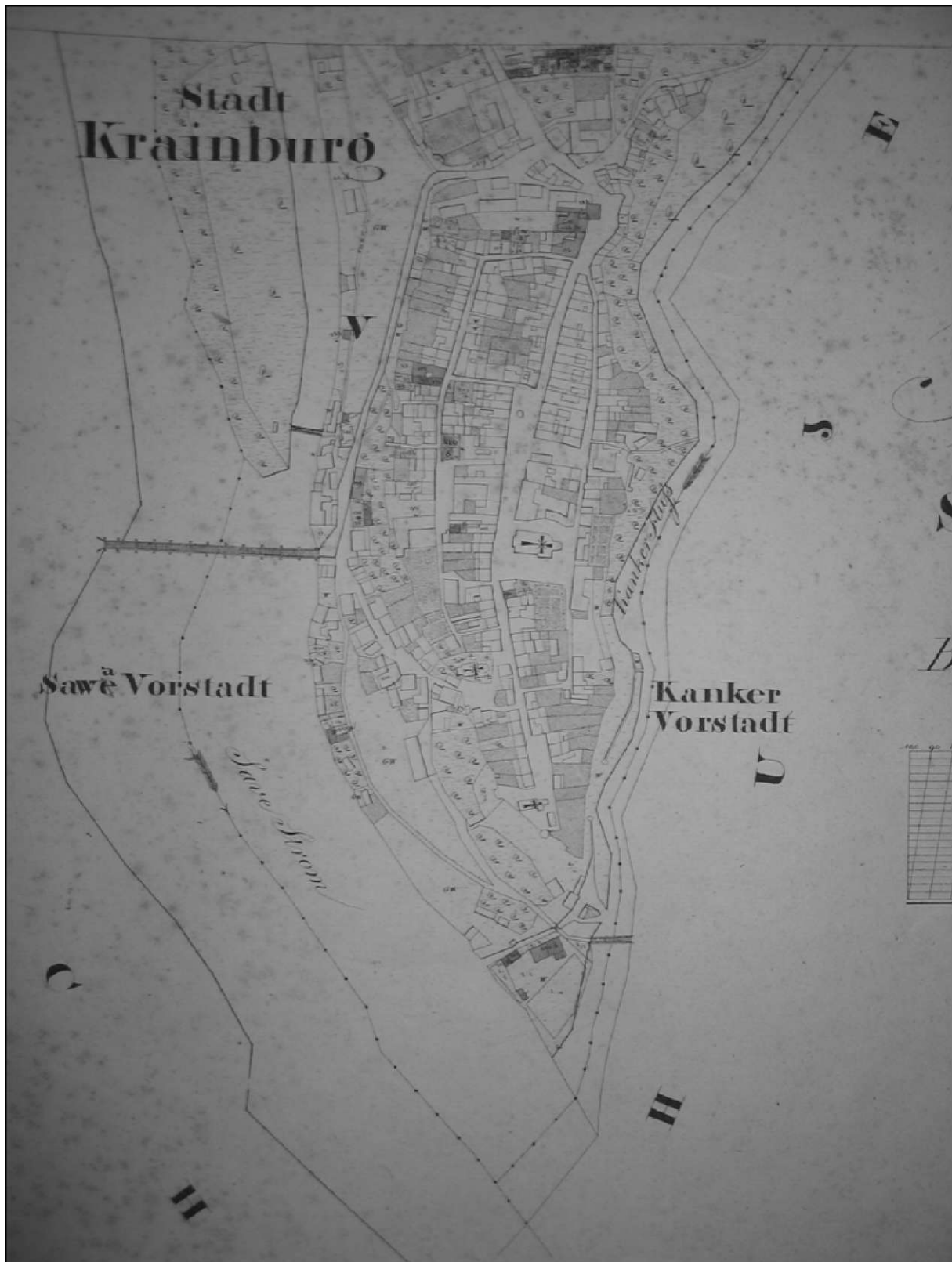
²⁵¹ Prav tam, vložbeni zapisnik zemljiških parcel 1840.

²⁵² Prav tam, zapisnik delitev zemljišč 1847.

²⁵³ Prim. Zontar: *Zgodovina mesta Kranja*, str. 435.

²⁵⁴ ARS, AS 176, Franciscejski kataster za Kranjsko, L 121, k. o. Kranj, vložbeni zapisniki stavbnih parcel 1838, 1840; vložbeni zapisniki zemljiških parcel 1838, 1840; zapisniki delitev parcel 1847-1877.

²⁵⁵ *Tafeln %ur Statistik*, str. XXVIII—XIX; *Vodnik po fondih I*, str. 407. - Provizorij je bil zasnovan po sistemu jožefinskega katastra (1-ego: *Geschichte*, str. 22).

Usek iz rekonstruirane katastrske mape občine Kranj

Gradivo je sicer dobro ohranjeno,²⁵⁶ a v raziskovalne namene še skoraj neizrabljeno.²⁵⁷

Njegova uporabna vrednost je za obravnavano problematiko zelo podobna kot pri franciscejskem katastru, saj se razlikujeta zgolj v nekaj tehničnih podrobnostih. Ogrski kataster tako ne deli parcel na zemljiške in stavbne, čeprav zemljišča glede na vsebino dejansko ustrezajo obema vrstama parcel franciscejskega katastra: »stavbne« praviloma vključujejo zazidljive površine z dvorišči in vrtovi. Glede na povedano je oštevilčenje parcel na mapah eno samo in številke v isti — črni barvi, za vsako katastrsko občino pa temu ustrezno obstaja le en (skupen) parcelni zapisnik. Tudi topografski znaki, predpisani z instrukcijo leta 1856, se samo malo razlikujejo od ključa za franciscejski kataster iz leta 1824; za zgradbe je bilo določenih osem znakov, v franciscejskem pa pet.²⁵⁸ Kot lahko vidimo iz izseka mape katastrske občine Beltinci, so za stavbe uporabili tri barve: rumeno za lesene, svetlo rdečo za zidane in temno rdečo za javne zgradbe (pri tem drugače kot katohška cerkev ni v temno rdeči barvi judovska sinagoga). Poudarjena črta na pročelni stranici dela stavb pa jasno kaže, katere so stanovanjski in katere — tiste brez črte — gospodarski objekti.²⁵⁹

Tudi rubrike parcelnega zapisnika (obrazec S) so zelo podobne rubrikam v obeh parcelnih zapisnikih franciscejskega katastra in jih zato ne kaže razčlenjevati. Izpovedna vrednost zapisnikov — ti so večinoma so izpolnjeni v nemščini, nekateri v madžarščini — je glede objektov majhna. V rubriki katastrska kultura (*Culluigallung*) navajajo namreč v glavnem le stanovanjska in gospodarska poslopja ter dvorišča, kot je sicer pogosta praksa v fran-

ciscejskem katastru. Redkeje bomo v rubriki Katastrska kultura naš omembo še kakšnega poslopja; v glavnem gre za pomožne gospodarske objekte — skednje (*Scheuet*) in kleti (*Kellet*), ki stojijo deloma na parcelah skupaj s hišami in gospodarskimi poslopji, deloma pa posamič zunaj strnjjenih naseh. Kot je pokazala anahza zapisnikov za katastrski občini Bogojina in Dobrovnik,²⁶⁰ je v ogrskem katastru — v primerjavi s franciscejskim — manj raztresenih gospodarskih poslopij prikazanih zgolj na mapi, ne da bi bila upoštevana tudi v zapisniku pri opisu katastrske kulture parcele, na kateri stojijo. Podobno skromno kot v franciscejskem katastru so v zapisnikih obravnavane javne in druge posebne stavbe. Tako je pri župnijskem stavbnem kompleksu v Bogojini vpisana kot lastnik župnija (*Bagonya Pfarre*), v rubriki Stan lastnika je navedena cerkev (*Kirche*), v rubriki Katastrska kultura pa je cerkveni objekt poimenovan s patrocinijem Gospodov vnebohod (*Christi Himmelfarh*) in sosednji župniščni kompleks kot stanovanjsko in gospodarsko poslopje s sadovnjakom. Podobno je v katastrski občini Martjanci, kjer sta župnija in šola lastnika vsaka ene stavbne parcele, v rubriki o katastrski kulturi pa bomo pri obeh parcelah naš samo navedbo: stanovanjsko in gospodarsko poslopje.²⁶¹ O posebni namembnosti posameznih zgradb izvemo torej še največ posredno, iz podatkov o lastniku.

Od obrazcev je za našo problematiko uporaben tudi t. i. izvleček stanovanjskih hiš (obrazec T). Po vsebini ni nič drugega kot izpis tistih parcel iz parcelnega zapisnika, na katerih stoji vsaj eno stanovanjsko poslopje. Ker je izvleček izrecno namenjen stanovanjskim objektom, vanj niso vpisali parcel z izključno gospodarskimi in drugimi nestanovanjskimi poslopji, kot so na primer cerkve. Vsebina posameznih rubrik je zvesto posneta po zapisniku parcel, le tu in tam srečamo v rubriki Opombe (*Anmerkung*) še kratko pojasnilo o namembnosti zgradbe. Pri katastrski občini Bistrica sta vpisani dve taki pojasnili, obe na parcelah istega plemiškega lastnika: za prvo — stanovanjsko in gospodarsko poslopje z dvoriščem — je v opombi navedeno gostišče (*IVirthshaus*), za drugo — stanovanjsko poslopje z dvoriščem — pa lovska hiša (*Jägerhaus*).²⁶²

²⁵⁶ Za večino katastrskih občin hrani mape in spisovno gradivo Arhiv Republike Slovenije (ARS, AS 180, Kataster za Prekmurje). Mape so v digitalni obliki dostopne prek spletne strani arhiva, digitalizirani zapisniki pa v arhivski čitanici. Popolnega pregleda nad gradivom v arhivih na Madžarskem še ni, ker je bilo evidentiranje opravljeno le v županijskem arhivu v Zalaegerszegu (Sovegeš Lipovšek: *Vodnik*, str. 271), ne pa tudi v županijskem arhivu v Sombotelu. Za dodatne informacije se iskreno zahvaljujem arhivistki Gordani Sovegeš I ipovšek iz Pokrajinskega arhiva Maribor.

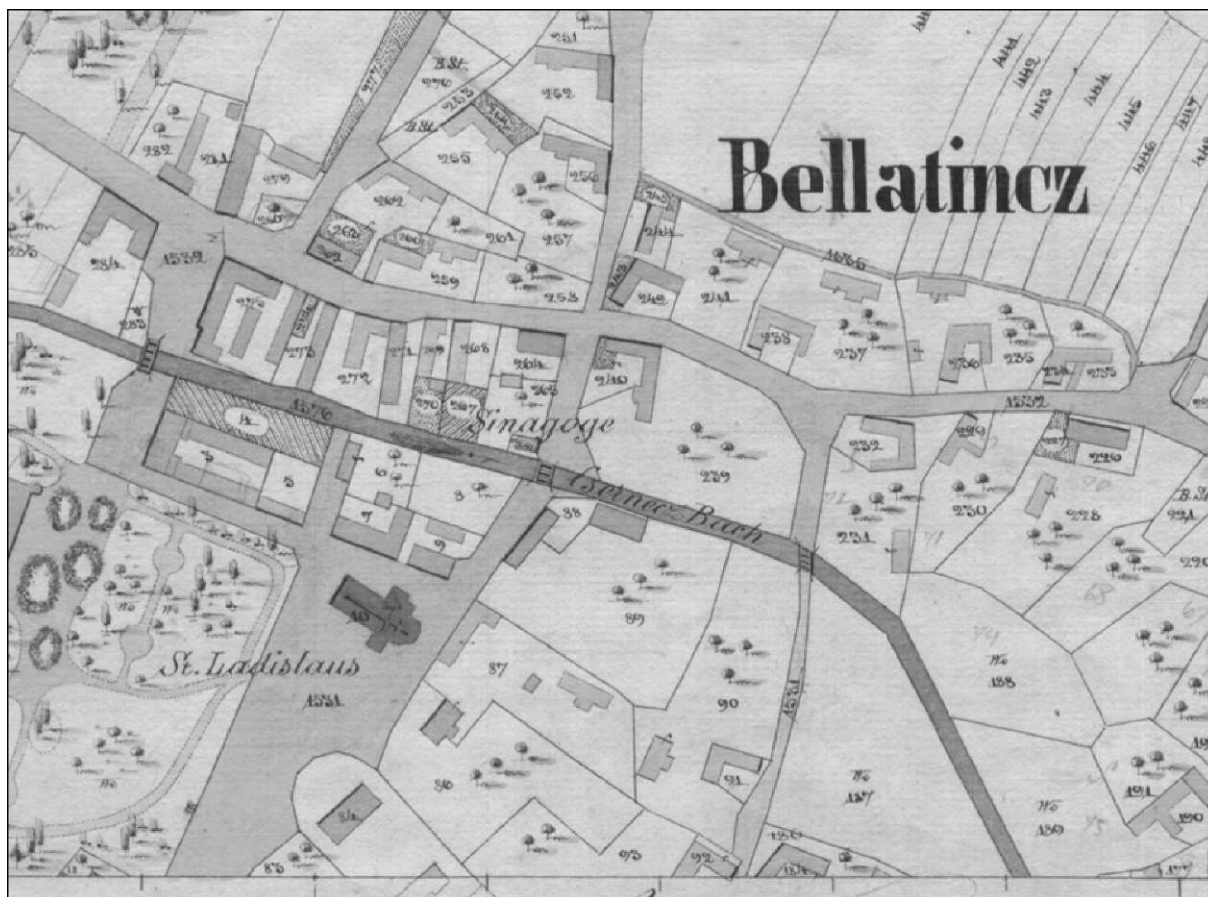
²⁵⁷ Kataster za Prekmurje, sodeč po bibliografski bazi COBISS, ni bil težišče nobene bibliografske enote niti ni jasno, ali se na najstarejše prekmurske katastrske mape opira do danes temeljna razprava o urbano-gradbenem razvoju tamkajšnjih urbanih naselbin J. Curka iz leta 1988 (Curk: *Urbano-gradbeni razvoj*), ali pa je avtor uporabljal mlajše katastrske narise.

²⁵⁸ O topografskih znakih Ulbrich: *Die 1 Intwicklung*, str. 162. ARS, AS 180, Kataster za Prekmurje, Z 45 (P 45), k. o. Beltinci, mapni list 111 (1860).

²⁶⁰ p_{rav} tam, Z 94, k. o. Dobrovnik, parcelni zapisnik, 26. 9. 1860; I i 22, k. o. Bogojina, parcelni zapisnik, 29. 11. 1860.

²⁶¹ p_{rav} tam, 11 302, k. o. Martjanci, izvleček stanovanjskih hiš, 8. 11. 1860.

²⁶² Prav tam, Z 48, k. o. Bistrica, izvleček stanovanjskih hiš, 17. 11. 1860.

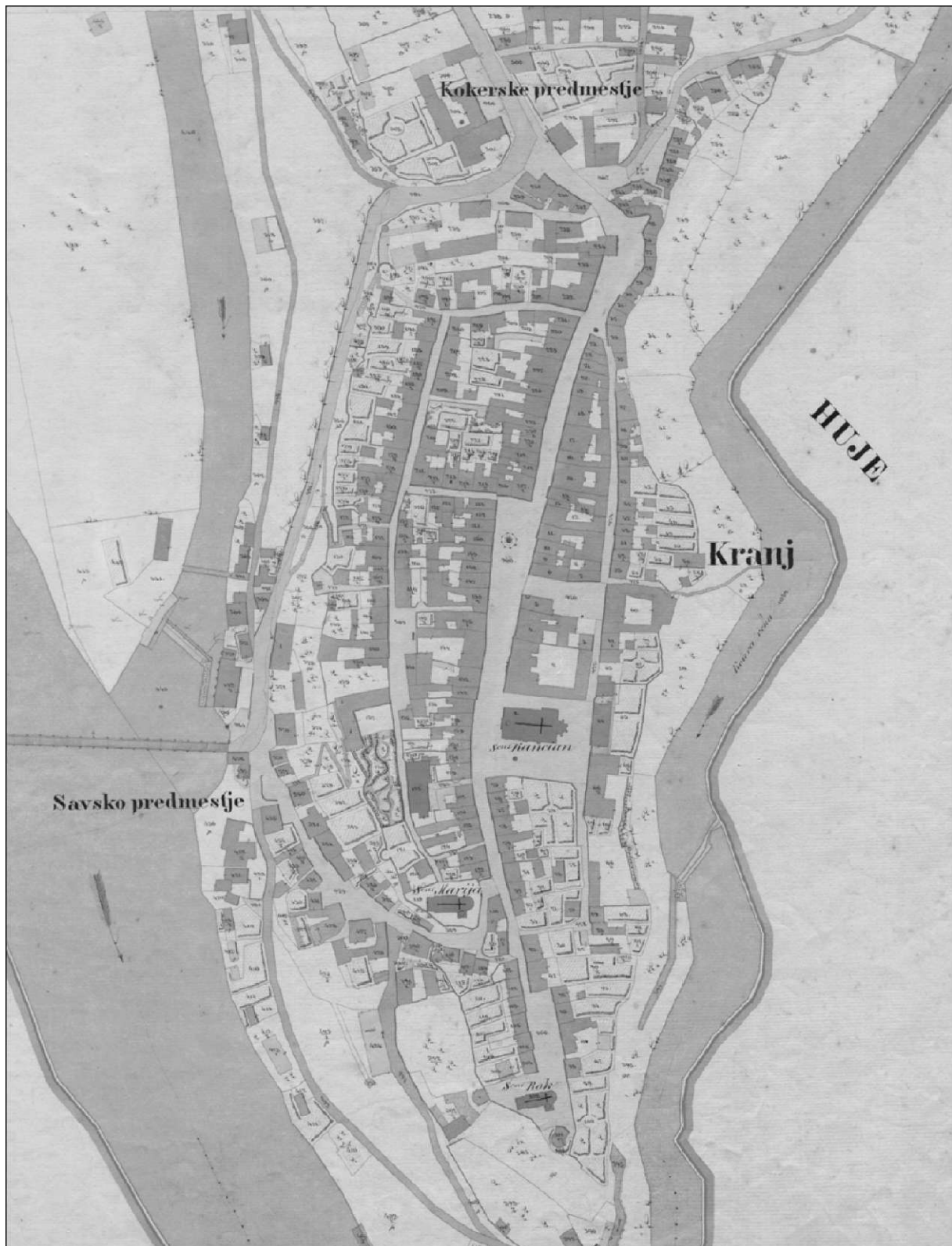

Keilas Ier za Prekmurje — izsek iz mape katastrske občine Beltinci z uradom, cerkvijo sv. Leidislava in sirumm

Ko je ogrski kataster šele dobro začel veljati, se je stabilni kataster v avstrijskih deželah že umikal novemu — reambulančnemu katastru, s katerim obravnavo zemljiških katastrov končujemo. Glede na to, da je za našo problematiko manj poveden vir od stabilnega katastra, se ga bomo le dotaknili in opozorili na nekaj posebnosti katastrskega operata za Kranjsko. Razen ogrskega Prekmurja in zahodnega obrobja — Beneške Slovenije z Rezijo, leta 1866 pripadlih kraljevini Italiji — je reambulančni kataster zajel celoten slovenski prostor in predstavlja zadnji sočasno nastali katastrski operat v 19. stoletju. Rabil je kot osnova vsem poznejšim dopolnjevanjem in nastavitvi nove zemljiške knjige (1871), ki so jo zasnovale na teritorialnem principu — po katastrskih občinah — ter vsebinsko uskladili s podatki v katastru. Reambulacijo, tj. ponovno preverjenje oziroma popravek katastrskih map in operatov, je poleg potrebe po enotni zemljiški knjigi narekovalo zlasti dejstvo, da je franciscejski kataster postajal kot osnova za odmero zemljiškega davka vse manj primeren. Stabilni kataster je namreč v gospodarskem in prometno-telinicnem pogledu

(gradnja železnic) doživel veliko neupoštevanih sprememb, pri tem pa se je že tako nevezdržno stanje samo še slabšalo zaradi neenotnega dopolnjevanja. Po dolgih pripravah in z velikimi težavami je bil 24. maja 1869 sprejet zakon o regulaciji zemljiškega davka, naslednje leto so sledila navodila za izvedbo zakona in meritvenih del, sama izdelava novega katastrskega operata pa je trajala 13 let do leta 1882. Tokrat niso ponovno merili vseh zemljišč, ampak so se pri risanju map oprli na stabilni kataster in rektifikacijske mape, zato je med stabilnim — Iranciscejskim katastrom in reambulančnim močna kontinuiteta. Samo če je operat kakšne občine ali njenega dela zaradi popolnega predrugačenja parcel ah iz drugih razlogov postal povsem neuporaben, so te občine po določilih instrukcije iz leta 1865 izmerili na novo in spremenili parcelne številke. V teh občinah zdaj tudi ni bilo več razlike v oštevilčenju stavbnih in zemljiških parcel, ampak so jih oštevilčili po vrsti.^{2*3}

1.ego: *Geschichte*, str. 46-48; Ulbrich: *Zeittafel*, str. 174; Allmer: *Der Stabile Kataster*, str. 96.

Kranj na reambulaciji katastrski mapi¹⁶⁴

²⁶⁴ ARS, AS 181, Reambulančni kataster za Kranjsko, G 121, k. o. Kranj, mapni list VI (1867).

Pometi reambulančnega katastra kot vira za obravnavano problematiko je v bistvu zreduciran na povednost grafičnega prikaza zemljišč. S katastrskih map je tako kot pri stabilnem katastru mogoče razbrati topografsko lego, površino, razlikovanje med stanovanjskimi in gospodarskimi zgradbami ter njihov gradbeni material (zidane, lesene), nasprotno pa občutno manj izvemo iz spisovnega dela. Stavbne parcele so namreč v tem katastru, drugače kot dotlej, uvrstili med površine, ki so trajno oproščene zemljiškega davka.²⁶⁵ V parcelnih zapisnikih in v katastrskem spisovnem gradivu nasploh so temu ustrezno obravnavane zgolj z najosnovnejšimi podatki: enotno so poimenovane kot stavbne parcele oziroma stavbišča (*Bauarea*), ne da bi bili navedeni posamezne stavbe, njihova namembnost in davčni razred parcele. O stavbni parceli praviloma izvemo le še, kdo je njen lastnik in kolikšna površina.²⁶⁶ Tudi popisi hiš na posebnih obrazcih ne povedo v primerjavi s parcelnim zapisnikom ničesar novega, saj za posamezno hišo navajajo zgolj ime enega ali več lastnikov, hišno številko in morebitno posestno spremembo.²⁶⁷

V tem kontekstu in tudi sicer izstopa gradivo **reambulančnega katastra za Kranjsko**. Presečneča zlasti, da je glavčina gradiva skupaj s parcelnimi zapisniki in katastrskimi mapami datirana z letnicama 1867 in 1868, torej še preden je sploh nastala zakonska podlaga za reambulančni kataster. Čeprav je bil kranjski reambulančni kataster — tako normativna kot izvedbena plat katastrskega operata — deležen dveh poglobljenih obravnav,²⁶⁸ je vprašanje nastanka njegovega (pre)zgodnjega gradiva še vedno neraziskano. Dejansko je šlo za gradivo tekočega dopolnjevanja (*Jividenzhaltung*), a so ga zaradi kompatibilnosti z reambulančnim katastrom vključili v na novo nastali katastrski operat. Gradivo je za našo problematiko zanimivo zaradi dveh razlogov, prvič, ker pri stavbnih parcelah razkriva tudi vsebino (objekte), in drugič, ker za vsako stanovanjsko hišo navaja število nadstropij.

Za ponazoritev bomo spet segli po gradivu katastrske občine Kranj; katastrska mapa in zapisniki zanjo datirajo v leto 1867. Kjer je v zapisniku na isti parceli navedenih, na mapi pa narisanih več stavb, lahko stanovanjske objekte ločimo od nestanovanjskih po tem, da imajo samo stanovanjski pročelno stran poudarjeno z odebeljeno črto. Oštevilčenje parcel je v nasprotju s franciscejskim katastrom tekoče, skupno za zemljiške in stavbne parcele, nastalo je potem, ko so parcele te katastrske občine v celoti preštevilčili. Tako kot so enotno — s črno barvo — vpisane parcelne številke na katastrski mapi, se v zdaj skupnem parcelnem zapisniku mešano vrstijo stavbne in zemljiške parcele. Dvojezični slovensko-nemški parcelni zapisnik,²⁶⁹ izpolnjen v slovenščini, je v osnovi sestavljen tako kot zapisniki franciscejskega katastra, le da ne vsebuje imena lastnika, ampak številko (npr. A/1), pod katero najdemo lastnika v posebnem abecednem kazalu posestnikov (v danem primeru Anton Ahčin, Kranj št. 195).²⁷⁰ V obrazcu sta za katastrsko kulturo (nem. *Cultur-Gattung*, slov. *versta obdelovanja*) dve rubriki, prva, namenjena navedbi kulture ob izmeri, in druga, izpolnjena pozneje z drugo roko, ob klasifikaciji. Razlike v povednosti obeh rubrik si oglejmo ob nekaj izbranih primerih v preglednici. Medtem ko navaja prva tudi posamezne zgradbe, vrtove in dvorišča, govori druga praviloma le o stavbišču (*stavile*) in ponekod o vrtu. V zapisniku je še rubrika o številu nadstropij, izpolnjena samo pri stanovanjskih zgradbah.

Glede stanovanjskih zgradb je na videz obetavnejši sočasni izpisek hiš iz parcelnega zapisnika, v katerega so iz zadnjega prepisali vse stavbe s hišno številko. Obrazec je bil namenjen ugotavljanju davka hišnih razredov in je zelo podoben tabeli, ki smo jo srečali pri cenilnih operatih. Za vsako stanovanjsko poslopje naj bi namreč vpisali število nadstropij, sob in kamer, uvrstitev stavbe v katerega od 12 davčnih razredov in višino letnega davka v denarju. Toda teža tega vira bi bila občutno večja, ko se ne bi izkazalo, da so verjetno povsod izpolnili le prvi del obrazca (do vključno nadstropij), pa tudi v rubriko Vrsta poslopja kultura (*poslopij verst, Der Gebäude Gattung*) so iz parcelnega zapisnika prepisali samo osnovni podatek o zgradbi, npr. hiša, cerkev, bolnišnica.²⁷¹ Ker o stavbi ne

²⁶⁵ I. ego: *Geschichte*, str. 46.

²⁶⁶ Np. ARS, AS 182, Reambulančni kataster za Koroško, K 174, k. o. Dravograd, parcelni zapisnik, 1878; K 265, k. o. Guštanj, parcelni zapisnik, 1872; K 388, k. o. Kotlje, parcelni zapisnik, 1872. - Npr. ARS, AS 181, Reambulančni kataster za Kranjsko, G 133 Ljubljana-mesto, parcelni zapisnik, 1869.

²⁶⁷ Npr. ARS, AS 182, Reambulančni kataster za Koroško, K 174, k. o. Dravograd, popis hiš, 1878; K 265, k. o. Guštanj, popis hiš, 1872. - Npr. ARS, AS 181, Reambulančni kataster za Kranjsko, G 133, k. o. Ljubljana-mesto, popis hiš, 1880; N 1, k. o. Adlešiči, popis hiš, 1874.

²⁶⁸ Blaznik: Reambulacija; Seručnik: Reambulančni kataster.

²⁶⁹ Pravitelj parcelni zapisnik, 1867.

²⁷⁰ Pravitelj abecedno kazalo občine Kranj, 1867.

²⁷¹ Npr. ARS, AS 181, Reambulančni kataster za Kranjsko, G 121, k. o. Kranj, izpisek hiš, 1867; CJ 213, k. o. Potoška vas, izpisek hiš, 1867; G 171, k. o. Tržič, izpisek hiš, 1867; G 270, k. o. Kamna Gorica, izpisek hiš, 1868.

Številka parcele/ Nummer der Parzelle	Število nadstropij / Anzahl der Stockwerke	Zemljiša / Des Grundstückes	
		versta obdelovanja po izmerjenji / Cultur- Gattung bei der Vermessung	versta obdelovanja pri uverstevanji / Cultur- Gattung bei der Classirung
1	-	cerkev sv. Kancian	cerkev
2	2	hiša z dvorišem	staviše
11	2	hiša z dvorišem z hlevom	s ta više
18	1	poslopje za stanovanje, gospodarsko poslopje z dvorišem vred	staviše
30	-	poenačba magazin z dvorišem	staviše
52	1	hiša z dvorišem	staviše vert
66	2	farovš gospodarsko poslopje z dvorišem in vertom vred	staviše vert
95	1	bolnišnica	staviše
101	1	hiša (ječa) z vertom	staviše vert
106	-	vert za zelenje in kuho	vert
119	-	cerkev sv. Marija z cerkvenem mestom	cerkev in cerkviše
135	-	poenačba gospodarsko poslopje	staviše
337	-	senožet s sadnem drevjem	vert
340	-	senožet	travnik
467	-	njiva senožetem unkraj pota	njiva

izvemo nič drugega, česar ne najdemo že v parčelnem zapisniku, pride torej izpisek hiš do izraza predvsem pri tistih katastrskih občinah, za katere je parcelni zapisnik izgubljen.

Spisovni del reambulančnega katastra za Kranjsko ima posebno težo prav zaradi navajanja nadstropij stanovanjskih objektov. Analiza zapisnikov več katastrskih občin je privedla do ugotovitve, da tokrat, drugače kot pri tabelah davka hišnih razredov iz 30. let, niso popisali samo nadstropij določenih hiš, temveč vseh brez razlike.²⁷² Tako ni mogoča relevantna primerjava stanja iz tridesetih let s stanjem konec šestdesetih. Za katastrsko občino Kranj, ki je poleg mesta vključevala obe predmestji, Savsko in Kokrško, so v tabelah iz leta 1832 uvrstili v rubriko stavb z nadstropji le 57 ah manj kot četrtino vseh stanovanjskih stavb (23,5%).²⁷³ Da je moralo biti nadstropnih hiš tedaj

vsekakor občutno več, kaže že sočasni cenilni elaborat, ki daje nadstropnim jasno prednost, ko pravi, da so hiše na Glavnem trgu eno- in dvonadstropne, v drugih ulicah in obeh predmestjih pa enonadstropne in pritlične.²⁷⁴ Reambulančni kataster 35 let pozneje (1867) razkriva, da je imelo eno ah dve nadstropji skoraj tri četrtine kranjskih hiš (184 ah 72,7% od skupno 253), brez pa jih je bila le dobra četrtina (69 ah 27,3%), od tega skoraj polovica (32) v obeh predmestjih.²⁷⁵ Uporabna vrednost podatkov o nadstropjih je toliko večja, ker je mogoče primerjati podatke za vse katastrske občine na Kranjskem, za katere je ohranjen vsaj eden od obeh zapisnikov, ki te podatke vsebujeta — parcelni ah izpisek hiš. Nasprotno bomo nadstropja zmanjšali v popisih hiš, ki so nastali nekaj let pozneje v okviru »pravega« reambulančnega katastra za Kranjsko; ti popisi so namreč enaki popisom v katastrskih operatih drugih dežel.²⁷⁶

²⁷² prav tam, Q 121, k. o. Kranj, parcelni zapisnik, 1867; G 213, k. o. Potoška vas, parcelni zapisnik, 1867; G 171, k. o. Tržič, parcelni zapisnik, 1867; G. 270, k. o. Kamna Gorica, parcelni zapisnik, 1868.

²⁷³ ARS, AS 176, l'ranciscejski kataster za Kranjsko, Cenilni operati, L 121, k. o. Kranj, izvleček s sumamim povzetkom, januar 1832.

²⁷⁴ Prav tam, katastrski cenilni elaborat, uvod, & 13.

²⁷⁵ ARS, AS 181, Reambulančni kataster za Kranjsko, G 121, k. o. Kranj, parcelni zapisnik, 1867; izpisek hiš, 1867.

²⁷⁶ jsjp.. ARS, AS 181, Reambulančni kataster za Kranjsko, G 133, k. o. Ljubljana-mesto, popis hiš, 1880; N 1, k. o. Adlešiči, popis hiš, 1874.

Sklep

Povednost obravnavanih katastrov za stavbno in gradbeno zgodovino je zelo različna. Najmanj zgovoren je jožefinski kataster (1785—1789), ki še nima grafičnega naris zemljišč (katastrske mape) in vsebuje nasploh malo podatkov o fizičnih lastnostih objektov. Njegova teža je nasprotno tem večja za lokalizacijo objektov: ker je zasnovan na teritorialnem načelu, predstavlja težko pogrešljiv vezni člen med starejšimi viri (mdr. terezijanskim katastrom) in katastrskimi mapami 30-40 let mlajšega franciscejskega katastra. Za obravnavano problematiko bi bil lahko precej uporabnejši, če bi se v večji meri ohranili popisi donosa od stanovanjskih zgradb, ki so sicer v glavnem zajeli samo hiše v mestih in trgih. Popoln popis stanovanjskih zgradb z delitvijo v etaže in posamezne prostore poznamo za zdaj le za trg Tržič na Gorenjskem.

V prispodobi bi lahko rekli, da pomeni čas pred katastrskimi mapami za spoznanje in preučevanje prostora dobo tipanja v (pol)temi, pojav map pa »revolucionaren« korak naprej. Do takšnega korenitega premika je prišlo z nastankom francoskega katastra za zahodni breg Soče (1811—1813), v slovenskem prostoru najstarejšega katastra z natančnim narisom zemljišč. Njegova uporabna vrednost je podobna kot pri nekaj let mlajšem stabilnem ah franciscejskem katastru (1818—1828), ki je pokril celotno slovensko ozemlje razen Prekmurja; to območje je v 50. letih 19. stoletja zajel na enakih načelih zasnovani stabilni kataster za Ogrsko. Z novo prvino — katastrskimi mapami — se je močno povečal pomen katastrov kot vira za urbanistično zgodovino, saj kot referenčni vir odpirajo široke možnosti za retrospektivna preučevanja, poznejše dopolnjevanje katastrskih map pa omogoča zasledovanje nadaljnega urbanističnega razvoja. Kot vir za stavbno in gradbeno zgodovino je kataster sam po sebi manj zgovoren, a lahko v kombinaciji z drugimi viri nudi dragoceno oporo zelo različnim raziskavam. Glede izpovednosti katastrskih map stabilnega katastra je od primera do primera le malo razlik. Nasplošno lahko za vse grafično upodobljene objekte razberemo natančno topografsko lego, velikost, (prevladujoči) gradbeni material (zidana, lesena) in največkrat tudi, katera poslopja so stanovanjska in katera gospodarska. Večje razlike srečamo v spisovnem delu katastra pri opisih vsebine parcel; večinoma so splošni, nekateri natančnejši, le redko pa bomo iz njih denimo izvedeli za višino zgradb (število nadstropij). Za splošno sliko stavbnega fonda posamezne katastrske občine predstavljajo pomemben vir cenilni operati, nepo-

sredno vezani na franciscejski kataster, še zlasti opisi v uvodnem delu katastrskega cenilnega elaborata in popisi bivalnih prostorov kot osnova za določitev stavbnega davka. Med večdesetletnim dopolnjevanjem franciscejskega oz. stabilnega katastra je nastalo pomembno spisovno in grafično gradivo, ki omogoča spremljanje sprememb stavbnega fonda, a je pomanjkljivost tega procesa njegova nenotnost. Ta predstavlja temeljni razlog, da so v avstrijski polovici monarhije začeli leta 1869 z izdelavo novega — reambulančnega katastra. Vloga tega je za našo problematiko tako rekoč zreducirana na grafični naris zemljišč, saj je njegov spisovni del vsebinsko skrajno skop, razen na Kranjskem, kjer kataster prvič nudi primerljive podatke o številu nadstropij za vsa stanovanjska poslopja.

Gledano v celoti je pričujoča raziskava pokazala, da zemljiški katastri slovenskega prostora še zdaleč niso zadovoljivo raziskani. Opozorila je na njihove premalo opažene plati in na tiste sestavne dele, ki kot vir za obravnavano problematiko po svoji povednosti in uporabnosti izstopajo. Predvideti je mogoče, da vse možnosti še niso izčrpane, zlasti ne pri mlajšem gradivu, ki je bilo v obravnavo pritegnjeno manj intenzivno kakor katastri, nastali do drugega desetletja 19. stoletja.

Viri in literatura

Viri

ARS = Arhiv Republike Slovenije

AS 166, Mesto Višnja Gora: fasc. 3, 6.

AS 175, Jožefinski kataster za Kranjsko: šk. 2, 33, 59, 78, 130, 140, 142, 158, 179, 188, 242, 250, 252, 267, 277, 287.

AS 176, Franciscejski kataster za Kranjsko: A 61, A 84, L 10, L 121, L 129, L 133, L 269, L 171, L 183, L 219, L 269, L 301, N 11, N 62, N 84, N 132, N 161, N 170, N 209, N 246, N 272, N 320, N 346; Cenilni operati: A 36, A 182, L 10, L 54, L 121, L 129, L 133, L 171, L 183, L 236, N 32, N 62, N 170, N 342, N 372.

AS 177, Franciscejski kataster za Štajersko: C 46, C 289, C 360, C 370, C 449, C 494, C 563, C 452, C 494, M 61, M 99, M 154, M 341, M 463.

AS 178, Franciscejski kataster za Koroško: K 97, K 128, K 403, K 407.

AS 179, Franciscejski kataster za Primorsko: G 37, G 96, G 123.

AS 180, Kataster za Prekmurje: E 22, E 302, Z 45, Z 48, Z 94.

AS 181, Reambulančni kataster za Kranjsko: G 121, G 133, G 171, G 213, G 270, N 1.

AS 182, Reambulančni kataster za Koroško: K 174, K 265, K 388.

AS 748, Gospostvo Krumperk: fasc. 8.

AS 1079, Zbirka normalij: šk. 5, 7, 9, kaj. 1785-1786.

AS 1110, Jožefinski kataster za Štajersko: šk. 254, 284, 293, 295, 358, 368, 370.

AS 1111, Jožefinski kataster za Koroško: št. 31, 128, 282, 283, 403, 448.

ASG = Archivio di Stato di Gorma

Catasta giuseppino: 48, 56, 104 II, 105 II, 212, 212, Inv. 23.

Catasti Secc. XIX-XX, Elaborati: 66, Inv. 9.

Catasti Secc. XIX-XX, Mappe: Inv. 20.

AST = Archivio di Stato di Trieste

Catasta franceschino — Elaborati catastali: 9, 10, 66, 115, 116, 159, 677, 695, Inventario 89 B I.

Catasta franceschino — Mappe: Inventario 89 A I.

HHStA = Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Wien

Fürstlich Auerspergsches Archiv (= FAA): A—X-30.

KLA = Kärntner Landesarchiv, Klagenfurt

Josephinischer Kataster: Inv. 74/2.

Franzsiszeischer Kataster: Inv. 74/1.

StLA = Steiermärkisches Landesarchiv, Graz

Josephinischer Kataster: Findbuch.

Franzsiszeischer Kataster: Findbuch.

Literatura

AUmer, Franz: Der Stabile Kataster in der Steiermark. *Mitteilungen des Steiennärkischen Landesarchivs* 26 (1976), str. 87-98 in priloge I-XI.

Baš, Angelos: K stavbnemu in zemljiškemu značaju Ljubljane v franciscejskem katastru. *Slovenska etnografN* (1952), str. 76-100.

Batič, Jerneja: *Srednjeveška mesta* (Dnevi evropske kulturne dediščine). Ljubljana : Ministrstvo za kulturo, Uprava Republike Slovenije za kulturno dediščino, 1998.

Blaznik, Pavle: Železniki in franciscejski katastrski elaborati. *Loški razgledi* 25 (1978), str. 11—23.

Blaznik, Pavle: Reambulacija v luči katastrske občine Žiri. *Loški razgledi* 28 (1981), str. 197-206.

Curk, Jože: Topografska analiza urbanega razvoja Maribora med koncem 18. in začetkom 20. stoletja. *Časopis %a zgodovino in narodopisje* 76, NV 41 (2005), str. 23-40.

Curk, Jože: *Trgi in mesta na slovenskem Štajerskem. Urbanogradbeni oris do začetka 20. stoletja*, Maribor : Obzorja, 1991.

Curk, Jože: Urbano-gradbeni razvoj prekmurških trgov in mest. *Časopis %a zgodovino in narodopisje* 59, NV 24 (1988), str. 278-300.

Curk, Jože: *Viri %a gradbeno zgodovino Maribora do 1850*. Maribor : Pokrajinski arhiv, 1985 (Viri 1).

Dobernik, Marjan: Reproduciranje franciscejskega katastra. *Arhivi* 25 (2002), str. 65—77.

Erceg, Ivan: *jožefinski katastar grada Bajeke i njegove u^e okolice (1785/87)*. Zagreb : Školska knjiga, 1998.

Ficko, Majda: Francoski kataster za del Primorske. *Arhivi* 20 (1997), str. 202.

Fister, Peter: *Arhitektura slovenskih protiturških taborov*. Ljubljana : Slovenska matica, 1975.

Goleč, Boris: Glavni poudarki k topografiji Kostanjevice v stoletjih mestne avtonomije. *Vekov tek. Kostanjevica na Krki 1252—2002. Zbornik ob 750. letnici prve listinske omembe mesta*, Kostanjevica na Krki : Krajevna skupnost, 2003, str. 145—179.

Goleč, Boris: Podoba brežiške mestne družbe do jožefinske dobe. *Župnija sv. Lovrenca v Brežicah. Ob 220-letnici župnijske cerkve* (Brežiške študije 1). Brežice : Župnijski urad, 2003, str. 11—49.

Goleč, Boris: Trg Mokronog od nastanka do odprave trške avtonomije. *Trg Mokronog sko^i stoletja* (Zbornik župnije Mokronog, 2. zvezek). Mokronog : Studio 5 Mirna, 2003, str. 9-110.

Goleč, Boris: Zemljiški katastri 18. in 19. stoletja kot vir za stavbno, gradbeno in urbanistično zgofovino slovenskega ozemlja — 1. del. *Arhivi* 32 (2009), str. 283-338.

Granda, Stane: Zgornja Baška dolina v prvi polovici 19. stoletja. *Kronika* 42 (1994), str. 52-58.

Instruction %ur Ausführung der %um Behuf des allgemeinen Catasters in Folge des 8^{""} und 9^{""} Paragraphes des Allerhöchsten Patentes vom 23. December 1817 angeordneten Landes—Vermessung. Wien : Kaiserlich-königliche Hof- und Staats-Aerarial-Druckerey, 1824.

Kolanovič, Josip — Šumrada, Janez (ur.): *Napoleon et son administration en Adriatique orientale et dans les Alpes de l'Est 1806—1814. Guide des sources*. [...] Zagreb : Hrvatski državni arhiv, 2005.

Kos, Janez: Zapisnik gradbenih parcel in hiš ter posestnikov v katastrski občini Vrhnika 1824. *Vrhniški razgledi* 8 (2007), str. 180-189.

- Kragl, Viktor: *Zgodovinski drobci župnije Tržič* Tržič : Župni urad, 1936.
- Legó, Karl: *Geschichte des Österreichischen Grundkatasters*. Wien : Bundesamt für Eich- und Vermessungswesen, [1968].
- Orožen, Janko: *Zgodovina Trbovelj, Hrastnika in Dola, I Od početka do 1918*. Trbovlje : Občinski ljudski odbor, 1958.
- Orožen, Janko: *Zgodovina Zagorja ob Savi I. Zagorje ob Savi*: Občinska konferenca SZDL, 1980.
- Petek, Franci — Fridl, Jerneja: Pretvarjanje listov zemljiško-katastrskega načrta v Gauss-Kriigerjev koordinarni sistem. *Geografski vestnik* 76 (2004), str. 75-87.
- Rajšp, Vincenc (ur.): *Slovenija na vojaškem zemljevidu 1763—1787. Opisi, 1. zvezek*. Ljubljana : Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Arhiv Republike Slovenije, 1995.
- Rajšp, Vincenc (ur.): *Slovenija na vojaškem zemljevidu 1763—1787. Opisi, 2. zvezek*. Ljubljana : Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Arhiv Republike Slovenije, 1996.
- Rajšp, Vincenc (ur.): *Slovenija na vojaškem zemljevidu 1763—1787. Opisi, 3. zvezek*. Ljubljana : Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Arhiv Republike Slovenije, 1997.
- Rajšp, Vincenc (ur.): *Slovenija na vojaškem zemljevidu 1763—1787. Opisi, 4. zvezek*. Ljubljana : Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Arhiv Republike Slovenije, 1998.
- Rajšp, Vincenc (ur.): *Slovenija na vojaškem zemljevidu 1763—1787. Opisi, 5. zvezek*. Ljubljana : Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Arhiv Republike Slovenije, 1999.
- Rajšp, Vincenc (ur.): *Slovenija na vojaškem zemljevidu 1763—1787. Opisi, 6. zvezek*. Ljubljana : Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Arhiv Republike Slovenije, 2000.
- Rajšp, Vincenc (ur.): *Slovenija na vojaškem zemljevidu 1763—1787. Opisi, 7. zvezek*. Ljubljana : Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Arhiv Republike Slovenije, 2001.
- Ribnikar, Peter: Zemljiški kataster kot vir za zgodovino. *Zgodovinski časopis* 36 (1982), str. 321—337.
- Schlosser, Paul: Marburg an der Drau. Eine historisch-topographische Rekonstruktion. *Deutsche Rundschau für Geographie* XXXVI (1913-1914), str. 453-469.
- Seručník, Miha: Reambulančni kataster za Kranjsko. *Kronika* 57 (2009), str. 491-504.
- Sgerm, Franjo: Mlini na Lovrenškem Pohorju. *Lovrenc na Pohorju skozi stoletja 1091—1991*. Lovrenc na Pohorju : KS Lovrenc, 1991, str. 177—196.
- Sgerm, Franjo: Žage na Lovrenškem Pohorju. *Lovrenc na Pohorju skozi stoletja 1091—1991*. Lovrenc na Pohorju : KS Lovrenc, 1991, str. 197—236.
- Smole, Majda: *Graščine na nekdanjem Kranjskem*. Ljubljana : Državna založba Slovenije, 1982.
- Sorn, Jože: *Začetki industrije na Slovenskem* (Documenta et studia historiae recentioris IV). Maribor : Obzorja, 1984.
- Sovegeš Lipovšek, Gordana: *Vodnik po arhivskem gradivu o Prekmurju v Arhivu županje Zala v Zalaegerszegu*. Maribor : Pokrajinski arhiv Maribor, 2009.
- Stukl, France: *Knjiga hiš v Škofji Loki I. Predmestja Karlovec, Trata, Studenec, Kapucinsko predmestje. Druga polovica 18. stoletja do 1980*. Skofja Loka : Zgodovinski arhiv Ljubljana (Gradivo in razprave), 1981.
- Stukl, France: *Knjiga hiš v Škofji Loki II. Klobovsova ulica, Mestni trg, Spodnji trg Cankarjev trg, Blaževa ulica. Druga polovica 18. stoletja do 1984*. Skofja Loka : Zgodovinski arhiv Ljubljana (Gradivo in razprave), 1984.
- Tafeln zur Statistik des Steuerwesens im österreichischen Kaiserstaate mit besonderer Berücksichtigung der directen Steuern und des Grundsteuer-Katasters*. Wien : Kaiserlich-königliches Finanzministerium, 1858.
- Trpin, Drago: Tolmin z okohco ob koncu 18. in začetku 19. stoletja. *Tolminski zbornik*. Tolmin : Muzej, 1997, str. 159-165.
- Ulbrich, Karl: Die Entwicklung des Zeichenschlüssels der österreichischen Katastralvermessung. *150 Jahre österreichischer Grundkataster*. [Wien, 1968], str. 159-196.
- Ulbrich, Karl: Zeittafel zur historischen Entwicklung der österreichischen Katastralvermessung. *150 Jahre österreichischer Grundkataster*. [Wien, 1968], str. 169-178.
- Valenčič, Vlado: Posestne razmere na Veliki in Mah planini ob koncu fevdalne dobe. *Traditiones* 1—9 (1978-1980), Ljubljana, 1982, str. 127-158
- Verbič, Marija: Skofja Loka v ceditvi katastrskega dohodka leta 1827 in 1830. *Kronika* 17 (1969), str. 161-167.
- Vodnik po fondih in zbirkah Arhiva Republike Slovenije. I knjiga*, Ljubljana : Arhiv Republike Slovenije, 1999.

Zusammenfassung

DIE GRUNDKATASTER DES 18. UND 19. JAHRHUNDERTS ALS QUELLE DER GEBÄUDE-, BAU- UND STÄDTEBAUGESCHICHTE DES SLOWENISCHEN TERRITORIUMS - TEIL 2

Der zweite Teil des Beitrags behandelt die Grundkataster vom Josephinischen bis zum Reambulierten Kataster. Das Konzept jedes einzelnen Katasters ist im Vergleich zum Theresianischen Kataster ungeachtet der verwaltungspolitischen Gliederung sehr einfach. In dem Beitrag wird der Josephinische Kataster genauer behandelt, da er als Quelle für die erörterte Problematik bislang unzureichend untersucht und im Allgemeinen in geringerem Maße als die jüngeren Kataster herangezogen wurde.

Die Aussagekraft der behandelten Kataster ist für die Gebäude- und Baugeschichte sehr unterschiedlich. Am wenigsten aufschlussreich ist der Josephinische Kataster (1785—1789), der noch keine grafische Darstellung der Grundstücke (Katastralmappen) besitzt und überhaupt wenige Angaben über die physischen Eigenschaften der Objekte beinhaltet. Seine Bedeutung ist demgegenüber umso größer für die Lokalisierung der Objekte: Da er auf dem Territorialprinzip basiert, stellt er ein kaum entbehrliches Bindeglied zwischen den älteren Quellen (unter anderem dem Theresianischen Kataster) und den Katastralmappen des 30—40 Jahre jüngeren Franziszeischen Katasters dar. Für die behandelte Problematik wäre er viel brauchbarer, wenn die Ertragsverzeichnisse der Wohngebäude, die zwar im Großen und Ganzen nur die Häuser in den Städten und Märkten berücksichtigen, in größerem Maße erhalten wären. Ein vollständiges Verzeichnis der Wohngebäude mit einer Unterteilung in Stockwerke und einzelne Räume ist einstweilen nur für den Markt Trzic/Neumärktl in Gorenjska (Oberkrain) bekannt.

Sinnbildlich könnte man sagen, dass die Zeit vor den Katastralmappen für das Kennenlernen und das Studium des betreffenden Raums eine Zeit des im (Halb-)Dunkeln Tappendes und die Entstehung der Mappen ein »revolutionärer« Schritt nach vorne bedeutet. Zu einer solchen grundlegenden Verbesserung kam es durch die Erstellung des französischen Katasters für das Westufer des Isonzo/Soča (1811—1813), des im slowenischen Raum ältesten Katasters mit einem genauen Grundriss der Parzellen. Sein Gebrauchswert ist ähnlich wie bei dem einige Jahre jüngeren »stabilen« Franziszei-

schen Kataster (1818—1828), der das gesamte slowenische Gebiet außer Prekmurje (Obermurgebiet) erfasste; dieses Gebiet wurde in den 50er Jahren des 19. Jahrhunderts von dem auf gleicher Basis erstellten stabilen Kataster für Ungarn berücksichtigt. Mit dem neuen Element — den Katastralmappen — wuchs die Bedeutung der Kataster als Quelle der Städtebaugeschichte in hohem Maße, da sie als Referenzquelle große Möglichkeiten für retrospektive Studien eröffnen und die spätere Evidenzhaltung der Katastralmappen eine Verfolgung der weiteren urbanistischen Entwicklung ermöglicht. Als Quelle der Gebäude- und Baugeschichte ist der Kataster im Grunde genommen weniger aufschlussreich, kann aber in Kombination mit anderen Quellen einen wertvollen Anhaltspunkt für verschiedene Untersuchungen bieten. In Bezug auf die Aussagekraft der Katastralmappen des Franziszeischen Katasters gibt es zwischen den einzelnen Fällen nur wenige Unterschiede. Im Allgemeinen können aus allen grafisch dargestellten Objekten genaue topografische Lage, Größe, (vorherrschendes) Baumaterial (Stein-, Holzhaus) und meist auch die Unterscheidung herausgelesen werden, welche Gebäude Wohn- und welche Wirtschaftsgebäude sind. Größere Unterschiede sind im Schriftoperat des Katasters bei den Beschreibungen des Inhalts der Grundstücke zu finden; diese sind meist allgemein, einige sind genauer, und nur selten ist ihnen beispielsweise die Höhe der Gebäude (Zahl der Stockwerke) zu entnehmen. Für das allgemeine Bild des Gebäudebestandes der einzelnen Katastralgemeinde stellen die auf den Franziszeischen Kataster sich direkt beziehenden Schätzungsoperat eine wichtige Quelle dar, insbesondere die Beschreibungen im Einführungsteil des Katastral-Schätzungselaborats und die Verzeichnisse der Wohnräume als Basis zur Bemessung der Gebäudesteuer. Während der mehrere Jahrzehnte dauernden Evidenzhaltung des Franziszeischen Katasters entstanden wichtige schriftliche und grafische Unterlagen, die eine Verfolgung der Änderungen des Gebäudebestandes ermöglichen, ein Mangel dieses Prozesses ist jedoch seine Uneinheitlichkeit. Diese war der Hauptgrund dafür, dass in der österreichischen Hälfte der Doppelmonarchie im Jahr 1869 mit der Erstellung eines neuen, des Reambulierten Katasters begonnen wurde. Dessen Rolle reduziert sich für die erörterte Problematik sozusagen auf den Grundriss der Parzellen, da das Schriftoperat des Katasters inhaltlich sehr karg ist, außer für Krain, wo der Kataster erstmals vergleichende Angaben über die Zahl der Stockwerke für alle Wohngebäude bietet.

Im Ganzen gesehen zeigt die vorliegende Untersuchung, dass die Grundkataster des slowenischen Gebiets bei weitem nicht zufriedenstellend erforscht sind. Sie macht auf deren zu wenig wahrgenommenen Seiten und auf jene Bestandteile aufmerksam, die als Quelle für die behandelte Problematik nach ihrer Aussagekraft und Brauchbarkeit

herausragen. Es ist vorhersagbar, dass alle Möglichkeiten noch nicht erschöpft sind, insbesondere nicht bei den jüngeren Katasterunterlagen, die bei der Erörterung weniger intensiv als die bis zum zweiten Jahrzehnt des 19. Jahrhunderts entstandenen Kataster herangezogen wurden.